

**ORTA ASYA ULUSLARARASI
AKARSU SORUNUNUN
ULUSLARARASI HUKUK
BAKIMINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Damla ERSOY

Kütahya - 2018

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ORTA ASYA ULUSLARARASI AKARSU SORUNUNUN
ULUSLARARASI HUKUK BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Danışman:
Dr. Öğr.Üye HAKAN ARIDEMİR

Hazırlayan:
Damla ERSOY

Kütahya-2018

Kabul ve Onay

Damla ERSOY'un hazırladığı "Orta Asya Uluslararası Akarsu Sorununun Uluslararası Hukuk Bakımından Değerlendirilmesi" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile kabul edilmiştir.

23/05/2016

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğretim Üyesi Hakan ARIDEMİR (Danışman)		
Dr. Öğretim Üyesi Nizamettin AYDIN		
Dr. Öğretim Üyesi Yavuz CANKARA		

Doç.Dr. Ayhan KAHRAMAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Orta Asya Uluslararası Akarsu Sorununun Uluslararası Hukuk Bakımından Değerlendirilmesi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/05/2018

Damla ERSOY

ÖZGEÇMİŞ

5 Ağustos 1991 yılında Samsun iline bağı Salıpazarı ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğretimini Salıpazarı ilçesindeki Gökçeli İlköğretim Okulunda tamamladıktan sonra, Samsun iline bağı Çarşamba ilçesindeki Çarşamba Lisesini bitirdi. Lisans eğitimini Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamladı. 2014 yılı Eylül ayında Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans programına başladı.

2017 yılı Eylül ayında Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümüne başladı. Halen İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde öğrenci olarak eğitim hayatına devam etmektedir.

ÖZET

ORTA ASYA ULUSLARARASI AKARSU SORUNUNUN ULUSLARARASI HUKUK BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ERSOY, Damla

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARIDEMİR

Mayıs, 2018, 157 sayfa

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde Orta Asya ülkeleri planlı ekonomik ve siyasi bir yapı içinde merkezden yönetiliyordu. Birlik içindeki ülkelerin tamamı birliğin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılandırılmıştı. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri arasında bölge kaynaklarının paylaşımı ile ilgili sorunlar yaşanmaya başladı. Bu sorunlardan en önemlisi, birlik dağıldıktan sonra uluslararası akarsu niteliği kazanan su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı sorunudur. Bağımsızlığını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin suya olan ihtiyaçlarının artması, su kaynaklarının ulaşım dışı amaçlar için kullanılmaya başlanması ve faydalanabilecekleri su kaynaklarının başka ülkelerin sınırları içinde yer alması su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı sorununa sebep olmuştur. Bu tezde Orta Asya'daki uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlar için kullanımı sorunu uluslararası hukukun kaynaklarından yararlanılarak çözülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak birinci bölümde uluslararası akarsu kavramının uluslararası hukuktaki yeri ele alınmıştır. Daha sonra uluslararası akarsular sorununun çözümü için kaynak oluşturabilecek, uluslararası antlaşmalar, uluslararası teamüller, uluslararası akarsular ile ilgili temel ilkeler, doktrinler ve örnek mahkeme kararları incelenmiştir.

Orta Asya uluslararası akarsu sorununun detaylı olarak ele alındığı ikinci bölümde; bölgedeki uluslararası akarsular hakkında bilgi verilerek, aşağı kıyıdaş- yukarı kıyıdaş ülkeler açısından su sorunu ve kıyıdaş ülkelerin soruna yaklaşımları değerlendirilmiştir. 1997 yılında Birleşmiş Milletler tarafından imzalanarak kabul edilen Uluslararası Akarsuların Ulaşım-dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme, bu tezin temel kaynağı olarak ele alınıp, bu çerçevede Orta Asya uluslararası akarsu sorunu uluslararası hukuk bakımından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası hukuk, Uluslararası akarsular, Orta Asya.

ABSTRACT**EVALUATION OF THE CENTRAL ASIA INTERNATIONAL WATERCOURSES PROBLEM WITH RESPECT TO INTERNATIONAL LAW****ERSOY, Damla****M. Sc. Thesis, Department of International Relations****Supervisor : Assistant Professor Hakan ARIDEMİR****May, 2018, 157 pages**

During the era of USSR, Central Asian countries were governed from the centre in a planned economic and politic structure. All countries included in the union were structured to meet the needs of the Union. Some issues regarding the distribution of the resources in the area arose among the Central Asian Republics, which gained their independency with the break-up of USSR in 1991. The most significant of these issues is the one regarding the using and sharing of water resources that gained importance as international watercourses after the break-up of the Union. Increasing need of Central Asian Republics for water, the using of water resources for non-navigational purposes, and water resources that these republics could use were located within the borders of other countries brought about the issue as to the using and sharing of water resources. In this thesis, the problem of using the international watercourses of Central Asia for non-transport purposes was tried to be solved by using the sources of international law. In first part, the place of the term ‘international watercourse’ in international law was taken into consideration. International agreements, custom of international laws, basic principles regarding international watercourses, doctrines, and samples of court decisions which might form the basis of sorting out the issue of international watercourses were examined.

In the second part, where the issue of the Central Asia international watercourse was taken into consideration in detail, information on international watercourses in the area was given, and the issue of water in terms of lower riparian and upper riparian countries, and the approaches of riparian countries to the issue in question were evaluated. The convention regarding the “Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses”, signed by the United Nations in 1997, forming the base of this thesis, in this frame the issues of the Central Asian international watercourses was tried to be evaluated with respect to international law.

Keywords: International Law, International Watercourses, Central Asia.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
TABLolar LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR	XII
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
ULUSLARARASI AKARSU KAVRAMININ ULUSLARARASI HUKUKTAKİ YERİ.....	4
1.1. AKARSULAR İLE İLGİLİ ULUSLARARASI KAVRAMLAR.....	4
1.1.1. Suyolu.....	5
1.1.2. Ortak Sular	6
1.1.3. Ulusal – Uluslararası Akarsu.....	7
1.1.3.1 Ulusal Akarsu	7
1.1.3.2. Uluslararası Akarsu.....	8
1.1.4. Sınıraşan Sular.....	11
1.1.5. Kıyıdaş Devlet.....	13
1.1.5.1. Yukarı Kıyıdaş Devlet	13
1.1.5.2. Aşağı Kıyıdaş Devlet	14
1.1.6. Paylaşılan Doğal Kaynak	14
1.1.7. Uluslararası Akarsulardan Faydalanma Hakkı.....	15
1.1.7.1. Uluslararası Akarsuların Ulaşım Amaçlı Kullanılması	16
1.1.7.2. Uluslararası Akarsuların Ulaşım dışı Amaçlı Kullanılması	18
1.1.8. Uluslararası Akarsu Havzası	20
1.1.9. Uluslararası Sular Sistemi	22

1.2. ULUSLARARASI HUKUKUN KAYNAKLARI AÇISINDAN

ULUSLARARASI AKARSULAR..... 23

1.2.1. Asli Kaynaklar.....	24
1.2.1.1. Uluslararası Akarsular İle İlgili Uluslararası Antlaşmalar	24
a. 1923 Cenevre Sözleşmesi	24
b. 1933 Montevideo Sözleşmesi	25
c. 1992 Helsinki Sözleşmesi	26
d. 1997 Uluslararası Akarsuların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme.....	27
1.2.1.2. Uluslararası Akarsular İle İlgili Uluslararası Teamüller.....	40
1.2.1.3. Uluslararası Akarsular İle İlgili Temel İlkeler.....	41
1.2.2. Yardımcı Kaynaklar	44
1.2.2.1. Uluslararası Akarsular İle İlgili Örnek Mahkeme Kararları.....	44
a. 1929 Oder Akarsuyu Uluslararası Komisyon Yetkilisi Davası	44
b. 1937 Meuse Akarsuyu Sularının Saptırılmasına İlişkin Dava.....	45
c. 1957 Lanoux Gölü Davası	46
d. 1997 Gabcikovo-Nagymaros Projesi Davası.....	47
e. 2013 Kishenganga / Neelum Anlaşmazlığı.....	49
1.2.2.2. Uluslararası Akarsuların Kullanımına Yönelik Doktrinler.....	50
a. Mutlak Egemenlik Doktrini (Harmon Doktrini).....	51
b. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini	52
c. Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini	54
d. Hakça ve Makul Kullanım Doktrini	55
1.2.2.3. Uluslararası Akarsuların Ulaşım dışı Amaçlarla Kullanımına Yönelik Uluslararası Hukuk Oluşturma Çabaları.....	57
a. Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün Faaliyetleri	57
b. Uluslararası Hukuk Derneği'nin Faaliyetleri.....	58

c. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun Faaliyetleri	61
II. BÖLÜM	64
ORTA ASYA ULUSLARARASI AKARSU SORUNU	64
2.1. Orta Asya’nın Uluslararası Akarsu Kaynakları.....	64
2.1.1. Amu Derya Akarsuyu ve Havzası	69
2.1.2. Siri Derya Akarsuyu ve Havzası	72
2.2. Orta Asya Su Sorunu	74
2.2.1. Orta Asya Cumhuriyetleri’nin Uluslararası Akarsuları Kaynaklarını Paylaşım Sorunsalı.....	78
2.2.1.1. Aşağı Kıyıdaş Ülkeler Açısından Su Sorunu.....	79
2.2.1.2. Yukarı Kıyıdaş Ülkeler Açısından Su Sorunu.....	84
2.2.2. Aral Gölü Sorunu	92
2.3. Orta Asya Uluslararası Akarsu Sorununun Uluslararası Hukuk Bakımından Değerlendirilmesi	98
SONUÇ.....	110
EK: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ULUSLARARASI AKARSULARIN ULAŞIM DIŞI KULLANIMI HUKUKUNA İLİŞKİN SÖZLEŞME	113
KAYNAKÇA	131
DİZİN.....	142

TABLÖLER LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 1: Ural Akarsu Havzası.....	59
Tablo 2: Amu Derya Akarsuyunun Kıyıdaş Ülkelere Göre Yıllık Akış Hacmi.....	63
Tablo 3: Orta Asya Su Sorunu.....	79
Tablo 4: Aral Havzasındaki Ülkeler ve Havza İçerisindeki Payları.....	80

ŞEKİLLER LİSTESİ**Sayfa**

Harita 1: Orta Asya'daki Uluslararası Akarsular.....	60
Harita 2: Amu Derya Akarsuyu.....	62
Harita 3: Siri Derya Akarsuyu.....	64
Harita 4: Aral Gölü (2000-2017).....	82

KISALTMALAR

AEK	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UHE	: Uluslararası Hukuk Enstitüsü
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu

GİRİŞ

Suyun Önemi

Su dünyadaki tüm canlılar için yaşamsal bir doğal kaynaktır. İnsanların geçmişten günümüze su kaynaklarının bulunduğu bölgeleri yerleşim yeri olarak tercih etmesinin sebebi budur. Doğal kaynakların en önemlisi ve canlıların temel ihtiyaçlarından biri olan su günlük ihtiyaçlara ek olarak tarım, sanayi ve ulaşım alanında da kullanılmaktadır.

Dünyada artan nüfus ile birlikte doğal kaynaklara olan ihtiyaç ve bu kaynaklardan yararlanma şekilleri artmaya başlamıştır. Her bir devletin doğal kaynaklara olan ihtiyacının ve yararlanma şeklinin farklı olması doğal kaynaklar ile ilgili devletlerarasında sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu doğal kaynaklar içerisinde su, diğer doğal kaynaklardan farklı olarak en hızlı azalan ve insanlığın ihtiyacını karşılayamaz hale gelen bir doğal kaynak haline gelmeye başlamıştır.

Dünyadaki toplam su miktarı 1 milyar 400 milyon kilometre küptür.¹ Yeryüzünün büyük bir alanına sahip olan su, dünya yüzeyinin yaklaşık %70'ni kaplamaktadır. Mevcut suyun %97'si okyanuslar ve denizlerdeki tuzlu sulardan oluşmaktadır. Geriye kalan %3'lük bölümü tatlı sulardır. Tatlı sular canlıların ihtiyaçlarını karşıladığı sulardır ve dünya üzerindeki dağılımları eşit değildir. Bu suların azlığı ve dengesiz dağılımı uluslararası alanda birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Hızla artan dünya nüfusu ve bu durumla paralellik gösteren su talepleri, devletler arasında ekonomik, siyasi ve ekolojik konulardaki anlaşmazlıkları tetiklemektedir. Artan dünya nüfusuna ek olarak küresel ısınma ve küresel ısınmadan kaynaklanan kuraklık, mevcut su sorunlarına ivedilikle çözüm bulunmasını gerektirmektedir. Bu sorunların çözümü için su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve yönetilmesi konusunda devletlere işbirliği içinde hareket etme sorumluluğu düşmektedir.

¹ Piamchan Doungmanee, 2016, The Nexus Of Agricultural Water Use And Economic Development Level, Research Center, National Institute of Development Administration, Bangkok 10240, Thailand, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2452315116000096>, Erişim: 11.04.2018

1995 yılında Birleşmiş Milletler Su Komisyonunca yapılan bir araştırmada, dünyada 220'ye yakın uluslararası akarsuyun bulunduğu tespit edilmiştir.² Günümüzde ise dünyada yaklaşık 263 adet uluslararası akarsu ve göl havzası bulunduğu bilinmektedir.³ Bu uluslararası akarsuların kıyıdaşı olan devletlerarasında geçmişten günümüze çeşitli alanlarda sorunlar yaşanmış ve su sorunlar uluslararası hukuka göre çözülmeye çalışılmıştır. Ülkeler arasında yaşanan su sorunlarına dünyanın hemen hemen her bölgesinde rastlanmaktadır. Fransa ve İspanya arasında Lanoux Gölü, Uruguay ve Arjantin arasında Columbia Akarsuyu, Hindistan ve Pakistan arasında İndus Akarsuyu, ABD ve Meksika arasında Colorada ve Tijuana Akarsuları, Kamerun ve Nijerya arasında Çad Gölü; Mısır ve Sudan arasında Nil Akarsuyu ve Türkiye, Irak ve Suriye arasında Dicle ve Fırat akarsuları dünyadaki su sorununun yaşandığı su kaynaklarıdır. Amu derya ve Siri derya akarsularının sebep olduğu Orta Asya uluslararası akarsu sorunu da bu konuda ele alınması gereken en önemli su sorunlarından biridir.

² Aziz Toluman, (2002), *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri*, ASAM Yayınevi, Ankara: s.6

³ Transboundary Waters Challenges and Opportunities, <http://www.unwater.org>, Erişim 22.01.2018

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI AKARSU KAVRAMININ ULUSLARARASI HUKUKTAKİ YERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI AKARSU KAVRAMININ ULUSLARARASI HUKUKTAKİ YERİ

1.1. AKARSULAR İLE İLGİLİ ULUSLARARASI KAVRAMLAR

Sınırlar, devletlerin ülkesinin vardığı çizgileri belirlemek için kullanılan bir kavramdır. Ülkelerin sınırları belirlenirken enlem ve boylamlardan yararlanılabileceği gibi, doğal öğelerden de yararlanılabilir. Doğal öğeler denildiğinde aklımıza gelen; dağ, akarsu, göl gibi coğrafi oluşumlardır.

Bu doğal öğelerden akarsu, kaynağından ağzına kadar mecrası ve kollarıyla fiziki bir bütündür.⁴ Fakat devletler arasındaki sınırların ortaya çıkmasıyla bu fiziki bütünlük bölünmek zorunda kalmış ve aynı akarsuyun farklı bölümleri, farklı devletlerin sınırları ve egemenlik alanları içine girmiştir. Farklı devletlerin egemenlik alanı içine giren akarsu, devletler arasında bazı uyumsuzlıklara sebep olmuştur. Devletler sınırları içinde kalan akarsu bölümlerinde, ülke egemenlikleri uyarınca söz sahibi olmak istemişlerdir. Bu uyumsuzluklar genellikle akarsuyun oluşturduğu sınırların tespit edilmesi ve kıyıdaş devletlerin akarsulardan nasıl faydalanacağını belirlenmesi konusunda olmuştur.

Akarsuların iki ülke arasında sınır oluşturması durumunda; sınır çizgisinin akarsuyun neresinden geçeceğine dair farklı uygulamalar ortaya koyulmuştur. Bu konuda 3 ayrı yöntem bulunmaktadır.⁵

Kıyı hattı yöntemine göre, sınır çizgisi akarsuyun bir kıyısından geçtiğinde, akarsudan yararlanma hakkı devletlerden birisine bırakılmış olmaktadır. Akarsuyun kendi ülkesine yakın kıyısından sınır çizgisi geçen devlet, akarsu üzerinde egemenlik hakkı kullanamayacaktır. Bu yöntem hakkaniyete uygun olmadığı için tercih edilmemektedir.

⁴ Orhan Tiryaki, *Sınıraşan Sular ve Orta Doğu Su Sorunu*, 2.baskı, İstanbul: s.1

⁵ Enver Bozkurt; Arif Kütükçü; Yasin Poyraz, (2003), *Devletler Hukuku*, 3.Baskı, Ankara, s.105

Orta hat yöntemine göre, sınır çizgisi, akarsuyun karşılıklı kıyılar arasındaki mesafelerin orta noktalarının birleştirilmesi ile elde edilir. Bu uygulamada sınır çizginin her noktasında her iki kıyıya olan uzaklık eşittir.

Thalweg hattı yöntemine göre, sınır çizgisi akarsuyun en derin noktalarının birleştirilmesiyle oluşturulur. Bu şekilde oluşturulan sınır, suları eşit olarak böldüğünden, özellikle ulaşım elverişli akarsularda, diğer iki yönteme göre daha adil bir çözüm yolu olarak değerlendirilebilir.

Akarsuların devletlerarasında paylaşımı, kullanımı ve sorunların çözümü için ele almamız gereken birçok kavram vardır. Kavramlar gerek ulusal gerekse uluslararası hukuk bakımından oldukça önemlidir. Fakat uluslararası akarsulara ilişkin kullanılan kavramların dönemselsel olarak farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu farklılık uluslararası sözleşmelerde ve devletlerarasında imzalanan ikili veya çok taraflı antlaşmalarda yer alan kavramlarda karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası akarsular konusunda, kavramlarda genel bir mutabakat sağlanamadığını söylemek mümkündür.

Bu kavramlardan suyolları, ortak sular, ulusal-uluslararası akarsular, uluslararası akarsu havzası, sınıraşan sular, uluslararası sular sistemi, kıyıdaş devlet ve paylaşılan doğal kaynak kavramları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

1.1.1. Suyolu

Suyolu kavramı, su ile ilgili diğer kavramları açıklayabilmek için ele alınması gereken en genel kavramdır. Suyolu kavramı, İngilizce 'deki 'watercourse' kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Sözlük anlamı 'bir devletin kara ülkesinde var olan sular' olan kavram, deniz geçiş yollarından ve denizlerden oluşan boğazlardan ayrı bir anlam ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁶ Bu tanımdan hareketle bir ülke içinde yer alan akarsular, göller, kanallar, yeraltı suları ve buzullar birçok bakımdan suyolları genel adı altında ele alınmaktadır.⁷

21.05.1997 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilerek imzaya ve onaya açılan Uluslararası Suyollarının (Akarsuların) Ulaşım dışı Amaçlarla

⁶ İsmail Kapan, (2006), *Türkiye ile Suriye ve Irak Arasında Su Anlaşmazlığı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: s.6-7

⁷ Hüseyin Pazarcı, (2010), *Uluslararası Hukuk*, 9.Basım, Turhan Kitapevi, Ankara, s.240

Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme'nin 2. Maddesi bu kavramı benimsemektedir.⁸ Yine BM Avrupa Ekonomik Komisyonu bünyesinde oluşturulan ve 17.03.1992 tarihinde Helsinki'de kabul edilen Uluslararası Göller ve Sınıraşan Suyollarının Korunması ve Kullanılması Hakkında Sözleşmenin başlığında da 'sınıraşan' kelimesinden sonra genel kavram olarak 'suyolları' kavramı kullanılmaktadır.⁹

Suyolu kavramı, uluslararası hukukta ulusal ve uluslararası suyolları (akarsular) olarak iki tanıma ayrılmaktadır.

Ulusal akarsular yani iç sular, devletin kesin olarak egemen olduğu alanlardır ve her bakımdan ülke devletinin münhasır yetkisi altında yer almaktadır.¹⁰ Eğer akarsu bütünüyle bir devletin sınırları içindeyse, bu akarsu o devletin iç sularını oluşturmaktadır.

Uluslararası akarsuların belirlenmesi ise iki ayrı kritere göre yapılmaktadır.¹¹

Birinci kritere göre; akarsular, göller, yeraltı suları ve kanallar gibi suyolları iki veya ikiden fazla devletten geçerek bu devletlerin sınırını oluşturabilmektedir. Bu suyolları birden çok devletin ülkesinden geçiyorsa uluslararası akarsular ya da sınıraşan sulardır. Uluslararası hukukta ilk kritere göre uluslararası suyolları rejiminin sadece akarsuları kapsadığı ortaya çıkmıştır.¹²

İkinci kritere göre; bir suyolunun uluslararası akarsu olarak tanımlanabilmesi için, uluslararası ulaşım açısından önemine bakılmalıdır. Ayrıca, bir suyolu bir tek devletin ülkesinde bulunmasına rağmen, uluslararası ulaşım açısından sahip olduğu öneme bakılarak, bu suyolunun uluslararası akarsu rejimi altında değerlendirilmesi de mümkündür.¹³

1.1.2. Ortak Sular

Ortak sular, su kavramları arasında kullanılan ilk terim sayılabilecek kadar eski bir kavramdır. Ortak sular kavramı, başlangıçta ulusal olmayan suyolları yani ulusal

⁸ Pazarcı, s.240

⁹ Pazarcı, s.240

¹⁰ Bozkurt, vd. s.121

¹¹ Sharifa Jabbarova, (2012), *SSCB Sonrası Orta Asya'da Sınıraşan Sular Meselesi ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.6

¹² Tiryaki, s.1

¹³ Pazarcı, s.242

akarsuların dışında kalan su yollarını tanımlamak için bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu kavrama 20 yy'den önceki antlaşma metinlerinde rastlamaktayız. Örneğin 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça Antlaşmasının 5.nci maddesinde ve 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça Antlaşmasının 1.nci maddesinde bu kavrama yer verilmiştir.¹⁴ Ayrıca 19 yy'de, Avrupa'da nehirlerle ait antlaşmalarda da 'ortak sular' kavramına rastlanmaktadır.¹⁵

20 yy'de ise bu kavram yerine antlaşmalarda yeni kavramlar kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Akarsulardan faydalanma şekillerindeki değişiklikler ve ulaşım amacıyla kullanımın akarsuların faydalanma şekilleri içindeki önceliğini giderek kaybetmesi ve akarsulardan farklı faydalanma eylemlerinin ortaya çıkması sonucunda, bu kavramın yerine 'uluslararası akarsu' kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

1.1.3. Ulusal – Uluslararası Akarsu

1.1.3.1 Ulusal Akarsu

Kaynağından denize ulaştığı kısma kadar, bir devletin sınırları içinde olan akarsuya ulusal akarsu denir.¹⁶ Ulusal akarsuyun tamamı kaynağını aldığı yerden sonlandığı yere kadar yalnızca bir devlet içinde kalması gerekmektedir. Kaynağından çıkan ulusal suların sona eriş noktası her zaman deniz olmayabilir, su yolu denize ulaşmadan kaynağını aldığı devlette mesela bir gölde sonlanabilir. Bu durum söz konusu akarsuyun, ulusal akarsu olmasına engel değildir.

Ulusal akarsuyu belirlemede, tanımdan da anlaşılabilirliği gibi yalnızca coğrafi kıstas göz önünde tutulmaktadır. Akarsuyun seyrüsefere elverişli olup olmaması ulusal akarsu tanımının unsuru değildir.¹⁷

Devletlerin ulusal akarsulardan faydalanmaları, diğer bir deyişle, bu akarsuları çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanmaları, uluslararası hukukun kapsamına

¹⁴Tiryaki, s.4

¹⁵ Cem Sar, (1970), *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Yararlanma*, Sevinç Matbaası, Ankara: s.47

¹⁶ Ünal Kesik, (2009) "Orta Doğu'da Su Sorunu ve Türkiye'nin Sınıraşan Suları" Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi**, Bolu: s.1

¹⁷ Sar, s.50

girmez.¹⁸ Yukarıda belirtilen ölçütlere göre ulusal suyolları niteliğinde bulunan suyolları, karasularının iç suları olarak değerlendirilir ve uluslararası hukuk açısından tamamıyla devletin münhasır yetkisinde kabul edilir.¹⁹ Devlet ulusal akarsuların statüsünü istediği gibi düzenleyebilir ve bu kaynaklardan istediği gibi yararlanabilir. Diğer devletlerin bu kaynaklar üzerinde herhangi bir söz hakkı bulunmamaktadır.

Yukarıda tanımlanan ‘ortak sular’ ve ‘ulusal akarsular’ kavramları bizi ‘uluslararası su yolu’ kavramına götürmektedir. Ortak sular için ulusal olmayan suyolları tanımlamasını yapılmıştı. Ulusal akarsu tanımlamasıyla ile de ulusal ve ulusal olmayan akarsu ayırımına ulaşılmıştı. Burada önemli olan nokta uluslararası akarsu için yapılacak tanımlamadır.

1.1.3.2. Uluslararası Akarsu

Uluslararası akarsu kavramı ilk defa 19 yy’de Viyana Kongresi’nde (1815) karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Bu kavram (international watercourses) uluslararası hukuka 1879 tarihinde Fransız Hukukçu Engelhardt tarafından kazandırılmıştır.²¹ Ayrıca Uluslararası Hukuk Komisyonu 1994 tarihli Tasarı’ da ‘international watercourse’ tanımını benimsenmiştir.²² Türkçe’ de kavramın niteliğine uygun karşılığının bulunmasında birçok kavram ortaya atılmıştır. Bu kavramlar milletlerarası nehir, milletlerarası akarsu, uluslararası sular, sınıraşan sulardır vs. gibi kavramlardır.

Uluslararası akarsu, bölümleri farklı devletlerde olan ve fiziksel durumundan dolayı tek bir bütün olan ve doğal olarak ortak bir noktaya akarak sonlanan, yerüstü ve yeraltı sular sistemi olarak tanımlanmaktadır. ²³ Toluner’e göre ‘uluslararası akarsu’ tanımı, yalnızca akarsu yatağını ya da akarsu sularını değil, bu akarsuyu besleyen bütün yeraltı ve yerüstü sularını kapsayan bir tanım olarak ele alınmalıdır. Yani uluslararası

¹⁸ Hakan Arıdemir, (2003) *Ortadoğu Su Sorunu Bağlamında Fırat ve Dicle Nehirlerinin Uluslararası Hukuk Bakımından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kütahya: s.5

¹⁹ Yunus Eroğlu, *Sınıraşan Suların Hukuksal Boyutu*, https://www.academia.edu/12840164/SINIR_A%C5%9EAN_SULARIN_HUKUKSAL_BOYUTU, Erişim 21.01.2018

²⁰ Abdullah Demir, (2006), *Türkiye-Suriye-Irak Arasındaki Sınıraşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye’nin Su Politikası*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya: s.4

²¹ Çağatay Akça, (2014), *Sınıraşan Sular İle İlgili Uluslararası Hukuk Metinlerinin Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, **Orman ve Su İşleri Bakanlığı**, Ankara: s.18

²² Sevin Toluner, (2000), *Türkiye’nin Bazı Dış Politika Sorunları*, 1.Baskı, Beta, İstanbul: s.339

²³ Toluner, s.339

akarsu kavramı, hem sınıraşan hem de sınır oluşturan suların her ikisini de kapsayan bir kavram olarak kabul edildiği söylenebilir.

Uluslararası akarsu kavramı zaman içinde değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Bu değişikliklere baktığımızda uluslararası akarsu ile ilgili iki yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Bunlar geleneksel yaklaşım ve modern yaklaşımdır.

Geleneksel yaklaşım kavramı ilk defa kullanıldığı antlaşmalarda karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi uluslararası akarsu kavramının ilk görüldüğü belge, 1815 tarihli Viyana Kongresi'nin nihai senedidir. Adı geçen senette uluslararası akarsuyun niteliği her şeyden önce ulaşım elverişlilik kistasına bağlı tutulmuştur.²⁴ Diğer bir ifadeyle ulusal akarsuların dışındaki bütün akarsulara ulaşım elverişliliğine göre uluslararası akarsu statüsü tanınmamıştır. Bu kistas Viyana Kongresinin 1815 tarihli senedinin 108. Maddesinde ele alındıktan sonra 1856 tarihli Paris Anlaşmasının Tuna Nehrine ilişkin 15. Maddesinde, Uluslararası Hukuk Enstitüsünün 1934 tarihindeki Paris oturumunda yer verilmiş.²⁵

Geleneksel yaklaşıma göre uluslararası akarsu kavramında, tek bir devletin ülkesinden akmaması yani iki veya daha çok devleti kesmesi ya da ayırması kistasının yanı sıra, uluslararası niteliğini belirleyecek olan seyrüsefer elverişlilik ve ahdi düzenleme gibi, başka kistaslar göz önünde tutulmaktadır.²⁶ Geleneksel yaklaşıma göre; 'ulusal olmayan akarsu' kategorisi içinde 'uluslararası akarsuyu' ayırt etmeye yarayana görevsel kistas; ulaşım elverişlilik teşkil edilmiştir.²⁷

Akarsulardan yararlanmada, seyrüseferden başka kullanım şekillerinin önem kazanmaları ve etkilerini ulusal sınırlardan ötede hissettirmeleri sonucunda, uluslararası akarsu kavramında, geleneksel yaklaşımdan, çeşitli ekonomik faaliyetleri esas tutarak akarsuyu tümü ile ilgilenen yeni bir yaklaşıma geçilmiştir.

Modern yaklaşım denilen bu yeni yaklaşımda uluslararası akarsu ulaşım ek olarak başka kullanım alanları bakımından da tanımlanmıştır. 19 yy' dan itibaren artarak

²⁴ Soner Çelik, (2013), *Sınıraşan Sular Kapsamında Dicle ve Fırat Nehirlerinin Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi*, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: s.10

²⁵ Arıdemir, s.5

²⁶ Sar, s.51

²⁷ Tiryaki, s.5

ilerleyen teknolojik gelişmeler akarsulardan faydalanma eylemlerini çeşitlendirmeye başlamıştır. Ana faydalanma şekli olan ulaşım dışında tarımda sulamaya verilen önem artmış buna ek olarak hidrolik enerji ve sanayide su kullanımı gibi yeni yöntemler ortaya çıkmıştır. Böylece ulaşım, ulusal olmayan akarsularda devletlerin giriştikleri tek ve en önemli ekonomik faaliyet olmaktan çıkmıştır.

Teknolojinin ilerlemesi ve yeni yöntemlerin ortaya çıkmasıyla geleneksel uluslararası akarsu kavramında önemini yitirmeye başlamıştır. Geleneksel yaklaşımda yer alan ulaşım elverişlilik kıstasının yerini coğrafi ölçüt almıştır. Modern yaklaşımda yazarlar uluslararası akarsuları iki veya ikiden fazla devleti kesen ya da ayıran akarsular olarak tanımlamışlardır.²⁸ Bu tanımlama coğrafi birim olarak tek bir akarsuyu ele almaktadır. Ancak akarsular çoğu zaman fiziki anlamda tek bir akarsu değildir. Akarsular hidrolojik özellikleri bakımından, esas gövde (ana akarsu) ile gövdenin kollarından varolan şebekeler ve düzenekler oluştururlar.²⁹ Burada ki önemli olan nokta, uluslararası niteliğin, sadece ana akarsuya mı yoksa bu akarsuyun kollarını da kapsayıp kapsamayacağıdır. Sar bu durumu şöyle açıklamıştır.

“Akarsu kolları, coğrafi kıstasa uygun uluslararası akarsu kavramına giren ana akarsuya göre iki farklı kategoriye ayrılırlar: Birinci kategoriye giren kollar, döküldükleri ana akarsu gibi, iki veya ikiden fazla devleti kesen ya da ayıranlardır. Bu durumda, uluslararası niteliğe sahip ana akarsu kolları arasında coğrafi kıstas açısından fark yoktur; her ikisi de bu kıstas uyarınca uluslararası akarsu kavramının kapsamına girmektedir. İkinci kategoriye giren kollar ise, döküldükleri ana akarsu gibi iki veya ikiden fazla devleti kesen ya da ayıran akarsular değildir. Bu çeşit akarsu kolları uluslararası nitelikteki ana akarsu ile bağlantılarını ulusal sınırlar içinde, -tek bir devlet ülkesinde- kurmuşlardır. Coğrafi kıstas uygulandığında, bu kolların doğdukları ve ana akarsuya döküldükleri noktalar arasındaki kesimlerinde, ulusal akarsu niteliğini taşıdıkları görülmektedir.”

İkili antlaşmalar incelendiğinde bu durum, bazı antlaşmalar ulusal kolları ana akarsuyun rejimi dışında tutarken, bazılarının tüm ulusal kolları, bazılarının ise belirli bir bölgedeki ulusal kolları ana akarsu rejimine göre belirlendiği görülmüştür.

Kavram kargaşasını önlemek için buraya kadar tanımladığımız kavramlar arasındaki farkları ifade etmekte fayda olacaktır. İlk kavramımız İngilizce’ den ‘suyolu’ olarak çevirdiğimiz ‘watercourse’ kavramıdır. Suyolu kavramının, bir ülke içinde yer alan akarsuların, göllerin, kanalların, yeraltı sularının ve buzulların hepsini kapsayan genel bir kavram olduğu ifade edilmişti. Bu kavram içinde ‘ulusal akarsu’ ve

²⁸ Demir, s.5

²⁹ Sar, s.61

‘uluslararası akarsu’ kavramlarını barındırmaktadır. Ulusal akarsu, kaynağından denizde aktığı yere kadar, bir devletin sınırları içinde kalan suyolları olarak tanımlanmıştır. Uluslararası akarsu, ise bölümleri farklı devletlerde olan ve fiziksel durumundan dolayı tek bir bütün olan ve doğal olarak ortak bir noktaya akarak sonlanan, yerüstü ve yeraltı sular sistemi olarak tanımlanmıştır. Birde bu tanıma, ulaşım elverişlilik kistası eklenerek, tek bir devletin ülkesinden akmaması yani iki veya daha çok devleti kesmesi ya da ayırması kistasının yanı sıra, uluslararası niteliğini belirleyecek olan seyrüsefer elverişli olması tanımı yapılmıştır (geleneksel yaklaşım). Fakat zamanla uluslararası akarsu tanımı gelişerek değişikliğe uğramış ve modern yaklaşım ile ulaşım elverişlilik kistası yerini coğrafi kistası bırakmıştır. Modern yaklaşım ile birlikte uzmanlar uluslararası akarsuları, iki ya da ikiden fazla devleti kesen-ayıran akarsular şeklinde tanımlamışlardır.

Sonraki başlıkta karşımıza yeni bir kavram daha çıkmaktadır; sınıraşan su kavramı. Tanımı, uluslararası akarsular kavramı ile benzerlik göstermesine rağmen devletlerin su üzerindeki egemenlik haklarına olan yaklaşımları sebebiyle farklılık göstermektedir. Bu farklılık ‘*sınıraşan sular*’ başlığında açıklanacaktır.

1.1.4. Sınıraşan Sular

Sınıraşan sular İngilizce’deki ‘transboundary waters’ tanımının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Uluslararası akarsu kavramının geleneksel yaklaşıma göre tanımlanmasını uygun bulan devletler ve bu görüşü savunan bazı yazarlar; iki ya da ikiden çok devletin topraklarından aktıktan sonra denize ulaşan ve üzerlerindeki egemenlik hakkı suladıkları devletlere ait olan çokuluslu akarsular kavramını sınıraşan sular terimi ile ifade etmektedirler.³⁰

Sınıraşan sular kavramı B.M Avrupa Ekonomik Komisyonu bünyesinde oluşturulan ve 17.03.1992 tarihinde Helsinki’de kabul edilen ‘Uluslararası Göller ve Sınıraşan Suyollarının Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi’nde karşımıza çıkmıştır.³¹

³⁰ Kesik, s.4

³¹ Selcen Erdal, (2016), Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme Uygulamasında Danışma Yöntemi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 3, s.189

Sınıraşan sular kavramı basitçe; iki ya da daha fazla ülke tarafından paylaşılan akiferler, göl ve akarsu havzalarını içine alan sulardır.³² Yani sınıraşan sular, hem 'sınıraşan' hemde 'sınıroluşturan' akarsuları ve fiziksel olarak bütünlük arz eden ve bu şekilde bir deniz veya göle akan yerüstü ve yeraltı sularını da kapsamaktadır.³³ Akarsulardan bazıları yer aldıkları ülkeler arasında sınır oluştururken bazıları ise ülkelerin sınırını aşmaktadır. Burada bizim karşımıza çıkan, sınıraşan suyun sadece sınır kateden akarsular için değil, aynı zamanda sınır oluşturan akarsular içinde kullanılan bir tanım olmasıdır. Ayrıca sınıraşan sular tanımında ulaşım kıstasına göre bir tanımlama yapılmamıştır. Yalnızca diğer faydalanma eylemlerinin ulaşımı etkilememesi ve ulaşım nedeniyle diğer faydalanma eylemlerinden etkilenmemesi şartı koyulmuştur.³⁴

Tanımları birbirine yakınlık gösteren sınıraşan su-uluslararası akarsu ayrımının temel nedeni devletlerin su üzerindeki egemenlik haklarına olan yaklaşımlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Yani bir su yolu "uluslararası akarsu" olarak kabul edildiğinde, su yolunun kullanımı su yolundan faydalanan bütün devletlerin hakkıdır. Suyolu "sınıraşan su" olarak kabul edildiğinde ise, hak sahibi olan su yolunun kaynağını aldığı ve beslendiği devlettir.³⁵ Bu durumda yukarı kıyıda devletler kendisinden kaynağını alan suyu sınıraşan su kavramı çerçevesinde değerlendirirken, aşağı kıyıda devletler ise söz konusu suyu uluslararası akarsu kavramı çerçevesinde değerlendirme eğilimini taşımaktadırlar.³⁶

Bu çalışmada uluslararası hukuk açısından değerlendirme 1997 Uluslararası Akarsuların Ulaşım dışı Amaçlarla Kullanımı sözleşmesine göre yapılacağı için uluslararası akarsu kavramı kullanılacaktır.

³² Transboundary Waters Challenges and Opportunities, <http://www.unwater.org>, Erişim 22.01.2018

³³ Akça, s.25

³⁴ Akça, s.25

³⁵ Tiryaki, s.18

³⁶ Tiryaki, s.18

1.1.5. Kıyıdaş Devlet

Geleneksel tanımlamaya göre, kıyı devleti ya da kıyıdaş devlet deyimiyle, akarsuların yalnız ulaşma elverişli kesimlerine uluslararası nitelik tanındığından, akarsuyun ulaşma elverişli kesiminde kıyısı olan devletler kastedilmektedir.³⁷

Ancak bugün benimsenen ve uluslararası akarsuyu, ‘ulaşıma elverişli olup olmadığı’ göz önünde tutulmadan ‘iki veya daha çok devletin ülkesini kesen ya da ayıran akarsular’ şeklinde tanımlayan görüş uyarınca ‘kıyı devleti’ veya ‘kıyıdaş devlet’ kavramları geliştirilmiştir.³⁸ Bu sayede, uluslararası akarsularda ‘kıyı devleti’ veya ‘kıyıdaş devlet’, uluslararası akarsuyun sadece ulaşma elverişli kesiminde kıyısı bulunan devletleri değil, uluslararası niteliği olan akarsuyun akış istikameti boyunca herhangi bir yerinde kıyısı bulunan devletlerdir.³⁹

Devletle akarsu arasındaki fiziki ilişkiyi göstermeye yarayan kıyıdaş devlet tanımı; iki veya daha çok devleti kesen veya ayıran akarsularda kıyısı bulunan devlet olarak yapılmıştır.⁴⁰ Devlet ile akarsu arasındaki ilişkinin yanı sıra, önemli olan bir diğer husus da, kıyı devletlerinin kendi aralarındaki ilişkiler, yani birbirlerine kıyıdaş olmalarıdır.

Akarsuyun akış yönü incelendiğinde, devletlerin akarsuya göre konumlarındaki ve karşılıklı durumlarındaki farklılık kıyıdaş devlet tanımını ikiye ayırmıştır; aşağı kıyıdaş devlet ve yukarı kıyıdaş devlet.

1.1.5.1. Yukarı Kıyıdaş Devlet

Suyun akış yönüne göre, akarsu mecrasının yukarı kısmında yer alan devletler yukarı kıyıdaş (upper riparian) devletler olarak tanımlanır.⁴¹ Bu tanım memba ülkesi olarak da bilinir. Yukarı kıyıdaş devlet olmak için suyun devletin kendisinden kaynaklanması gerekli değildir.⁴² Bir devlet uluslararası bir akarsu üzerinde hem yukarı kıyıdaş hem de aşağı kıyıdaş devlet olabilir. Devlet diğer ülkelerden kendisine ulaşan

³⁷ Sar, s.79

³⁸ Abdulkadir Dursun, (2006) *Sınıraşan Sular Fırat ve Dicle Nehirlerinin, Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri Üzerine Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: s.25-26

³⁹ Tiryaki, s.12

⁴⁰ Sar, s.81

⁴¹ Jabbarova, , s.13

⁴² Mutullah Tiryaki, (2008), *Sınıraşan Sular ve Fırat ile Dicle Nehirlerinin Durumu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, s.22

sularda aşağı kıyıdaş, kendisinden başka ülkelere akan sular üzerinde ise yukarı kıyıdaş olmaktadır. Örnek vermek gerekirse; Fırat ve Dicle akarsuları incelendiğinde, Türkiye'ye aşağı kıyıdaş devlet olan Suriye, Irak'a göre yukarı kıyıdaş devlet konumunda yer alır.⁴³ Orta Asya'dan bir örnek verildiğinde; Amu Derya ile Siri Derya akarsularında, Kırgızistan ile Tacikistan; Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a göre yukarı kıyıdaş, bunanla beraber Kırgızistan ve Tacikistan'a göre Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan aşağı kıyıdaş ülkeler konumundadır.

1.1.5.2. Aşağı Kıyıdaş Devlet

Suyun akış yönüne göre, akarsu mecrasının aşağı kısmında yer alan devletler aşağı kıyıdaş (mansap ülkesi- lower riparian) devletler olarak tanımlanır.⁴⁴ Farklı bir ülkeden kaynağını alan akarsuyun kendi ülkesine girdiği devlete aşağı kıyıdaş devlet adı verilmektedir.⁴⁵ Tiryaki'ye göre aşağı kıyıdaş devlet tanımı; sınıraşan suyun kendisinden kaynaklanmadığı ve başka bir devletten kaynaklandığı durumlarda ülke söz konusu sınıraşan suyun aşağı kıyıdaş devlettedir. Sınıraşan su ,ya bu ülkeden başka bir ülkeye geçer ve ülke bu sefer yukarı kıyıdaş ülke haline gelir ya da kendi sınırları içinden denize dökülür.⁴⁶

Yukarı kıyıdaş ve aşağı kıyıdaş terimlerine eş anlamlı olarak bazı kaynaklarda yukarı çığır ve aşağı çığır terimlerini görmek mümkündür.

1.1.6. Paylaşılan Doğal Kaynak

Paylaşılan doğal kaynak kavramı, uluslararası akarsu sisteminde yer alan devletlerin, yani kıyıdaş devletlerin, bu sistemin sularından birbirine zararı dokunmadan maksimum faydayı sağlayabilmek amacıyla ortaya koyulmuştur. Son zamanlarda da birçok antlaşma ve belgede de bu tanım karşımıza çıkmaktadır.

Bu kavram ilk defa Bağlantısız ülkelerin devlet veya hükümet başkanlarının 5-9 Eylül 1973 tarihleri arasında Cezayir'de yapmış oldukları dördüncü konferansta kabul ettikleri bir bildiride ortaya çıkmıştır.⁴⁷

⁴³ Akça, s.13

⁴⁴ Jabbarova, s.13

⁴⁵ Yücel Acer ve İbrahim Kaya, (2010), Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı, USAK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, s.106

⁴⁶ Tiryaki, s.22

⁴⁷ Çelik, s.15

1977 yılında toplanan Birleşmiş Milletler Su Konferansı da konuyla ilgili bir rapor kabul edilmiş ve bu rapor daha sonra Ekonomik ve Sosyal Konsey ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda görüşülerek tasvip edilmiştir.⁴⁸ “Mal Del Plata Planı” olarak adlandırılan bu belgede bölgesel ve uluslararası işbirliği ön görülmekte, bunun içinde paylaşılan su kaynakları da yer almaktadır.⁴⁹

Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun 1980 tarihli toplantılarından İkinci Raportör Schwel tarafından ortaya atılan paylaşılmış doğal kaynak (shared natural resource) tanımına göre, bir uluslararası akarsuyun bir kıyıdaş devlet ülkesindeki kullanımı, bir başka devlet ülkesindeki kullanımı etkilediği ölçüde bir paylaşılmış doğal kaynak sayılmalıdır.⁵⁰

Anlaşmalara konu olan ama henüz net bir tanımı yapılamayan paylaşılan doğal kaynak tanımıyla aslında anlatılmak istenen uluslararası akarsu sisteminin birden çok ülke tarafından paylaşılmasıdır. Bu noktadan hareketle, Birleşmiş Milletler Teşkilatı çerçevesinde yürütülmekte olan konuyla alakalı çalışmalarda uluslararası akarsuların paylaşılan doğal kaynak olarak kabul edildiği görülmektedir.⁵¹

Ortaya atılan bu kavramın karşımıza genel bir antlaşma hükmü olarak çıkmasıyla, kavramın net bir tanımı oluşmuş olacak ve uluslararası akarsulardan faydalanmada devletlerarasında danışma, karşılıklı görüşme ve işbirliği temeline dayanan kullanım ve hakkaniyete uygun bir faydalanma ilkesinin gittikçe yerleşeceği ortaya çıkmaktadır.

1.1.7. Uluslararası Akarsulardan Faydalanma Hakkı

Uluslararası akarsulardan faydalanma hakkının dayanağı ülke egemenliğidir. İki veya daha çok devletin ülkesinden geçen akarsularda faydalanma bakımından yapılan değerlendirmede, bu devletlerden her biri, akarsuların kendi ülkelerinde bulunan kesimleri üzerinde egemendirler.⁵²

⁴⁸ Akça, s.14

⁴⁹ Çelik, s.15

⁵⁰ Toluner, s.340

⁵¹ Çelik, s.17

⁵² Sar, s.83

Sınır teşkil eden akarsularda ise akarsu, ulaşım elverişli ise thalweg, ulaşım elverişsiz ise orta çizgi ile uzunlamasına bölen bir hat ile akarsuyun kıyısı arasında kalan kesimler üzerinde, karşılıklı olarak, kıyı devletlerinin egemenlikleri tanınmaktadır.⁵³ Yani kıyı devletleri uluslararası akarsularda kendi ülkeleri içinde bulunan kesimleri üzerinde ülke egemenliklerine dayanarak yetkilerini kullanabileceklerdir.

Uluslararası akarsulardan devletlerin faydalanma eyleminin niteliğinde ise, ulaşım yönelik kullanımlar ile ulaşım dışı kullanımlarına yönelik kuralları ayırmak gerekmektedir. Uluslararası akarsuların ulaşım amaçlı kullanımıyla ilgili olarak çok eski tarihlerden başlayıp günümüze kadar gelen ve temel prensip haline gelmiş kurallar vardır. Uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımlarına ilişkin kurallar ise, farklı amaçlarla kullanımın artmasıyla birlikte oluşmaya başlamıştır. Yani iki veya daha çok devletten geçen ya da iki devletin sınırını çizen akarsuların ulaşımından farklı niyetlerle kullanılması teknolojik ilerlemeler ile birlikte ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte akarsuların sularını saptırma ve depolama olanaklarının artması, bu faydalanma eylemlerinin, yapıldıkları ulusal çevrenin dışına taşan ve diğer kıyıdaş devletlerin kullanımları üzerinde olumsuz sonuçlar yaratmasının gözlemlenmesiyle ortaya çıkmıştır.

1.1.7.1. Uluslararası Akarsuların Ulaşım Amaçlı Kullanılması

Uluslararası akarsuların ulaşım amaçlı kullanımı ile ilgili uluslararası uygulamalar kararlı ve sürekli ilerleme gösterememiştir. Bu konuda ağırlıklı eğilim uluslararası akarsularda, kıyıdaş olsun ya da olmasın bütün devletlerin ticaret gemilerine serbest geçiş hakkı tanınması yönüyleyken kimi antlaşmalarda fiiliyatta serbest geçiş hakkını yalnızca kıyıdaş devletlere tanımıştır.⁵⁴

Uluslararası akarsuların ulaşım amaçlı kullanımı ile ilgili düzenlemeler 20 Nisan 1921 tarihli “Uluslararası Öne Sahip Ulaşım Elverişli Su Yollarının Rejimi Hakkında Sözleşme” de karşımıza çıkmaktadır. Bu sözleşmeye göre her kıyıdaş devlet bir taraftan akarsuyun ulaşım uygunluğuna zarar vermesi veya ulaşım için mevcut olanakları azaltması olası bütün tedbirlerden kaçınmakla diğer taraftan ulaşım ile ilgili

⁵³ Sar, s.83

⁵⁴ Pazarcı, s.243

tehlike ve engelleri ortadan kaldırmak için gerekli bütün adımları atmakla yükümlüdür.⁵⁵

Uygulanan uluslararası hukukta bir tek devlet ülkesinde bulunsalar da akarsuların, ülke devletinin tek taraflı işlemleri arayıcılığıyla ya da katıldığı uluslararası antlaşmalar arayıcılığıyla uluslararası su yolları olarak değerlendirilebileceği 1921 Barselona Statüsü'yle öngörülmüştür.⁵⁶

Pazarcı kitabında uluslararası akarsuların ulaşım amaçlı kullanılması konusunda, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı, Kongo akarsuyu üzerinde o dönemde Kongo sömürgesini egemenliği altında bulunduran Belçika'nın ayırım-gözetici önlemlerini haklı bulmak suretiyle serbest geçiş kuralının genel bir eşitliği gerektirmediğini kabul eden Oscar Chinn Davasını ve fiiliyatta geçiş hakkını yalnızca kıyıdaş devlete tanıdığı Ren nehrine ilişkin davayı örnek vermiştir.

Örnekler incelendiğinde iki sonuç karşımıza çıkmaktadır; birinci görüş uluslararası hukukta serbest geçiş hakkının bir teamül olduğu, ikinci görüş ise geçiş serbestliği ile ilgili genel bir teamül kuralının olmadığı yönündedir. Bu görüşlerden hareketle her bir uluslararası akarsuyun ulaşım rejiminin, eğer düzenleyici bir antlaşması varsa, o antlaşmaya göre ele almak ve genelleme yapmamak uluslararası hukuka göre böyle durumlarda yapılacak en uygun yöntemdir.

Ulaşım elverişli akarsuların hukukî statüsü 1921 Barselona Sözleşmesi ile serbest geçiş rejimi olarak düzenlenmiştir.⁵⁷ Ulaşım elverişli uluslararası akarsuların sözkonusu sözleşme ile büyük ölçüde çözüme kavuşturulabilmesin de devletlerarası ilişkilerde uluslararası akasuların uzun süredir ulaşım amacıyla kullanılmış olması ve uluslararası akasulardan ulaşım amacıyla yararlanma konusunda artık yerleşik teamüllerin oturmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak uluslararası akarsulardan ulaşım dışı amaçlarla yararlanma oldukça yeni bir konudur ve bu konuda teamül kuralları henüz oluşmamıştır.

⁵⁵ Tiryaki, s.38

⁵⁶ Pazarcı, s.242

⁵⁷ Tiryaki, s.38

1.1.7.2. Uluslararası Akarsuların Ulaşım dışı Amaçlı Kullanılması

Uluslararası akarsuların ulaşım amaçlı kullanımları, diğer kıyıdaş devletlerin ulaşım amaçlı kullanımlarını kısıtlamamaktadır. Fakat ulaşım dışı amaçlarla kullanımlar, -enerji üretimi, tarımsal kullanımlar, suyun içme ve temizlik amaçlı kullanımları, canlı kaynaklardan yararlanma-, alt kıyıdaş devletin kullanacağı suyun miktarını azaltabileceği gibi niteliğini de bozabilir.⁵⁸

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanım yollarında üç ana yararlanma şekli karşımıza çıkmaktadır.

- Balıkçılık ile canlı varlık avcılığı
- Tarım amaçlı faydalanma
- Endüstriyel faydalanma

Uluslararası akarsulardan balıkçılık niyetiyle faydalanma ile ilgili genel kural her kıyıdaş devletin uluslararası akarsuları kendi ülkesi içinde yer alan kesimi üzerinde mutlak egemenlik hakkı olmasıdır.⁵⁹ Bu ilke, bir ülkeden diğer ülkeye geçen su yolları için uygun görünse de, sınır oluşturan su yollarında birtakım düzenlemeler getirdiği görülmektedir. Bu gibi durumlarda bazı komşu ülkelerin ikili antlaşmalar bu sorunu çözmek için, karşılıklı balık avlanmasına izin verdikleri, bazı avlanma türlerine yasaklama getirdikleri veya balıkların korunması amacıyla düzenlemeler yaptıkları karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası akarsulardan ikinci faydalanma şekli tarımsal yararlanmadır ve tarımda sulama şekilde gerçekleşmektedir.

Bir diğer faydalanma şekli olan endüstriyel yararlanma iki kola ayrılmaktadır. Birinci yararlanma şekli enerji üretimi, ikincisi ise sanayisel yıkama veya üretilen ürüne katmak için su kullanılmasıdır.

⁵⁸ Toluner, s.336

⁵⁹ Pazarcı, s.245

Yukarıda sıralanan akarsulardan yararlanma faaliyetleri sonuçlarına göre 3 gruba ayrılabilir.⁶⁰

(i) Akarsulardan yararlanma faaliyetlerinden bazıları suyun niceliğini veya niteliğini etkilemeyebilir. Örnek olarak eski çağlardan beri akarsular üzerine kurulan çarklar veya su değirmenleri gösterilebilir. Bu faydalanma eyleminde suların miktarı ya da durumu ile ilgili hiçbir değişiklik söz konusu değildir. Bu gibi kullanımlar diğer kıyıdaş devletlerin ülkelerinde herhangi olumsuz etki yaratmamaktadır.

(ii) ‘Tüketici’ ya da ‘yoksun bırakıcı’ diye tanımlanan faydalanma eylemlerinde ise akarsuyun kullanılan suyunun tekrar akarsuyun doğal akımına geri iade edilmemesine sebep olmaktadır. Örnek olarak, tarımsal amaçla yapılan sulama faaliyeti gösterilebilir.

(iii) Bazı faydalanma eylemleri ise akarsuların niceliğinden çok niteliği üzerinde değişikliğe sebep olmaktadır. Örnek olarak, sanayide tüketim amaçlı olmayan bazı kullanımlarda akarsuyun akımına geri dönen sularda faydalanmanın ardından zehirli veya kirletici bulunduğu için diğer kıyıdaş devletlerin yapacakları faydalanma eylemleri, kullanılabilir olmaktan çıkmaktadırlar. Bu tür kullanımlara ‘ nitelik değiştirici faydalanma eylemleri’ adı verilir.

Özetlemek gerekirse, birden fazla devletin topraklarından geçen sularda bu ülkelerin bu sulardan nasıl yararlanacakları konusunda iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunlardan biri bu suların ‘paylaşılmış doğal kaynak’ (shared natural resource) olarak ele alınmasıdır. Bu görüşe göre bir uluslararası suyunun bir kıyıdaş devlet ülkesinde kullanımı, bir başka devlet ülkesindeki kullanımı etkilediği ölçüde, bir paylaşılmış doğal kaynak olarak sayılması gerekir.⁶¹ Burada paylaşılmadan kastedilen suların kullanımının paylaşılmasıdır. İkinci görüş kıyıdaş devletin söz konusu akarsuyun ülkesindeki kısmı hakkında istediği gibi tasarrufta bulunmaya yetkili olduğuna ilişkin görüştür.

⁶⁰ Alpay Tırıl, Sınıraşan Sular: Türkiye ve Paydaşlarının Sınıraşan Sular Politikasına Siyasal ve Ekolojik Bir Bakış, Sinop Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, s.332, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_37.pdf, Erişim 22.01.2018

⁶¹ İlyas Doğan, (2008), *Devletler Hukuku*, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara: s.214

Yeryüzünde iki yüze yakın uluslararası akarsu olduğu ve bu akarsulardan hangisinin sınır oluşturan hangisinin sınıraşan suyolları olduğu belirlendiğinde bu suyollarının kullanımı için genel bir kural belirlemenin zorluğu görülmektedir. Bu sebepten dolayı, devletlerin sınırlarında yer alan uluslararası akarsular ya da su sistemlerine ilişkin hak ile yükümlülüklerini içeren detaylı kural ve ilkeler, tamamıyla oluşmamıştır. Bunun yerine uluslararası akarsular ile ilgili kıyıdaş ülkeler tarafından imzalanmış çeşitli antlaşmalar vardır; fakat bu antlaşmalar farklı uluslararası akarsulara uygulamak imkânsızdır. Çünkü tüm uluslararası akarsular farklı koşul ve durumlar içerisindedir. Bu yüzden uluslararası akarsulardan ulaşım dışı amaçlı faydalanma ile ilgili genel hukuk kuralları oluşmamıştır. Ancak bu konuda uygulamada bazı doktrinler ortaya çıkmıştır. Bu doktrinler *Uluslararası Akarsular Konusunda Uluslararası Hukukun Kaynakları* başlığında ele alınacaktır.

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlarla faydalanma eylemlerine ilişkin kullanılan ilk geniş kavram ‘uluslararası akarsu havzası’ olmuştur.⁶² Uluslararası akarsu havzası kavramı ise Uluslararası Sular Sistemi kavramına dayandırılarak açıklanabilir. Çünkü Uluslararası sular sistemi kavramı, uluslararası akarsu kavramına benzer bir tanımla, uluslararası akarsu havzası kavramından önce kullanılmıştır. Hatta Sar, uluslararası sular sistemi kavramının, yazarların ve bilimsel kurumların çalışmalarında çok yer almadığını bunun yerine uluslararası akarsu havzası kavramının kullanıldığını yazmıştır. Ancak bu iki kavramı farklı kavramlar olarak ele alan yazarlarda vardır. Bu çalışmada önce uluslararası akarsu havzası kavramı, sonra uluslararası sular sistemi kavramı açıklanacak sonra da iki kavramın ortak ve farklı yönü ortaya koyulacaktır

1.1.8. Uluslararası Akarsu Havzası

Akarsulardan sadece ulaşım amacıyla faydalanıldığı dönemlerde, akarsuların ulaşım elverişli kısımlarıyla ilgili düzenlemeler yapılıyordu. Akarsulardan farklı alanlarda faydalanılmaya başlanmasıyla birlikte, ulaşım için verimli olan unsurlar göz ardı edilmeye, akarsulardan verim sağlanabilinecek yeni etkenler değerlendirilmeye başlanmıştır. Uluslararası akarsu havzası tanımı bu değerlendirmeler sayesinde ortaya çıkmıştır.

⁶² Çelik, s.12

Uluslararası akarsu havzası için çeşitli yazarlar farklı kavramlar kullanmışlardır. Bunlar ‘drenaj havzası’ ‘nehir havzası’, ‘hidrografik havza’ gibi kavramlardır. Aslında bu deyimler aynı coğrafi terimi ifade eden deyimlerdir.

Kavramı ilk defa kullanan Uluslararası Hukuk Derneği, 1958 yılında, New York’ta toplanan 48.nci Konferansında kabul edilen ‘Uluslararası Akarsu Sularının Kullanımlarına ilişkin kararın giriş kısmında, “düzenlenen su alanı” olarak “drenaj havzası” nı benimsemiştir.⁶³

Uluslararası Hukuk Enstitüsü’nün Salzburg’da, 50.nci toplantısında aldığı, 11 Eylül 1961 tarihli ‘Deniz Dışı Uluslararası Suların (seyrüsefer dışında) Kullanımına ilişkin kararında, ‘hidrografik havza’ terimi kullanılmaktadır.⁶⁴

Uluslararası Hukuk Komisyonu 1994 tarihli Tasarı’nın 2.maddesinde ‘süzülme havzasını’ (drainage basin) ortak bir alana akarak sonlanan, yerüstü-yeraltı su sisteminin su bölümü sınırlarıyla belirlenmiş, iki veya daha fazla devlete yayılan bir coğrafi alan olarak tanımlamıştır.⁶⁵

Farklı tanımlamalar yapılmasına rağmen, bu terimler içindeki ortak yerler şunlardır; ‘Akarsu Havzası’ , belirli bir alanı kapsamaktadır; bu alanı niteleyen unsur, sularının belirli bir akarsu sistemi (ana akarsu ve bütün kolları) tarafından toplanması ve gene belirli bir yöne akmasıdır.⁶⁶ Burada mühim olan tanımda belirlenmiş bir arazi parçasının yer almasıdır. Buradan hareketle ki ya da daha fazla devletin sınırları içinde bulunan bir akarsuyun sularının toplandığı bölgeye uluslararası akarsu havzası denmektedir.⁶⁷ Aslında akarsu havzası alanı, içinde yer alan bütün sular ve arazi kesimleri ile birlikte fiziki ve coğrafi anlamda bir bütündür ve kavram içine sadece yer üstü suları değil, drenaj sürecine katılan yer altı suları da girmektedir.⁶⁸

Uluslararası akarsu havzası tanımında doğal ve fiziksel unsurlar birlikte kullanılmıştır. Yani havzanın herhangi bir bölümünde suya yapılan müdahale, etkisini

⁶³ Sar, s.72

⁶⁴ Sar, s.72

⁶⁵ Toluner, s.340

⁶⁶ Sar, s.73

⁶⁷ Ramazan Erdağ, Türkiye’nin Sınırşan Sular Sorunu, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 5, Sayı 9, <http://yusbed.yalova.edu.tr/article/viewFile/5000164974/5000149317> Erişim 21.01.2018

⁶⁸ Sar, s.73

havzanın diğer bütün bölümlerinde hissettirmektedir. Havza içindeki yeraltı suları, akarsuyun kolları, kanallar ve göller bu müdahaleden etkilenebilmekte suyun niteliğinde ve niceliğinde değişimler meydana gelmektedir. Burada önemli olan akarsu havzasının doğal ve fiziksel olarak bir bütün olması ve havzanın devletlerarasında sınırlarla bölünmesinin, doğal durumu değiştirmeyeceğinin anlaşılmasıdır. Bu nedenle, faydalanma eylemlerine ilişkin hukuk kuralları sadece bir akarsuya veya ulusal kollara değil, etkilerin yayıldığı bütün bir alana uygulanması gerekir ki, bu alan uluslararası akarsu havzasıdır.⁶⁹

Özetle iki ya da ikiden çok devlette yer alan akarsu havzası, uluslararası özelliği olan bir akarsu havzasıdır.

1.1.9. Uluslararası Sular Sistemi

Uluslararası sular sistemi belirli bir uluslararası akarsuyu, bu akarsuyun kollarını ve aynı sistem içinde fiziki bağlantıları dolayısıyla, gölleri ve kanalları da kapsamaktadır.⁷⁰

Çoğu kaynakta uluslararası akarsu havzası ve uluslararası sular sistemi aynı başlık altında ele alınmıştır. Ancak iki kavramın tanımlarında benzer noktalar olduğu gibi farklı noktalar dikkatleri çekmektedir.

Benzer nokta olarak, uluslararası sular sistemi ve uluslararası akarsu havzası tanımlarında, niteliği belirlemek için coğrafi kıstas kullanılmıştır. Bu coğrafi kıstasa göre; bir akarsu sisteminin esas parçalarından en az birinin, iki veya ikiden fazla devlet sınırlarında bulunması, ona uluslararası özellikler kazandırmaktadır. Akarsu havzası terimin temelinde belirli bir arazi parçası yatmakta ve bu alan içindeki tüm sular ile araziler fiziksel ve coğrafi olarak bütünlük oluşturmaktadır.⁷¹

Bu iki tanım arasındaki farklı nokta ise; uluslararası sular sistemi kavramı, akarsu, akarsu havzası ve drenaj havzası kavramlarını da içine aldığından, kapsamı da akarsu havzasından daha geniştir.

⁶⁹ Çelik, s.12

⁷⁰ Jabbarova, s.10-11

⁷¹ Çelik, s.14

1.2. ULUSLARARASI HUKUKUN KAYNAKLARI AÇISINDAN ULUSLARARASI AKARSULAR

Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 'nde uluslararası hukukun kaynakları açıklanmıştır. Bu statüden yola çıkarak uluslararası akarsular konusundaki uluslararası hukuk kaynakları belirlenecektir. Milletlerarası Adalet Divanı, devletlerarası uyuşmazlıkları çözme konusunda genel yetkisi olan evrensel bir mahkemedir.⁷² Bu husus, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38/1. maddesinde Divan'ın görevinin kendisine sunulan uyuşmazlıkları uluslararası hukuka göre çözmek olduğunu bildirmektedir.

Uluslararası Adalet Divanı Statüsü Madde 38' de;⁷³

1. Görevi, kendisine getirilen anlaşmazlıkları uluslararası hukuka göre çözmek olan Divan:

- a. Uyuşmazlık durumundaki devletlerce tahsisen kabul edilmiş kurallar koyan hem genel hem özel uluslararası antlaşmaları;
- b. Hukukun kaidesi olarak kabul edilen özel bir tatbikatın aracısı olarak uluslararası teamülü;
- c. Medeni uluslarca kabul edilen genel hukuk prensiplerini;
- d. 59. Madde hükmü saklı kalmak koşuluyla hukuk kurallarının oluşturulmasında yardımcı araç olarak çeşitli ulusların adli kararları ile en yetkili yazarların doktrinlerini tatbik eder.

2. İş bu hükümler taraflar mutabık iseler Divanın hak ve nisfette karar vermek yetkisine halel getirmez.

Bu maddenin amacı, devletlerarasında çıkan bir uyuşmazlığı yargısal yolla çözmek üzere divana getirdiğinde, Divan'ın uyuşmazlığı hangi hukuk kaynaklarına göre çözeceğini göstermektir. Bu hukuk kaynakları 38/1. Maddenin a, b ve c bendinde bahsedilen asli kaynaklar ve 38/1. Maddenin d bendinde bahsedilen yardımcı kaynaklardır.

⁷² Aslan Gündüz, (2014), Milletlerarası Hukuk, Güncellenmiş 7. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul: s.164

⁷³ Ömer İlhan Akipek, (1968), Milletlerarası Adalet Divanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İkinci Baskı, Başnur Matbaası, Ankara: s.90

1.2.1. Asli Kaynaklar

Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı statüsüne göre uluslararası hukukun asli kaynakları; uluslararası antlaşmalar, uluslararası teamüller ve genel hukuk ilkeleridir.

1.2.1.1. Uluslararası Akarsular İle İlgili Uluslararası Antlaşmalar

Uluslararası hukukun asıl öznesi olan devletlere, uluslararası hukuk tarafından antlaşma yapma yetkisi tanınmıştır. Bu durumda devletler kendileri yapabilecekleri düzenlemeleri uluslararası topluma devretmek yerine, özellikle çıkarlarını doğrudan ilgilendiren konularda söz sahibi olmak amacıyla antlaşmalar yapmayı tercih etmişlerdir. Bu antlaşmalar iki veya daha fazla devlet arasında ikili veya çok taraflı şekillerde yapılmaktadır.

İç hukukla kıyaslandığında antlaşmaların, uluslararası hukukta hukuk kaynağı olmasının sebebi, ulusal hukukta herkesi ilgilendiren soyut ile nesnel kuralları olan yasama organının, uluslararası camiada olmamasıdır.⁷⁴ Bu durumda devletler kendi kurallarını belirleyebilecekleri düzen olarak antlaşma yapmayı tercih ederler. Bu sayede taraflar uluslararası teamülün bir kuralı olan ahde vefa ilkesini uygulamış aynı zamanda bir uluslararası hukuk normu yaratmış olurlar.⁷⁵

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlar için kullanımı ile ilgili uluslararası hukukun asli kaynaklarından olan uluslararası antlaşmalar; 1923 Cenevre Sözleşmesi, 1933 Montevideo Sözleşmesi, 1992 Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomi Komisyonu bünyesinde oluşturulan Uluslararası Göller ve Sınıraşan Suyollarının Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi ve 1997 Birleşmiş Milletler Uluslararası Akarsuların Ulaşım dışı Amaçlarla Kullanılması Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmeler tek tek ele alınarak konu ile ilgili uluslararası hukuka katkıları değerlendirecektir.

a. 1923 Cenevre Sözleşmesi

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçla kullanılmasına ilişkin düzenlemelerin yapıldığı ilk sözleşme 1923 Cenevre Sözleşmesi'dir. Cenevre'de 9 Aralık 1923 de imzalanmış olan bu sözleşme, iki veya ikiden fazla devleti ilgilendiren

⁷⁴ Gündüz, s.16

⁷⁵ Akça, s.74

hidrolik enerjinin geliştirilmesi ile ilgilidir.⁷⁶ Sözleşmeye taraf olan on bir devlet arasında Macaristan ile Avusturya haricinde aynı akarsuya kıyıdaş olan başka devlet bulunmamaktadır. Ayrıca bu sözleşme uluslararası akarsuların yalnızca hidrolik enerji üretiminde kullanım ile ilgilidir, tarımda sulama amacıyla kullanımda yaşanabilecek sıkıntılara sözleşmede yer verilmemiştir.⁷⁷

Sözleşmenin birinci maddesi, faydalanma hakkının mutlak nitelikte olmadığını, bu hakkın uluslararası hukukun çizdiği sınırlar içinde kullanılması gerektiğini şu şekilde belirtmektedir; bu sözleşme, her devletin ülkesinde dilediği her türlü hidrolik enerjinin düzenlenmesine ilişkin bütün çalışmaları, uluslararası hukuk çerçevesinde, yürütmek serbestliğini hiçbir şekilde değiştirmez.⁷⁸

Sözleşmede ortaya çıkan sınırlı egemenlik kavramı üçüncü maddede şöyle ele alınmıştır; taraf devletlerden biri, diğer herhangi bir taraf devlete önemli zarar getirebilecek hidrolik enerji oluşturulmasına ilişkin faaliyetler yapmak isterse, ilgili devletler, bu faaliyetlerin yürütülmesini için gerekli antlaşmaların akdi amacıyla temaslarda bulunacaklardır.⁷⁹

Cenevre Sözleşmesi gerek taraf devletlerin sayısının az olması gerekse taraf olanlar arasında -Macaristan ve Avusturya dışında- ortak akarsuları bulunan devletlerin bulunmaması yüzünden uygulanma olasılığının zayıf olduğu ortadadır. Bu açıdan 1923 Sözleşmesi, hükümleriyle teamüli hukuk kurallarının araştırılmasında ancak sözleşmeye taraf olmakla bu hükümleri kabul eden devletlerin konuya ilişkin uluslararası hukuk görüşlerini yansıtmak amacıyla değerlendirilebilir.

b. 1933 Montevideo Sözleşmesi

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçla kullanılmasına ilişkin düzenlemelerin yapıldığı ikinci sözleşme Montevideo Sözleşmesi'dir. Montevideo'da 24 Aralık 1933' de Amerikan Devletleri 7.nci Uluslararası Konferansında 'Uluslararası

⁷⁶ Sar, s.12

⁷⁷ Akça, s.55

⁷⁸ Sar, s.150

⁷⁹ Sar, s.150

Akarsuların Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Kullanımına İlişkin Bildiri' kabul edilmiştir.⁸⁰

Sözleşmenin ikinci maddesinde bir devletin uluslararası bir akarsuda kendi hâkimiyeti altında olan kısmında kullanım hakkını doğruladıktan sonra, bu hakkın sınırlı olduğunu şu şekilde açıklamıştır; "... bunula birlikte işbu hakkın kullanılması, komşu devletin egemenliği altındaki kesim üzerinde tanınması gereken eş değerdeki hakkına zarar vermeme zorunluluğu ile kısıtlanmıştır."⁸¹

Sözleşmenin Amerikan Devletler Teşkilatı çerçevesinde hazırlanan 1 Eylül 1965 tarihli nihai şeklinde, uluslararası akarsuların uluslararası hukuk uyarınca, kıyıdaş devletlere önemli zarar verecek şekilde kullanılamayacağı öngörülmektedir. Tasarının beşinci maddesi şöyledir; Uluslararası bir akarsu ya da göl sularının endüstriyel veya tarımsal amaçlarla kullanılması, yürürlükteki hukuk kuralları gereğince, seyrüsefer özgürlüğünü zedelememeli veya uluslararası hukuk uyarınca, kıyıdaş devletlere önemli zarar verilmesine ya da sınırların değişmesine yol açmamalıdır.⁸² Montevideo Sözleşmesi uluslararası akarsulardan endüstriyel ve tarımsal faydalanma üzerine değerlendirmeler yapmasına rağmen temelde bu faydalanma eylemlerinin ulaşım zarar vermemesi gerekliliği üzerinden amacının ulaşımı düzenlemek olduğu izlenimi uyandırmaktadır.⁸³

Bu sözleşme, bildiriye benimseyen devletler bakımından bile bağlayıcı güçten yoksun olduğu için ahdi bir düzenleme niteliği taşımamaktadır.⁸⁴

c. 1992 Helsinki Sözleşmesi

Sınıraşan sular kavranın kullanıldığı bu sözleşmede, esas itibariyle sınıraşan suların kirlenmesinin önlenmesini düzenlemektedir. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Konseyi üye ülkeler tarafından 17 Mart 1992 tarihinde Helsinki'de kabul edilmiş ve 6 Ekim 1996 yılında yürürlüğe girmiştir.⁸⁵

⁸⁰ Akça, s.56

⁸¹ Sar, s.150

⁸² Akça, s.56

⁸³ Tiryaki, s.40

⁸⁴ Sar, s.150

⁸⁵ Özlem Yücel, (1998), Sınıraşan Suların Milletlerarası Hukuktaki Durumu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: s.72

Sınıraşan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi” incelendiğinde 2, 3 ve 5. maddelerinde yer alan “ tarafların sınıraşan olumsuz etkileri azaltmaları ve kontrol için gerekli tedbirleri almaları, kirlenmeyi önleme harcamalarının kirlenen tarafından karşılanması esas alınmıştır.⁸⁶ Ayrıca su kaynaklarının gelecek kuşakların ihtiyacını karşılamak bakımından geliştirilmesi ve bu konularda çıkacak taraflar arası uzlaşmazlıkların Uluslararası Adalet Divanı veya Hakem kararıyla çözülmesi” gibi hükümlere yer verilmiştir.⁸⁷

1992 Helsinki Sözleşmesi taraflara akarsuların ve akarsu ekosistemlerinin korunması ve gerektiğinde yeniden canlandırılması (madde 2/2/a) ve ekosistemi dikkate alan yaklaşımı içerecek şekilde sürdürülebilir su yönetimini özendirme (madde 3/1/i) yönünde yükümlülükler getirmektedir.⁸⁸

1992 Helsinki Sözleşmesi taraflara ilişkin düzenlemeler içererek üçüncü taraflara karşı bir mecburiyet getirmemektedir. Yani sözleşmeye taraf olmayan devletler açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır.⁸⁹

d. 1997 Uluslararası Akarsuların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlarla kullanılmasına ilişkin en kapsamlı düzenlemelerin yer aldığı sözleşme 1997 Uluslararası Akarsuların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşmesidir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 8 Aralık 1970 tarihli oturumunda aldığı bir tavsiye kararı ile, Uluslararası Hukuk Komisyonunu ‘Uluslararası Akarsularının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Hukuku’ oluşturmak ve aşamalı olarak geliştirmekle görevlendirmiştir.⁹⁰

UHK, ancak 1991 yılında geçici olarak ilk okuma sonucunda kabul ettiği bir ‘Maddeler Taslağı’ ortaya çıkarmış, Maddeler Taslağı’nın düzeltmelerinin yapılması ve

⁸⁶ Selahaddin Eyyüp Ekmen ve Muhammed Sabır Fırat, (2016), Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü, Ankara Barosu Dergisi, 2017/2, s.194

⁸⁷ Eyüp Zengin, (2010), Azerbaycan Devleti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme, T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdları 38/2010-2, s.148

⁸⁸ Erdem Denk, (2008), Uluslararası Akarsulardan Yararlanmada Minimum Akış Doktrini, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 4, No 16, s.93

⁸⁹ Ekmen vd, s. 194

⁹⁰ Toluman, s.119

devletlerin görüşlerinin alınmasından sonra ortaya çıkan “Taslak” , Genel Kurula bağlı Altıncı Komisyonun 24 Mart- 4 Nisan 1997 tarihleri arasında yaptığı toplantıda ele alındıktan sonra Türkiye, Fransa ve Çin’in aleyhte oy vermesine, 18 üyenin çekimser kalmasına rağmen, 42 devletin lehte oy kullanmasıyla son şeklini almıştır.⁹¹

Sözleşmenin tasarısı, 21 Mayıs 1997’de BM Genel Kurulu’nda oy kullanımına açılarak; 103 kabul, 3 red ve 27 çekimser oyla kabul edilmiştir.⁹² Sözleşmenin, 35 ülkenin onay, kabul, muvafakat veya katılmasını takip eden doksanıncı günde yürürlüğe girmesi belirlenmiş ancak uluslararası akarsu sorunlarını çözemeyen birçok devletin iradelerini yansıtmayan sözleşmenin; katılım, tartışma ve uzlaşma boyutlarında tatmin edici olmadığı düşünüldüğü için 2014 yılına kadar yürürlüğe girememiştir. 17 Ağustos 2014’de uluslararası geçerlilik kazanmış olan bu sözleşme dünya da 190 ‘ı aşkın ülkelerden sadece 35’i tarafından onaylanmıştır.⁹³ Yaklaşık çeyrek asırlık bir çalışmanın ürünü olan bu sözleşmenin oylanma süreci oldukça çekişmeli geçmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 43. oturumunda uluslararası akarsuların kullanımıyla ilgili çalışmanın rapor taslağı ile ilgili görüşmeler sırasında önemli tartışmalar çıkmıştır.⁹⁴

37 Maddeden oluşan sözleşmede, 7 Bölüm yer almaktadır. 1. Bölüm ‘Başlangıç’ başlığı altında 1- 4. Maddelerde, 2. Bölüm ‘Genel İlkeler’ başlığıyla 5-10. Maddelerde, 3. Bölüm ‘Tasarlanan Önlemler’ başlığıyla 11-19. Maddelerde, 4. Bölüm ‘Koruma, Muhafaza, İdare’ başlığıyla 20-26. Maddelerde, 5. Bölüm ‘Zararlı Koşullar ve Acil Durumlar’ başlığıyla 27. ve 28.maddelerde, 6. Bölüm ‘Muhtelif Hükümler’ başlığıyla 29-33. Maddelerde, 7. Bölüm ise ‘Nihai Hükümler’ başlığıyla 33-37. Maddelerde yer almaktadır.⁹⁵

Uluslararası her akarsuyun bir diğerinden farklı oluşu ve bunlara uyarlanabilecek genel kuralların oluşturulmasının zorluğu nedeniyle sözü edilen sözleşme uluslararası toplumun genel iradesinden ortaya çıkarılan bir yaptırımlar bütünü olmaktan çok, devletlere yol gösterici özellikte kuralları ve ilkeleri oluşturmayı

⁹¹ Vefa Toklu, (2006), *Uluslararası İlişkiler*, İmaj Yayınevi, 3.Baskı, Ankara: s.516

⁹² İbrahim Kaya, 1997 Uluslararası Akarsular Anlaşması: Genel Bakış ve Değerlendirmeler. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6 (1-2 (Prof. Dr. Süleyman ARSLAN’a ARMAĞAN)), s.615, <http://dergipark.gov.tr/suhfd/issue/26617/280454>, Erişim: 15.03.2018

⁹³ Dursun Yıldız, (2014), Yürürlüğe Giren 1997 BM Sözleşmesi Ne Getirir?, <http://www.hidropolitikakademi.org/2-gun-sonra-yururluge-girecek-1997-bm-sozlesmesi-ne-getirir.html>, Erişim: 13.01.2018

⁹⁴ Kesik, s.40

⁹⁵ Erden, s.195

amaçlamaktadır. Bu bağlamda çerçeve sözleşmesi olma niteliği taşımaktadır.⁹⁶ Sözleşmenin girişi bölümünde;

“Bu çerçeve sözleşmesinin, uluslararası suyunun kullanım, geliştirme, muhafaza, yönetim ile korumasını, günümüz ve gelecekteki nesiller için optimal ve sürdürülebilir kullanımın geliştirilmesini güvence altına alacağına olan inancın belirtilerek... İfadesinden de anlaşılacağı üzere bu sözleşme bir çerçeve sözleşmesidir. Sözleşmenin bu özelliği muhtelif Genel Kurul kararlarında da belirtilmektedir.”⁹⁷

Sözleşmenin 1. Ve 2. Bölümü uluslararası akarsuların hukuku rejimini ele almaktadır. Diğer bölümler ise bu hukuki rejimle alakalı hükümleri içermektedir.

Sözleşmenin 1. Maddesi olan ‘Mevcut Maddelerin Kapsamı’ aşağıdaki iki hükmü içermektedir.⁹⁸

1. Bu sözleşme uluslararası akarsuların ve bunların sularının ulaşım harici amaçlar için kullanımına ve bu akarsuların ve bunların sularının kullanımına ilişkin koruma ve idare tedbirlerine uygulanır.

2. Uluslararası akarsuların ulaşım için kullanımı, ulaşım diğer kullanımlardan etkilenmediği veya diğer kullanımları etkilemediği ölçüde, bu sözleşmenin kapsamı dışındadır.

Bu hükümlere göre Sözleşme, uluslararası akarsuların ve bu akarsuların ulaşım dışı amaçlarla kullanımı ve kullanımına ilişkin durumlarda uygulanabilir. Yani uluslararası akarsuları ulaşım amaçlı kullanımı diğer kullanımlardan etkilenmez ve diğer kullanımları etkilemezse bu sözleşmenin kapsamı dışında yer alır.

Sözleşmenin 2. Maddesi olan ‘Terimlerin Kullanışı’ kapsamında aşağıdaki üç hüküm yer almaktadır.⁹⁹

(a) Akarsu" fiziksel ilişkileri nedeniyle bütün olan ve doğal akışıyla ortak bir alana akarak sonlanan yerüstü-yeraltı sular sistemidir.

⁹⁶ Ekmen vd, s.196

⁹⁷ Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 21 May 1997. Entered into force on 17 August 2014. See General Assembly resolution 51/229, annex, Official Records of the General Assembly, Fifty-first Session, Supplement No. 49 (A/51/49), United Nations, <http://www.un.org/en/index.html> , Erişim: 11.01.2018

⁹⁸ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 1/1 ve madde 1/2

⁹⁹ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 2.

(b) "Uluslararası akarsu" parçaları ayrı devletler içinde yer alan akarsudur;

(c) "Akarsu devleti" uluslararası akarsuyun bir parçasının ülkesinde yer aldığı taraf devlet veya uluslararası suyunun bir parçasının yer aldığı bir veya daha çok üye devletin ülkesindeki taraf bölgesel ekonomik bütünleşme;

(d) "Bölgesel ekonomik bütünleşme örgütü" belirli bir bölgedeki egemen devletler tarafından oluşturulmuş olup, bu Sözleşme ile düzenlenen meseleler bakımından üyesi olan devletler tarafından kendisine yetki devri yapılmış ve bu Konvansiyonu imzalamaya, onaylamaya, kabul etmeye veya bu Sözleşmeye katılmaya iç hukuklarına uygun olarak yetkilendirilmiş olan örgüttür.

Sözleşmenin 3.Maddesi olan 'Akarsu Antlaşmaları' kapsamında aşağıdaki altı madde ele alınmıştır.¹⁰⁰

1. Aksine bir antlaşma yoksa bu Sözleşme'deki hiçbir şey, bir akarsu devletinin bu Sözleşmeyi imzaladığı tarihte kendisi açısından yürürlükte bulunan antlaşmaların hak ve yükümlülüklerine etkide bulunmayacaktır.

2. Paragraf l'e rağmen, orada sözü geçen antlaşmaların tarafları, gerektiğinde, bu antlaşmaları bu Sözleşmenin temel ilkeleriyle uyumlu hale getirmeye çalışacaklardır.

3. Akarsu devletleri bu maddelerin hükümlerini belirli bir uluslararası akarsuyun tümü veya bir kısmının özelliklerine ve kullanımlarına uygulayan ve ayarlayan, ve bundan böyle "akarsu antlaşmaları" olarak adlandırılacak olan, bir ya da daha çok antlaşmalar yapabilirler.

4. İki veya daha çok akarsu devleti bir akarsu antlaşması yaptıklarında, bunun uygulanacağı suları tanımlayacaklardır. Böyle bir antlaşmaya uluslararası akarsuyun tümü veya bir kısmı hakkında veya belirli bir proje, program veya kullanım hakkında, diğer bir ya da daha çok akarsu devletinin akarsuyun sularını kullanmasını olumsuz yönde önemli ölçüde etkilemediği ölçüde, onların açık rızası olmadan varılabilir.

5. Bir akarsu devleti bu Sözleşmenin hükümlerinin belirli bir akarsuyun özellikleri ve kullanımları nedeniyle ayarlanmasını veya uygulanmasını gerekli görürse

¹⁰⁰ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 3/1, madde 3/2, madde 3/3, madde 3/4, madde 3/5 ve madde 3/6.

akarsu devletleri bir ya da daha çok akarsu antlaşmasına varmak amacına yönelik olarak iyi niyetiyle görüşmek üzere danışmanlarda bulunacaklardır.

6. Belirli bir uluslararası akarsu kıyıdaş devletlerin hepsinin değil bazılarının taraf olduğu bir akarsu antlaşmasındaki hiçbir şey ona taraf olmayan akarsu devletlerinin bu Sözleşme' den doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemeyecektir.

Bu maddede akarsu devletlerini ilgilendiren anlaşmazlıkları çözmek amacıyla aksi durumda bir antlaşma yoksa akarsuların kullanımını ve özelliklerini belirleyecek antlaşmalar yapabilecekleri belirtilmiştir. Bu bir yükümlülük değildir akarsu devletlerinin kendi iradeleriyle karar verip kullanabilecekleri bir durumdur. Eğer bir antlaşma yapılırsa, 3. Kısımda da bahsedildiği gibi bu antlaşmalar akarsu antlaşmaları olarak adlandırılacaktır. Sözleşmenin 'çerçeve sözleşmesi' olması niteliğiyle bağlantılı olan bu hükümler ile eğer akarsu devletleri bir antlaşma yaparlarsa, bu antlaşmanın uygulanacağı suları tanımlama yükümlülüğü getirilmektedir.¹⁰¹ 5 kısımda sözü edildiği gibi akarsu devletleri antlaşma yapmaya karar verdiklerinde, akarsuyla ilgili sorunu çözmek, nehrin özel niteliklerini belirlemek ve konuyla alakalı sözleşmeyi düzenlemek için iyi niyetli görüşmeler yapacaklardır.

Sözleşmenin 4.Maddesi olan 'Akarsu Antlaşmalarının Tarafları' aşağıdaki iki hükmü içermektedir.¹⁰²

1. Her bir akarsu devletinin uluslararası akarsuyun tümüne uygulanacak herhangi bir akarsu antlaşmasının görüşmelerine katılmak ve bu anlaşmaya taraf olmak hakkının yanı sıra ilgili her danışmaya katılma hakkı vardır.

2. Akarsuyun sadece bir kısmına veya belirli bir proje, programa veya kullanıma uygulanması önerilen bir akarsu antlaşmasının yerine getirilmesiyle uluslararası akarsuyun kullanması önemli ölçüde etkilenebilecek olan bir akarsu devleti, böyle bir antlaşmanın danışmanlarına ve uygun olduğu takdirde görüşmelerine iyi niyetle ve taraf olma fikriyle, kullanımlarının bununla etkilendiği ölçüde katılma hakkı vardır.

¹⁰¹ Arıdemir, s.37

¹⁰² Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 4/1 ve madde 4/2.

Bu madde bir akarsu devletine ülkesinden geçen akarsuya ilgili her antlaşmaya katılma ve taraf olma hakkı vermektedir. Ancak akarsuyu ilgilendiren herhangi bir devletin katılmaması durumunda da antlaşmanın yapılmama gibi bir durumda söz konusu değildir. Yani akarsu devletlerinden söz konusu antlaşmaya katılmama gibi bir hakkı da vardır.

Sözleşmenin 2. Bölümünde genel ilkeler ele alınmıştır. Bu bölümdeki 5. Maddede hakkaniyet ve nısfete uygun ve makul kullanım ve iştirak ile ilgili aşağıdaki iki hüküm yer almaktadır.¹⁰³

1. Akarsu devletleri kendi sınırlarında akarsudan hakkaniyetli ve makul olarak yararlanacaklardır. Bilhassa uluslararası akarsu, akarsu devletlerince akarsuyu yeteri kadar muhafaza etmesi şartıyla, akarsu devletlerinin menfaatleri düşünülerek en uygun ve sürekli yararlanmaya erişmek için kullanılarak geliştirilecektir.

2. Akarsu devletleri uluslararası akarsuyun hakkaniyete ve nısfete uygun ve makul kullanılması, geliştirilmesi ve korunmasına katılacaklardır. Böyle bir katılma, bu Sözleşme'de düzenlenen şekilde, hem akarsuyu kullanma hakkını hem de onu korumak ve geliştirmek için işbirliği yapmak görevini kapsar.

Bu maddede akarsu devletine hakkaniyetli olarak akarsuyu kullanma hakkı vermiştir. Bu durum devletin ülkesindeki mutlak hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır. Burada devletin mutlak hâkimiyetinin sınırlandığı durum devleti hakkaniyet ve nısfete uygun ve makul kullanma yükümlülüğü altına sokmasıdır. Ayrıca maddede ele alınan en uygun kullanım ve fayda, en ekonomik, verimli, fazla kullanım demek değildir, devletlerin gereksinimlerinin çoğunluğuna yeten, yetmeyenleri minimuma indiren, maximum yarar getirip minimum zarar veren kullanımlar anlamına gelmektedir.¹⁰⁴

Sözleşmenin 6.Maddesinde hakkaniyet ve nısfete uygun ve makul kullanıma ilişkin faktörler belirlenmiştir.¹⁰⁵

¹⁰³ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 5/1 ve madde 5/2.

¹⁰⁴ Toluner. s. 342

¹⁰⁵ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 6/1, madde 6/2 ve madde 6/3.

1. Bir uluslararası akarsuyun 5. Maddeye göre hakkaniyetli ve makul olarak kullanılması aşağıdaki etkenleri de içerecek alakalı tüm durumlar ile birlikte değerlendirilmelidir.

- a) Doğal durumdaki coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, çevresel vb etkenler;
- b) akarsu devletinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- c) akarsu devletinde akarsuya bağımlı nüfus;
- d) akarsu devletinin akarsudan faydalanmasının diğer akarsu devletleri üstündeki etkisi;
- e) akarsuyun mevcut ve potansiyel kullanımları;
- f) akarsu kaynaklarından faydalanmanın muhafazası, geliştirilmesi ve iktisadi ve bu amaca yönelik önlemlerin maliyeti;
- g) programlanan veya var olan belirli bir faydalanmaya eş değerde seçeneklerin olması.

2. Akarsu devletleri, 5. Madde'nin uygulanmasında, gereksinim olması halinde, ortaklaşa istişare yapacaklardır.

3. Etkenlerden her birine verilecek önem, diğer etkenlere göre tespit edilecektir. Makul ve hakkaniyetli faydalanma tespit edilirken diğer etkenlerin tamamı ele alınarak hepsine göre sonuç çıkarılacaktır.

Sözleşmenin 7.maddesinde önemli zarar vermeme yükümüyle alakalı hükümler yer almaktadır.¹⁰⁶

1. Akarsu devletleri ülkelerindeki uluslararası akarsuyu kullanırken, diğer akarsu devletlerine önemli zarar vermeyi önleyecek tüm uygun tedbirleri alacaklardır.

2. Buna rağmen diğer bir akarsu devletine önemli zarar verildiyse, kullanımı bu zararı veren devletler bu kullanım hakkında antlaşma yoksa madde 5 ve 6 hükümlerine gerekli dikkati göstererek, bu mağduriyete son vermek veya azaltmak ve elverişli olduğunda, tazminat mevzunu çözmek

¹⁰⁶ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 7/1 ve madde 7/2.

amacıyla, zarar gören devlete de danışarak uygun olan tüm tedbirleri alacaklardır.

Bu maddenin 1. Fıkrası hükmüne göre devletler bir uluslararası akarsu ile diğer akarsu devletlerine ‘önemli zarar vermeyecek biçimde’ kullanma konusunda ‘ gerek özeni gösterme’ yükümü altında olacaklardır.¹⁰⁷ Burada bahsedilen önemli zarar, nesnel donelerle doğrulanabilen ve bir faydalanmayı gerçek anlamda engelleyen etkiler anlamındadır.¹⁰⁸

2.fıkra da bahsedilen mevzu ise tartışmalara sebep olmuştur. Bir kullanımın diğer bir akarsu devletinin olumsuz etkilemesi durumunda çıkar çatışmasının hangi ilkeler uyarınca çözümleneceği sorunu kuşku yaratmaktadır. Su miktarının bütün kullanımları karşılamadığı durumlarda, üst kıyıdaş devletin hakkaniyet ve nısfete uygun ve makul olan miktarı kullanma yoluna gitmesi hiç kuşkusuz alt kıyıdaş devlete, ihtiyacı olan suyu kullanamaması anlamında zarar verecektir.¹⁰⁹ Ve bu durumu 1. Fıkra ya göre değil 2. Fıkra ya göre değerlendirecektir ve bunun bir hak olduğunu ileri sürecektir. Bu sebepten dolayı bu maddeyi karşıt çıkarları adil bir biçimde uzlaştırmayan bir çözüm olduğu ortadadır.

Sözleşmenin 8.maddesinde işbirliği genel yükümlülüğü 2 fıkra da ele alınmıştır.¹¹⁰

1. Akarsu devletleri egemen eşitlik, ülkesel bütünlük ortak fayda ve iyi niyet temelinde ve akarsuyun en elverişli kullanımını ve yeterli korunmasını sağlamak üzere işbirliği yapacaklardır.

2. Bu işbirliğin biçimini belirlerken, akarsu devletleri, gerekli görürlerse, çeşitli bölgelerde var olan ortak mekanizmalar ve komisyonlardaki işbirliğinden edinilen tecrübelerin ışığında, ilgili önlemler ve yöntemler üzerinde işbirliğini kolaylaştırmak için ortak mekanizmalar kurulmasını düşünebilir.

¹⁰⁷ Toluner, s. 342

¹⁰⁸ Erdal, s.198

¹⁰⁹ Toluner, s. 342

¹¹⁰ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 8/1 ve madde 8/2.

Sözleşmenin 9. Maddesinde düzenli veri ve bilgi alışverişiyle ilgili hükümler yer almaktadır.¹¹¹

1. Akarsu devletleri, hem akarsuyun durumuna, özellikle hidrolojik, meteorolojik, hidrojeolojik ve ekolojik doğasına ait ve suyun niteliğine ilişkin halihazırda mevcut olan veri ve bilgileri hem de bunlarla bağlantılı tahminleri düzenli bir şekilde mübadele edeceklerdir.

2. Diğer bir akarsu devletinin kendisinden hâlihazırda mevcut olmayan veri ve bilgi istediği bir akarsu devleti, bu talebi yerine getirmek için elinden gelen çabayı gösterecektir fakat bu talebi yerine getirmeyi söz konusu veri ve bilginin toplanması ve uygun olduğunda işlenmesi için yapılan makul masrafların talip devlet tarafından ödenmesi koşuluna bağlayabilir.

3. Akarsu devletleri veri ve bilgi toplamak ve bunların iletildiği diğer akarsu devletlerinin bunları kullanmasını kolaylaştırıcı bir biçimde işlenmesi uygunsa işlemek için ellerinden gelen çabayı göstereceklerdir.

Sözleşmenin 10. Maddesinde farklı kullanım türleri arasındaki ilişki başlığı altında şu iki fıkra yer almaktadır.¹¹²

1. Aksi yönde bir antlaşma veya teamül yoksa uluslararası bir akarsuyun hiçbir kullanımı diğerlerine doğasından gelen bir üstünlüğe sahip değildir.

2. Uluslararası akarsuyun kullanımları arasında bir çatışma olduğu takdirde, 5'ten 7'ye kadar maddelere müracaat ile hayati insan ihtiyaçlarına özel önem verilerek çözümlenecektir.

Sözleşmenin 3. Bölümünde yer alan 11. Maddede tasarlanan önlemlere ilişkin bilgide; akarsu devletleri, tasarlanan önlemlerin uluslararası akarsuyun durumu üzerindeki muhtemel etkileri hakkında bilgi mübadele edecek ve birbirlerine danışacak ve gerekirse görüşeceklerdir. 12. Maddede muhtemelen olumsuz etkileri olan tasarlanan önlemlere ilişkin bildirim olarak tasarlanan önlemlerin diğer akarsu devletleri üzerinde

¹¹¹ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 9/1, madde 9/2 ve madde 9/3.

¹¹² Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 10/1 ve madde 10/2.

olumsuz etkileri olabilecekse, akarsu devleti bunları uygulamaya koymadan veya uygulamaya konmasına izin vermeden önce bu devletlere zamanlıca bildirimde bulunacaktır. Bildirim yapılan devletlerin tasarlanan önlemlerin muhtemel etkilerini değerlendirmelerini sağlamak için, her türlü çevre etki değerlendirmesinin sonuçları da dahil olmak üzere eldeki teknik veri ve bilgiler bu bildirimde eklenecektir. 13. Maddede Aksi kararlaştırılmadığı takdirde 1. Fıkra bu bildirimde bulunan akarsu devleti, bildirim yapılan devletlere tasarlanan önlemlerin muhtemel etkilerini incelemeleri ve değerlendirmeleri ve bulgularını kendisine iletmeleri için altı aylık bir süre tanıyacağı ve 2. Fıkra tasarlanan önlemlerin değerlendirilmesi bildirim yapılan bir devlet için özel bir güçlük yaratıyorsa, bu devletin talebi üzerine süre altı ay uzatılacağı yer almaktadır. Madde 14 de bildirimde bulunan devletin cevap süresi zarfındaki yükümlülükleriyle ilgili olarak, Madde 13'te belirtilen süre zarfında, bildirimde bulunan devlet, 1.fıkra bildirim yapılan devletlere, doğru ve tam bir değerlendirme için gerekli ve elde bulunan ek veri ve bilgileri talep edildiği takdirde sağlayarak işbirliği yapacaktır hükmü verilmiştir 2.fıkra ise tasarlanan önlemleri bildirim yapılan devletlerin rızaları olmadan uygulamaya koymayacak veya uygulamaya konmasına izin vermeyeceği hükmü ele alınmıştır. Madde 15 de bildirimde cevap olarak, bildirim yapılan devletler, bulgularını bildirimde bulunan devlete madde 13 uyarınca uygulanacak süre içinde mümkün olduğu kadar erkenden ileteceklerdir. Bildirim yapılan bir devlet tasarlanan önlemlerin uygulamaya konmasının madde 5 veya 7'ye aykırı olacağını görürse bulgusunu sebeplerini gösteren belgelendirilmiş bir açıklamayı bu bulgusuna ekleyecektir. Sözleşmeni 16.maddesinde bildirimde cevap vermeme durumunda 1. Fıkra göre madde 5 ve 7 yükümlülüklerine tabi olmak kaydıyla bildirimde ve bildirim yapılmış devlete sağlanmış diğer veri ve bilgilere uygun olarak tasarlanan önlemlerin uygulamaya konmasına geçebilir, 2. Fıkra ise kendisine bildirim yapıp da madde 13'e göre uygulanacak süre içinde cevap vermeyen bir devletin herhangi bir tazminat talebi, bildirimde bulunan devletin cevap süresi bittikten sonra giriştiği ve bildirim yapılan devlet bu süre içinde itiraz etseydi girişilmeyecek olan bir eylem dolayısıyla girdiği masraflar ile bertaraf edilebilir hükmü yer almaktadır.

Sözleşmenin 17. Maddesinde tasarlanan önlemlere ilişkin danışmalar ve görüşmeler ile ilgili olarak aşağıdaki hükümler yer almaktadır.¹¹³

1. Madde 15 uyarınca tasarlanan önlemlerin uygulanmasının 5'ten 7'ye kadar maddelerin hükümleriyle çelişik olacağı yolunda bir haberleşme yapıldıysa, bildirim yapan ülke ile cevap veren ülke, durumu hakkaniyet ve nısfete göre bir çözümlemek niyetiyle danışma ve görüşmeye girişeceklerdir.

2. Danışma ve görüşmeler, her devletin iyi niyetle diğer devletin hakları ve meşru çıkarlarına makul saygıyı göstermesi temelinde yürütülecektir.

3. Bildirim yapılan devlet cevap verdiği zaman talep ettiği takdirde, bildirimde bulunan devlet, danışma ve görüşmelerin seyri esnasında, tasarlanan önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulamaya konmasına izin vermekten, aksi kararlaştırılmamışsa altı aylık bir süre için kaçınacaktır.

Sözleşmenin 18. Maddesinde bildirim yapılmadığı takdirde izlenecek yöntemler ile ilgili olarak aşağıdaki hükümler yer almaktadır.¹¹⁴

1. Eğer bir akarsu devletinin, diğer bir akarsu devletinin, kendisi üzerinde önemli olumsuz etki yaratabilecek önlemler tasarladığına inanmak için makul sebepleri varsa, bu diğer devletten madde 12 hükümlerini uygulamasını isteyebilir. Bu talep, sebeplerini gösteren belgelendirilmiş bir açıklamayla beraber yapılacaktır.

2. Önlemleri tasarlayan devlet kendini yine de madde 12 uyarınca bildirimde bulunmak yükümlülüğü altında bulmazsa, bu bulgusunun sebeplerini gösteren belgelendirilmiş bir açıklama da sağlayarak diğer devlete bildirecektir. Eğer bu bulgu diğer devleti tatmin etmezse, onun talebi üzerine bu iki devlet derhal madde 17'nin 1'nci ve 2'nci paragraflarında belirtilen şekilde danışma ve görüşmelere girişeceklerdir.

3. Danışma ve görüşmelerin seyri esnasında, diğer devlet danışma ve görüşmelerin başlatılması talebini yaptığı zaman talep ettiği takdirde, önlemleri

¹¹³ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 17/1, madde 17/2, madde 17/3.

¹¹⁴ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 18/1, madde 18/2, madde 18/3.

tasarlayan devlet, bu önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulamaya konmasına izin vermekten, aksi kararlaştırılmamışsa aylık bir süre için kaçınacaktır.

Sözleşmenin 19. Maddesinde tasarlanan önlemleri acilen uygulanmasıyla ilgili hükümler yer almaktadır.¹¹⁵

1. Tasarlanan bir önlemin uygulanmasının toplum sağlığını, toplum güvenliğini veya eş derecede önemli başka çıkarların korunması için son derece acil olması durumunda, önlemleri tasarlayan devlet madde 5 ve 7'e tabi olmak kaydıyla, madde 14'e ve madde 17'nin 3'ncü paragrafına rağmen derhal uygulamaya geçebilir.

2. Böyle durumlarda ilgili veri ve bilgilerle beraber önlemlerin aciliyetine dair resmi bir beyan, madde 12'de işaret edilen diğer akarsu devletlerine gecikmeksizin iletilecektir.

3. Paragraf 2'de işaret edilen devletlerden herhangi birinin talebi üzerine, önlemleri tasarlayan devlet, onunla derhal madde 17'nin 1 ve 2'nci paragraflarında belirtildiği şekilde danışma ve görüşmelere girişecektir.

Sözleşmenin 4. Bölümünde koruma, muhafaza ve idare başlığı altında; 20. Maddede ekosistemlerin korunması ve muhafazası, 21. Maddede kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü, 22. Maddede yabancı veya yeni canlı türlerinin katılması, 23. Maddede deniz çevresinin muhafazası ve korunması, 24. Maddede idare, 25. Maddede düzenleme, 26. Maddede tesisler ile ilgili hükümler yer almaktadır.

Sözleşmenin 5. Bölümünde zararlı koşullar ve acil durumlar başlığı altında Madde 27 de zararlı koşulların önlenmesi ve hafifletilmesi, Madde 28 de olağanüstü durumlar ile ilgili hükümler yer almaktadır.

Sözleşmenin 6. Bölümünde muhtelif hükümler başlığı altında Madde 29 da silahlı çarpışma durumunda uluslararası akarsular ve tesisleri, Madde 30 da dolaylı metodlar, Madde 31 de milli savunma veya emniyet için hayati önemde veri ve bilgi, madde 32 de ayrımcılık yapmama, Madde 33 de uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili hükümlere yer verilmiştir.

¹¹⁵ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme,, madde 19/1, madde 19/2, madde 19/3

33. Maddenin 1. Fıkrasında iki veya daha fazla taraf arasında sözleşmenin değerlendirilmesi veya uygulanması konusunda uyuşmazlık çıkarsa, aralarında uygulanabilecek bir anlaşmanın olmaması durumunda, ilgili Taraflar, uyuşmazlığın aşağıdaki hükümlere uygun olarak barışçı yollardan çözümünü arayacakları ve 2.fıkroda bu uyuşmazlığı tahkime veya Uluslararası Adalet Divanına sunabilecekleri yer almaktadır.

3. ve 10. Fıkralarda da özel antlaşma olmaması kaydı ile olası bir anlaşmazlığı taraflardan herhangi birinin isteğiyle yargıya götürebileceği hükmü yer almaktadır.

Sözleşmedeki bu hükümle, sözleşme kapsamındaki uyuşmazlıkların çoğuna tek taraflı olarak yargı yoluna götürülmesinin hukuki dayanak oluşturulmuştur. Ayrıca sözleşmenin Hakem Kararı ile Çözüme ilişkin ekinde “taraflar uyuşmazlık konusu üzerinde anlaşamazlarsa, konuyu hakem kurulu belirleyecektir” ¹¹⁶ hükmü birçok belirsizliği ve olumsuzluğu da beraberinde getirecektir.

Sözleşmenin son bölümü olan 7. Bölümde Nihai Hükümler başlığı altında imza, onay, kabul, tasvip, katılmaz, yürürlüğe giriş, geçerli metinlerle ilgili hükümler yer almaktadır. Sözleşmenin kabul olması için son hükümler bu bölümde ele alınmıştır.

Çalışmalarına başladıktan sonra sözleşmenin taslak oluşturması için geçen süre 44 yıldır. 1997 yılında Birleşmiş Milletlerce kabul edilmesinin ardından 35. ülkenin imzalaması ile sözleşmenin yürürlüğe girmesi süreci 17 yıl sürmüştür. 17 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe giren sözleşmeye yalnızca 35 ülke taraf olmuştur ve taraf olanlar arasında Amerika Kıtası’ndan hiçbir ülke yoktur. ¹¹⁷

1997 yılından buyana uluslararası geçerlilik kazanmayı bekleyen bu sözleşme 2014 yılında onaylanmasıyla, uluslararası akarsuların kıyıdaş ülkeler arasında kullanımı ve paylaşımı ile ilgili sorunlara çözüm sunmak yerine, bu sorunun uluslararası arenada hatırlanmasına ve bu sorunun çözümü için yetersizliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

¹¹⁶ Enver Bozkurt, (1999), *Türkiye’nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, Nobel Yayınevi, 2.baskı, Ankara: s.179

¹¹⁷ Dursun Yıldız, (2014), *Orta Asya’nın Su Sorunları ve Aral Gölünü Geri Döndürme Çabaları*, s.7, <http://www.hidropolitikakademi.org/wp-content/uploads/2014/11/Orta-Asyan%C4%B1n-su-sorunlar%C4%B1.pdf>, Erişim: 10.01.2018

1.2.1.2. Uluslararası Akarsular İle İlgili Uluslararası Teamüller

Teamül (örf ve adet) kuralları veya diğer adıyla yapılageliş kuralları, uluslararası hukuk kişilerinin hal ve hareketleriyle oluşturdukları yazısız uluslararası hukuk kurallarının tümüdür.¹¹⁸ Ancak genel özelliklere sahip toplumsal örf ile adet kurallarını hukuksal güce sahip teamüller ile karıştırmamak gerekir. Bir örf ve adet hukuku kuralından söz edilebilmesi için söz konusu kurala uyma zorunluluğu bulunduğu konusunda bir inancın hakim olması gerekir. Bu şekilde uyulması zorunlu olduğu düşünülen kurallara “örf ve adet” veya gelenek hukuku kuralları, bu kuralların bütününden oluşan normlara da teamül veya “örf ve adet hukuku” denir.¹¹⁹

Uluslararası örf adet hukukun oluşabilmesi için iki temel unsurun birleşmesi gerekmektedir. Bu unsurlar maddi ve manevi (psikolojik) unsurlardır. Bir yapılageliş kuralının maddi ögesi, aynı olaylarda aynı hal ve hareketlerin süreklilikle tekrarlanmasını ifade etmektedir. Böylelikle, bir hareket veya tutum yineleyerek bu alışkanlık, bir gelenek değerine dönüşmektedir. Devletlerin genel uygulaması diyebileceğimiz bu öge örf ve adet hukukunun maddi ögesidir. Manevi yani psikolojik öge ise, opinio juris olarak bilinen devamlı aynı şekilde yinelenen durumların, hukuken bağlayıcı olduğu ve bu bağlayıcılığa uyulması gerektiği düşüncesidir.¹²⁰ Manevi öge, maddi öge olarak adlandırılan ‘devletlerin genel uygulamasının’ hukuk olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Bir antlaşmanın getirdiği hukuksal yükümlülöklere tabi olmak istemeyen bir devletin o antlaşmayı imzalamaması yeterlidir. Fakat uluslararası yapılageliş kuralları devletlerin istekleri dışında oluşarak yer edebilirler. Bu sebeple devletin istediği dışında ve arzusuna aykırı oluşan bir teamülün kendisi için bağlayıcı olmasını kabul etmeyen devlet, bu teamülün kendilerini bağlamadığını üstüne basarak ifade etmesi gerekmektedir.¹²¹ Bu durumda o teamül kuralının o devlet için bağlayıcı olduğu ileri sürülemez. Bu durum uluslararası hukukun oluşmasında devletlerin iradelerinin esas olmasından kaynaklanmaktadır.

¹¹⁸ Pazarcı, s.104

¹¹⁹ İlyas Doğan, (2008), Devletler Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara: s.107

¹²⁰ Pazarcı, s.106

¹²¹ Akça, s.74

Teamüllerin oluşması konusunda kısaca bilgi verdikten sonra konunun asıl amacı olan uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlı kullanımı ile ilgili uluslararası teamüller konusunu ele almak gerekmektedir. Uluslararası teamül kurallarının oluşabilmesi için uluslararası ortamda o konuyla ilgili uyumsuzlukların olması ve o konuyla ilgili bir kuralın, durumun veya olayın meydana gelmesi gerekmektedir. Uluslararası akarsulardan ilk faydalanma şekli ulaşım amaçlı olduğu için bu konu ile ilgili uluslararası hukukta çok eski tarihlerden itibaren yapılan uluslararası düzenlemeler mevcuttur. Fakat uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlı kullanımları, uluslararası teamül kuralı oluşacak kadar eski değildir. Yine de konuyla ilgili teamüller olduğunu düşünen yazarlar vardır.

Bir kıyıdaş devletin, uluslararası akarsuyun kullanımı yoluyla diğer kıyıdaş devletlere önemli zarar vermeme yükümlülüğünün, hakça ve makul kullanımın, haber verme, danışma ve iyi niyetle görüşmelere katılma yükümlülüğünün uluslararası teamül kuralları olduğunu ileri süren yazarlar vardır.¹²² Fakat bunlar zaten 1997 Sözleşmesinin en önemli unsurlarıdır ve zaten uluslararası hukukta asli kaynaklar içinde değerlendirilmişlerdir.

Farklı ülkelerin, farklı sınırlarında akan ve farklı doğal çevreye sahip olan uluslararası akarsular için uluslararası teamül kuralının oluşabilmesi belli bir zamanın geçmesi gerekmektedir. Çünkü dünyadaki her bölgenin, uluslararası akarsuları konusunda kendisine has özellikleri bulunabilmektedir. Kimi bölgeler tatlı su kaynakları ve yıllık yağış miktarları bakımından şanslıdır. Bazı bölgelerde ise, yıllık yağış ortalamaları düşüktür ve tatlı su kaynakları kısıtlıdır. Bu iki bölgede çıkan sorunlar farklı özellikler taşımaktadır. Henüz uluslararası arenada teamül kuralı oluşabilecek kadar ortak sorun ve uygulama görülmemiştir.

1.2.1.3. Uluslararası Akarsular İle İlgili Temel İlkeler

Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38. Maddesinde kullanılan “medeni uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkeler” uluslararası hukuk kaynaklarından üçüncüsüdür. Bu kaynak antlaşmalar ve teamüller kadar genel kabul görmese de hem Uluslararası Sürekli Adalet Divanı Statüsünde (mad.38/1, c) hem de Uluslararası Adalet Divanı Statüsünde (mad. 38/1, c) uluslararası hukukun kaynaklarından üçüncüsü olarak

¹²² Yücel, s.77

verilmiştir. Niteliği konusunda öğretide büyük tartışmalara yer veren bu ilkeler, şu şekilde tanımlanabilmektedir; birden fazla ulusal hukuk içinde bulunan ve uluslararası hukuk düzenine geçirilmesi hukuk ögelerine ve devletlerin değer yargıları açısından engel teşkil etmeyen, devletlerin ortak hukuk değerlerinden oluşan kurallardır.¹²³

Uluslararası Adalet Divanı'na gelen bir davada uygulanabilecek bir antlaşma veya teamül yoksa kural yokluğunu gerekçe göstererek davayı reddetmesi için hukukun genel ilkelerinin dikkate alınan bir hukuk kuralı olarak kabul edilmesi gerekir.¹²⁴ Yani bu kaynak, öteki iki kaynağın uluslararası hukukta bıraktığı kurallar boşluğunu doldurma gibi bir işlevi vardır.

Uluslararası Hukuk'un ihtiyaç duyduğu takdirde boşluk doldurmak üzere yararlanacağı hukukun genel ilkelerine şu örnekler verilebilir;¹²⁵ Altı çizili olan ilkeler konumuzla ilgili olarak değerlendirilecektir.

- ✓ İyi niyet ilkesi,
- ✓ İyi komşuluk ilkesi
- ✓ Kimsenin kendi davasında hakim olamayacağı ilkesi,
- ✓ Kimsenin kendi hakkında fazlasını devredemeyeceği ilkesi,
- ✓ Kesinleşmiş mahkeme kararlarının kesinliği ilkesi,
- ✓ Kimsenin kendi kusurundan hak çıkaramayacağı ilkesi,
- ✓ Hakkın kötüye kullanılamayacağı,
- ✓ Kazanılan hakka saygı,
- ✓ Sebepsiz zenginleşmenin hukuken korunmayacağı,
- ✓ Hiçbir kişinin malını başkasına zarar verecek şekilde kullanamayacağı ilkesi,

Bunlara ilaveten bazı yazarlar sadece uluslararası hukuka has ve aşağıdaki konulara ilişkin şu örnekleri genel hukuk ilkeleri olarak vermektedir.¹²⁶

- ✓ Devletlerin rızası,
- ✓ Karşılıklılık,

¹²³ Pazarcı, s.114

¹²⁴ Doğan, s.116

¹²⁵ Akça, s.75

¹²⁶ Gündüz, s.25

- ✓ Devletlerin eşitliği ve bağımsızlığı,
- ✓ Mahkeme kararlarının ve uyuşmazlık çözen diğer yargısal kararların kesinliği,
- ✓ Antlaşmalara riayet (pacta sunt servanda),
- ✓ Milli yetki,
- ✓ Açık denizlerin serbestliği,
- ✓ Milletlerarası hukukun milletlerarası alanda milli hukuklara üstünlüğü,
- ✓ Devletin kişiliğinin sürekliliği,
- ✓ Devletin milletlerarası sorumluluklara gitmeden önce iç kanun yollarının tüketilmesi.

Yukarıda uluslararası hukuk ilkeleri olarak ele alınan iyi komşuluk ilkesinin konumuzu ilgilendirmektedir. Söz konusu ilkenin bütün uluslararası akarsular hukukunun hatta uluslararası çevre hukukunun temeli olduğu ileri sürülmektedir.¹²⁷ Bu ilkeyi konumuz açısından, devletin diğer kıyıdaş devletlerin menfaatlerine tamamen kayıtsız kalmayacağı şeklinde değerlendirilmiştir.

Yukarıda altı çizilen ve konumuza ilişkin diğer ilke, hakkın kötüye kullanılamayacağı ilkesidir. Bu ilkenin konumuza uygulaması şu şekildedir; Kıyıdaş devletlerin ülkelerinde bulunan uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımında diledikleri gibi hareket edemeyecekleri diğer kıyıdaş devletlerin çıkarlarına zarar verecek şekilde kullanamayacakları, böyle bir durumun hakkın kötüye kullanılması olacağı ileri sürülmüştür.¹²⁸

Konumuzla ilgili ve tartışmalara açık olan diğer ilkemiz, hiç kimsenin malını başkasına zarar verecek şekilde kullanamayacağı ilkesidir. Bu kuraldan uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlı kullanımı dolayısıyla diğer kıyıdaş devletlere verilebilecek her türlü zararın uluslararası hukuka aykırı olduğu anlamı çıkarılabilir. Uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımlarından doğan her türlü zarar uluslararası hukuka aykırı sayılmamaktadır.¹²⁹ Yani kıyıdaş devletlerin uluslararası akarsuyun kendi ülkesindeki bölümünden yararlanırken, belli ölçüler içinde diğer kıyıdaş devletlere zarar

¹²⁷ Yücel, s.85

¹²⁸ Yücel, s.86

¹²⁹ Yücel, s.87

verebileceği genellikle kabul edilmektedir. Ancak bu ölçülerin ne olduğu konusundaki tartışmalar hala sürmektedir.

1.2.2. Yardımcı Kaynaklar

Uluslararası hukukun yardımcı kaynakları içtihatlar (mahkeme kararları) ve doktrinlerdir.

1.2.2.1. Uluslararası Akarsular İle İlgili Örnek Mahkeme Kararları

İçtihat mahkeme kararları anlamına gelmektedir. Uluslararası hukukun yardımcı kaynaklarından olan mahkeme kararları bu hukuk düzeni ile ilgili tüm yargı organlarının hükümlerinden ve hakemlik kararlarından oluşmaktadır. Bunlar uluslararası hakemlik, uluslararası yargı organları kararları veya ulusal yargı organları kararları olabilmektedir.¹³⁰

Yukarıda ele alınan Divan statüsünün 38. Maddesinde “59. Madde hükmü saklı kalmak şartıyla hukuk kaidelerinin tayininde yardımcı vasıta olarak muhtelif milletlerin adli kararları ile en yetkili müelliflerinin doktrinlerini tatbik eder” geçen 59. Madde şöyledir;

“Divan’ın kararı ancak davaya dahil bulunan taraflar için ve karar verilen iş hakkında mecburidir.”¹³¹

59. maddeden de anlaşılacağı üzere, divanın kararları sadece karar bağlanan davanın taraflarını bağlar ve sadece karara bağladığı uyuşmazlık için bağlayıcıdır.

a. 1929 Oder Akarsuyu Uluslararası Komisyon Yetkilisi Davası

Uluslararası akarsular konusu ile doğrudan, kullanım konusu ile dolaylı ilgili olan ilk kararlardan biri; Oder Akarsuyu Uluslararası Komisyonu’nun Yetkileri Davası’nda Uluslararası Daimi Adalet Divanı’nın 10 Eylül 1929 tarihinde verdiği 16 sayılı karardır.¹³² Dava Almanya, Danimarka, Fransa, İngiltere, İsveç ve Çekoslovakya tarafından Polonya’ya karşı açılmıştır. Divan’ın önüne getirilen mesele, bir yanda Polonya ile öte yanda Almanya, Danimarka, Fransa, İngiltere, İsveç ve Çekoslovakya arasında çıkan ve Versailles Barış Antlaşması ile uluslararası bir rejime tabi tutulan

¹³⁰ Pazarcı, s.134

¹³¹ Gündüz, s.27

¹³² Pazarcı, s.247

Order Nehri Komisyonu'nun yetkileri ile ilgilidir. Burada Divan, Oder Akarsuyunun Polonya topraklarında doğup yine Polonya topraklarında Oder Nehri'ne katılan ulaşım uygun Warta (Warthe) ve Notec (Netze) kollarının Oder Nehri gibi uluslararası akarsu statüsüne tabi olup olmayacağını incelemiştir.¹³³ Polonya ülkesinde kalan “ulusal” kolların Versailles rejimine tabi tutulamayacağını öne sürmüştür. Divan davaya ilişkin verdiği kararda, “genel olarak uluslararası akarsu hukukunu düzenleyen ilkelere” göre, Polonya ülkesinde yer alan ulusal kolları da Oder ana akarsuyun rejimine bağlı kılmıştır.¹³⁴ Divan ulusal kolların statüsüne ilişkin görüşünü şu şekilde açıklamıştır.

*Versailles Barış Antlaşmasının 331.nci maddesinde, birçok devleti ayıran veya kesen bu akarsuyun uluslararası niteliğinin, en uzak siyasal sınırdan sona ermeyip, nehrin seyrüsefere elverişli bütün kesimine yayıldığını doğrulayan bu ilkeler ışığında yorumlanmalıdır. Divan, bu yüzden söz konusu Komisyon yetkilerinin Warthe ve Netze'nin Polonya ülkesinde yer alan kesimlerine de uzadığı sonucuna varmaktadır.*¹³⁵

Bu karar sadece uluslararası akarsuların ulaşım amaçlı kullanımı konusuyla ilgili olduğundan, konumuz için önemli bir yardımcı kaynak özelliğinde değildir.

b. 1937 Meuse Akarsuyu Sularının Saptırılmasına İlişkin Dava

Meuse Akarsuyu Sularının Saptırılmasına İlişkin Dava’ da Uluslararası Daimi Adalet Divanı’nın verdiği karar konumuz ile ilgili örnek oluşturabilecek mahkeme kararlarından biridir. 28 Haziran 1937 tarihinde verilen karara varılan bu davada taraflar Hollanda ve Belçika’dır.¹³⁶

Meuse akarsuyu Fransa’da doğmakta, Belçika topraklarından geçmekte ve bir süre sonra Hollanda ile Belçika arasında sınır teşkil ettikten sonra Hollanda topraklarına girip oradan da Kuzey Denizi’ne dökülmektedir.¹³⁷ Bu akarsuyun sularının kanallarla karşılıklı olarak saptırılması yüzünden Belçika ve Hollanda arasında çıkan uyuşmazlık için 12 Mayıs 1863’te bir antlaşma imzalanmış ancak Birinci Dünya Savaş’ından sonra tarafların yeni kanallar açarak suları saptırmaya başlaması ile anlaşmazlık Uluslararası Adalet Divanı’na taşınmıştır.¹³⁸ Divan 1937 tarihli kararda, tarafların ahdi rejime aykırı olmamak şartı ile ülkelerinde bulunan kanallar ve akarsular üzerinde ülke egemenlikleri

¹³³ Yücel, s.89

¹³⁴ Pazarıcı, s.247

¹³⁵ Sar, s.64

¹³⁶ Case Relating to the Diversion of the Water From the Meuse, (Series A/B No 70 - Series C No 8I), <https://www.internationalwaterlaw.org/cases/meuse.html/>, Erişim: 17.04.2018

¹³⁷ Sar, s.135

¹³⁸ Yücel, s.90

uyarınca, diledikleri çalışmaları yapabileceklerini ifade etmiştir. Yani kararda faydalanma hakkı; bu kanallar ile ilgili, devletlerden her biri, kendi ülkesinde bunları tadil etmek, genişletmek... özgürlüğüne sahiptir şekilde ifade edilmiştir.¹³⁹

Aslında bu kararda, iki devlet arasında imzalanmış 1863 tarihli antlaşmanın yorumu yapılmış, mahkeme uluslararası suların kullanımı ile ilgili faydalanma hakkı konusunda uluslararası hukukun düzenlemelerine değinmemiştir.¹⁴⁰

c. 1957 Lanoux Gölü Davası

Konumuz ile ilgili başka bir karar da 16 Kasım 1957 tarihli İspanya ve Fransa arasında Lanoux Gölü davasından 5 hakemden oluşan hakem mahkemesi tarafından verilen karardır.¹⁴¹ Bu uyuşmazlığın temelini Lanoux gölü ve Carol nehri sularının Fransa tarafından saptırılmak istenmesi oluşturmaktadır. Fransa'dan İspanya'ya geçen Carol Nehri'nin paylaşımı 26 Mayıs 1866 tarihli Bayonne Antlaşması ile yapılmıştır.¹⁴² 1956 yılında Fransa'nın antlaşma ile taahhüt ettiği miktarda su vereceğini bildirmesine rağmen nehrin yatağını değiştireceğini açıklaması üzerine İspanya sorunu hakemlik mahkemesine götürmüştür. Soruna kaynaklık eden Lanoux Golii tamamen Fransa sınırları içinde ve İspanya sınırına çok yakın bir konumdadır. Bu gölün yüzölçümü yaklaşık 86 hektar alan kaplamakta ve 17 milyon m³ su taşımaktadır.¹⁴³ Göl bütünüyle Fransa içinden doğan bazı akarsulardan beslenmektedir. Lanoux Gölü'nde biriken sular gölün güney ucundan bir akarsu ile Carol Nehri sularına kaynaklık yapmaktadır. Carol Nehri, Lanoux Gölü'nden çıktıktan sonra İspanya topraklarına girmekte ve orada Segre adlı bir İspanyol milli akarsuyuna karışmaktadır.¹⁴⁴

Uyuşmazlık, 1950 yılında bir şirketin Fransa'dan imtiyaz talep etmesi ile başladı. Burada uygulanması düşünülen Lanoux Gölü sularından hidroelektrik enerjisi elde etme proje ile Fransa tarafından Lanoux Gölü ve Carol Nehri sularının Fransa'nın

¹³⁹ Sar, s.90

¹⁴⁰ Meuse River Judgment, http://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_70/01_Meuse_Arret.pdf / JUDGMENT OF JUNE 28th, 1937, Erişim: 05.02.2018

¹⁴¹ Hakkı Aydın, Devletler Ve İslam Hukuka Göre Milletlerarası Akarsular, Göller Ve Kanallar, s.13 / <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/311.pdf>, Erişim: 15.03.2018

¹⁴² Dilek Elvan Öz, Sınıraşan Su Kavramı ve Bazı Örnekler Işığında Fırat Dicle İçin Bir Paylaşım Planı, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın: s.541 / <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/9156.pdf>, Erişim: 17.02.2018

¹⁴³ Yücel, s.91

¹⁴⁴ Ayşe Nur Tütüncü, (1998), Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi s. 307

milli bir akarsuyu olan Ariege Nehri'ne doğru saptırılmasını öngörmekteydi.¹⁴⁵ İspanya, Fransa'nın bu projesi uygulayabilmesi için önce kendisi ile anlaşması gerektiğini öne sürerek, 19 Kasım 1956 tarihinde düzenledikleri tahkim name ile sorunu hakem mahkemesine götürmüşlerdir. İspanya'nın projenin uygulanmasını istememesi ile ilgili bazı gerekçeleri şunlardır.¹⁴⁶

- Bu projenin gerçekleşmesi halinde İspanya'nın hak ve menfaatleri zarara uğrayacaktır.
- Suların Ariege Nehri'ne saptırmak suretiyle ile suların havzasındaki tabii şartlar değişecektir.
- Suların Carol Nehri'ne döndürülmesi, yalnızca bir tarafında de facto ağır basması ile sonuçlanacak insan iradesine dayanmış olacaktır. Ancak 26 Mayıs 1866 tarihli Bayonne Antlaşması ve ek antlaşma ile her iki tarafın eşitliğinin korunması öngörülmüştür.

Hakem mahkemesi kararı ile Fransa davayı kazanmıştır. Bunun sebebi İspanya'nın bu projenin Fransa'dan İspanya'ya akan suların kirlenmesine ya da akışında bir değişikliğe yol açtığını ispatlayamamasıdır. Suyun yönünü değiştirmesi, yeniden telafi etmesi nedeniyle, iki taraf arasındaki anlaşmaya ve uluslararası hukuk kurallarına uygundur. Yapılan görüşmelerde ilgili taraflar, yalnızca karşılıklı hakları değil, hakkaniyete uygun bir kullanımın sağlanabilmesi için her türlü karşılıklı menfaati de göz önünde de tutmakla yükümlüdürler kararı verilmiştir.¹⁴⁷

d. 1997 Gabcikovo-Nagymaros Projesi Davası

Birleşmiş Milletler Adalet Divanı'nın Macaristan ve Slovakya arasında Gabcikovo-Nagymaros Davası'nda verdiği 25 Eylül 1997 tarihli verdiği karar uluslararası mahkeme kararlarından uluslararası akarsular konusu ile ilgilidir.¹⁴⁸ Dava yalnızca uluslararası sular konusu ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda çevre hukuku, antlaşmalar hukuku, devletlerin ardıllığı, devletlerin sorumluluğu gibi konulara da değinmiştir. Ayrıca dava, Milletlerarası Adalet Divanı'nın uluslararası çevre hukuku

¹⁴⁵ Yücel, s. 92

¹⁴⁶ Tütüncü, s.309

¹⁴⁷ Yücel, s.92

¹⁴⁸ International Court of Justice, Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), <http://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-20170721-PRE-01-00-EN.pdf>, Erişim: 12.02.2018

kavramı ile gelişimi üzerine değerlendirmelerde bulunduğu ilk anlaşmazlık olduğu için önem arz etmektedir.

Dava konusu olayların başlangıcı, 16 Eylül 1977 tarihinde Budapeşte' de devrin Çekoslovak Halk Cumhuriyeti Hükümeti ile Macaristan Halk Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan Gabcikovo-Nagymaros Baraj Sistemi Yapımı ve işletilmesi Konusunda Antlaşmaya dayanmaktadır. Davanın konusu, Macaristan ve Çekoslovakya devletleri arasında imzalanan ve 30 Haziran 1978 yılında yürürlüğü giren bu antlaşma ile iki ülke arasında sınır oluşturan Tuna nehri üzerinde yapılması düşünülen baraj ve tesislere ilişkindir.¹⁴⁹

Projenin uygulanmaya başlanmasından bir süre sonra Macaristan ekolojik nedenler ileri sürerek, projeyi önce askıya almış, sonra da durdurmuştur. 1992 yılında da tek taraflı bildirimle 1977 Antlaşmasının sona erdiğini açıklamıştır.¹⁵⁰ Slovakya Hükümeti, Macaristan Hükümeti'nin antlaşmayı tek taraflı sona erdirme beyanını hukuki şartları taşımadığı gerekçesi ile reddetmiştir.¹⁵¹ Bunun üzerine Çekoslovak Hükümeti Kasım 1991 'de "geçici çözüm" adı altında bazı tedbirler aldı ve Ekim 1992'de bunları uygulamaya başladı. Söz konusu tedbir Tuna Nehri'nin Çekoslovakya sınırları içindeki 1851,7. Km'sinde su akışını etkileyen bir set yapılması şeklindeydi.¹⁵² Bu durum Tuna Nehri'nin suyunun azalmasına ve Macaristan'ın zarar uğramasına yol açtı.

Macaristan ile Slovakya, 7 Nisan 1993 tarihinde imzaladıkları ve 28 Haziran 1993 tarihinde onay belgelerinin karşılıklı olarak değiştirilmesi suretiyle yürürlüğe giren, özel bir uzlaşma metni (tahkim name) ile uyuşmazlığı UAD önüne götürmeye karar vermişler ve 2 Temmuz 1993 tarihinde UAD' na sundukları mektupla süreci başlatmışlardır.¹⁵³ 1993 yılında UAD' nın önüne götürülen Gabcikovo-Nagymaros uyuşmazlığı, dört yıl süre ile Divan'ın gündemini meşgul etmiştir. Divan proje alanında yapılan incelemeler ve görevli uzmanların görüşlerinin dinlenmesinin ardından bu değerlendirmeler ışığında 25 Eylül 1997'de karar nihai şeklini almıştır.

¹⁴⁹ Yücel, s.93

¹⁵⁰ Şule Anlar Güneş, (2006), Gabcikovo-Nagymaros Davası, Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı / <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/269/2420.pdf>, Erişim: 16.02.2018

¹⁵¹ Cavid Abdullahzade, (2006), Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmeleri, MHB, / <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/99337>, Erişim: 19.02.2018

¹⁵² Yücel, s. 94

¹⁵³ Anlar Güneş, s.103

Mahkeme Macaristan'ın fesih kararının uluslararası hukuka aykırı olduğunu tespit etmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca, Macaristan'ın hukuka aykırı fesih kararının, aynı ülkenin "bir milletlerarası su yolu kaynağını adilane ve makul paylaşım temel hakkının" elinden alınmasını haklı gösteremeyeceğine hükmetmiştir. Mahkeme, Çekoslovakya'nın paylaşılmış bir kaynağı tek başına kontrolünün, Macaristan'ın Tuna Nehri tabii kaynağındaki adilane ve makul paylaşma hakkına ve ekolojik dengeye verdiği zararlar birlikte milletlerarası hukukun gereklerine aykırılığı tespit etmiştir.

Uluslararası Adalet Divanı verdiği kararda, farklı sebeplerden dolayı hem Macaristan hem de Slovakya'nın uluslararası hukuku ihlal ettikleri sonucunu ortaya koymuştur.

Sonuçta mahkeme Macaristan'ı 1977 Antlaşması'nı hakkı olmadığı halde sona erdirmekten mahkum edip, bu nedenle Slovakya'nın uğradığı zararları tazmin etmeye mahkum etti. Macaristan'ı antlaşmayı durdurmasından sonra geçici önlemler sonucu yapılan baraj ile Macaristan'a verdiği zararlar bakımından da Slovakya'yı mahkûm etti. Bu baraj ile Slovakya, Tuna Nehri'nin suyunun bir kısmının bir kanal yardımıyla kendi topraklarına çevirmişti. Geçici tedbirleri hukuka aykırı bularak, Macaristan'ın uğradığı zararların tazminine hükmetti. Ayrıca tarafların 1977 antlaşmasının hedeflerine ulaşılması için gerekli tedbirleri almak üzere iyi niyetle görüşmelerde bulunulmasına da karar vermiştir.¹⁵⁵

e. 2013 Kishenganga / Neelum Anlaşmazlığı

Konumuz ile ilgili yakın tarihli mahkeme kararı örneği olarak Pakistan ve Hindistan arasındaki anlaşmazlık ele alınmıştır. Mahkemenin konusu Pakistan ve Hindistan arasında bulunan sorunlu Keşmiş Bölgesinde, İndus akarsu sistemindeki Kishenganga Nehri üzerinde Hindistan tarafından gerçekleştirilecek bir hidroelektrik santrali projesi ile ilgilidir.

2010 yılında Pakistan, gerçekleştirilecek hidroelektrik santrali projesinin kendisine zarar vereceği gerekçesiyle tahkime başvurmuştur.¹⁵⁶ Tahkime dayanak olan hukuki metin, İndus Nehri ve bağlantılı kollar hakkında Hindistan ve Pakistan arasında

¹⁵⁴ Gündüz, s.804

¹⁵⁵ Yücel, s.96

¹⁵⁶ Pakistan's blue gem: Neelum Valley, <https://www.dawn.com/news/1207140>, Erişim 23.01.2018

imzalanan 1960 tarihli antlaşmadır.¹⁵⁷ 20 Aralık 2013 tarihli nihai kararında Tahkim Mahkemesi özetle şunları hükme bağlamıştır;¹⁵⁸

Hidroelektrik Santrali'nin işletilmesinde;

1. Hindistan, santral girişinde günlük ortalama akış 9 metreküp üzerinde ise, 9 metreküp/saniye suyu sürekli olarak aşağı havzaya bırakacaktır.

2. Hindistan, santral girişinde günlük ortalama akış 9 metreküp altında ise, bu günlük ortalamanın tamamını aşağı havzaya salacaktır.

Mahkemenin kararında Hindistan Kishenganga Nehri'nin sularının yönünü değiştirebilir fakat aynı zamanda akarsuda saniyede 9 metreküplük bir su akışını da sağlamak durumunda olduğu kararlaştırılmıştır.¹⁵⁹

Bu mahkeme kararı uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçla kullanılmasına ilişkin uluslararası akarsu üzerine hidroelektrik santrali kurulması konusunda kaynak olabilecek bir karardır.

1.2.2.2. Uluslararası Akarsuların Kullanımına Yönelik Doktrinler

Uluslararası hukukun diğer yardımcı kaynağı doktrinlerdir. Doktrinler, çeşitli uluslararası uzman yazarların görüşleridir ve öğreti olarak da bilinir. Uzmanların bireysel düşüncelerinin yanında bilimsel kuruluşların (örnek, Uluslararası Hukuk Enstitüsü) raporları ile uluslararası yargıç veya hakemlerin farklı davalar ile ilgili fikirleri de yer almaktadır.¹⁶⁰

İlk olarak uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlı kullanımları ile ilgili temel doktrinler ele alınacak daha sonra Uluslararası Hukuk Enstitüsü, Uluslararası Hukuk Derneği ile Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun faaliyetleri değerlendirilecektir.

Akarsu devletlerinin ulaşım dışı kullanımlarının çatışması veya önemli ölçüde birbirini etkilemesi durumunda ortaya çıkacak uyuşmazlıkların çözümünde göz önünde bulundurulması gereken bazı temel doktrinler vardır. Bu doktrinler Mutlak Egemenlik

¹⁵⁷ Hasan Hallet Işıkpınar, Pakistan ile Hindistan Arasında Yapılan Su Antlaşması, Beynelminel, Türkiye Mühendislik Haberleri 01.01.1962, <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/1688.pdf>, Erişim 23.01.2018.

¹⁵⁸ Vakur Sümer, Sınıraşan Sular Bağlamında Başarılı Bir Çözüm Örneği: Hindistan-Pakistan Arasında Kishenganga/Neelum Anlaşmazlığı, Ortadoğu Eylül-Ekim 2015, Cilt 7, Sayı 70, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/70/22vakursumer.pdf>, Erişim 23.01.2018

¹⁵⁹ Sümer, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/70/22vakursumer.pdf>, Erişim 23.01.2018

¹⁶⁰ Pazarcı, s.135

(Harmon) Doktrini, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini ve Hakça ve Makul Kullanım Doktrini' dir.

a. Mutlak Egemenlik Doktrini (Harmon Doktrini)

Toluner, Harmon Doktrini olarak da bilinen bu doktrini şöyle açıklamıştır; Ülkesel egemenlik ilkesinden hareketle -devlete ülkesinde bulunan bütün kişi, şey ve olaylarda tek başına yetki tanıyan ilke- her devletin nehrin ülkesinden geçen kısımdaki suları dilediği gibi kullanma hakkını haiz olduğu, bu hakkın bir başka devletin hakkıyla sınırlı olmadığı görüşüdür.

Yukarı kıyıdaş devletin aşağı kıyıdaş devleti etkilemesini değerlendirmeden, akarsuları istediği şekilde, engelsiz olarak saptırabilmesi veya kullanabilmesi olarak tanımlanan bu görüş, adını ABD Adalet Bakanı Judson Harmon'dan almıştır. ¹⁶¹ Bu görüşe göre, bir devlet kendi sınırlarındaki akarsuyu dilediği gibi akarsu yatağından ayırarak kanalize edebilir. ¹⁶²

Judson Harmon'un ABD ile Meksika arasında Rio Grande Nehri'ne ilişkin oluşan uyuşmazlıkla ilgili olarak 1895 yılında ortaya koyulan düşünce, Amerika Birleşik Devletlerince uzun müddet uygulanmış bir uluslararası hukuk ilkesi olarak ileri sürülmüş ve geleneksel hale getirilmiştir. ¹⁶³

Amerika Birleşik Devletleri haricinde; Hindistan, Avusturya ve Etopya Mutlak Egemenlik Doktrini'ni kabul etmişlerdir. Avusturya; Bavyera, Inn ve Saalech ve Salzadh akarsuları anlaşmazlıklarını mutlak ülke egemenliğine benzer yaklaşımla çözmek istemiştir. ¹⁶⁴ Fakat bu görüş yukarı kıyıdaş devlete sular üzerinde mutlak egemenlik tanınmasından dolayı uluslararası düzeyde kabul görmemiş ve oldukça eleştirilmiştir.

Sar bu faydalanma eylemini şöyle değerlendirmiştir. Faydalanma hakkına mutlak ve sınırsız bir yetki niteliği tanınırsa, uluslararası akarsuyun akış yönüne göre yukarıda bulunan kıyıdaş devlet, akış aşağısında yer alan kıyıdaş devletlerin çıkarlarını olumsuz şekilde etkileyebilecek, dilediği faydalanma eylemine girişebilecektir. Bu

¹⁶¹ Demir, s.15

¹⁶² İbrahim Kaya, (2003), Aral Havzası Anlaşmazlığının Değerlendirilmesinde Hukuksal Çerçeve ve Uygulanabilirlik, Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri, 2. Baskı, Ankara, s.118

¹⁶³ Seyfi Kılıç, (2013), Sınırşan Sulardan Faydalanmaya Yönelik Temel Yaklaşımlar, Ortadoğu Analiz, Cilt 5, Sayı 53, s.17

¹⁶⁴ Kesik, s.4

durumda kendi faydalanma olanaklarını kısıtlayan, örneğin suların miktarını azaltan ya da bunları kirleten kıyıdaş devlet, bu eylemlerin hiçbirini sınırlamaya tabi tutulmadan yapılabileceğini, söz konusu doktrine dayanarak ileri sürebilecektir.

Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün çalışmalarından biri olan 1911 Madrid Kararı'nda devletlerin başka bir devletin ülkesinde yer alan akarsular üzerinde diğer devletin izni olmadan, bu devletin sularla ilgili durumunu etkileyecek veya zarar verecek önlemler alamayacağı ifade etmiştir.¹⁶⁵ Enstitü'nün 1961 Salzburg Kararı bu konuda teamül kurallarının olduğunu, Mutlak Egemenlik Doktrinin uluslararası hukuk kurallarının içinde yer almadığını ve devletin davranış özgürlüğünü engellediğini belirtmiştir.¹⁶⁶

Ayrıca devlet kendi ülkesinde iki tür egemenliğe sahiptir. Egemenlik, devletlere yalnızca haklar vermez aynı zamanda bazı sorumluluklar yükler. Uluslararası Adalet Divanı bir kararında ' her devletin, ülkesini diğer devletlerin haklarına zarar verecek şekilde kullanmaya izin vermeme durumu olduğunu' ifade ederek mutlak egemenliği reddetmektedir.¹⁶⁷

Yukarı kıyıdaş devletlerin yararına olan bu görüş, tek tarafın menfaatini esas aldığı ve su uyuşmazlıklarını çözmeye uygun olmadığı için uygulanabilir olmaktan uzak olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁸ Devletin kendi ülkesinde yukarı-aşağı kıyıdaş devlet olarak uluslararası akarsulardan faydalanmasını sınırsız ve kısıtlamasız olarak kapsayan mutlak egemenlik yerine, kısıtlı ülke egemenliği kavramı ortaya atılmıştır. Aşağı kıyıdaş devletin uluslararası akarsulardan faydalanma hakkının, uluslararası hukuka göre nasıl ve ne ölçüde muhafaza edildiğini göstermek ve bu devletlerin, yukarı kıyıdaş durumdaki devletlerin eylemlerine karşı haklarını savunmak için farklı doktrinler ileri sürmüşlerdir.

b. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini

Kaynağını ulusal hukuk sistemindeki kıyıdaş hakları doktrininden alan bu görüşe göre; yukarı kıyıdaş durumdaki devletin, kendi mülkünden aşağıdaki devletin

¹⁶⁵ Akça, s.31

¹⁶⁶ Akça, s.31

¹⁶⁷ Tiryaki, s.28

¹⁶⁸ Kılıç, s.18

mülküne giren akarsularını doğal durumlarında bırakmak zorundadır.¹⁶⁹ Kıyıdaş haklar doktrininde; kıyıdaş devletin arazine akan akarsuların doğal durumunu koruyarak, hiçbir değişiklik geçirmeden akmaya devam etmesi savunulmaktadır.¹⁷⁰ Doğal durumun bütünlüğü doktrini bu görüşten esinlenerek oluşmuştur.

Mutlak Egemenlik Doktrininin tam zıttı olarak düşünülen “Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini,” kıyıdaş bir devletin akarsularının diğer kıyıdaş devletlerin doğal akış miktarını ve kalitesini etkileyecek tüm faydalanma eylemlerini yasaklayan bir yaklaşımdır.¹⁷¹ Doktrinde aşağı kıyıdaş devlet, yukarı kıyıdaş devletin akarsulardan faydalanırken suyun niceliğini ve niteliğini etkileyerek akarsuyun doğal debisinin değişmesini reddetme hakkı vardır.¹⁷² Burada dikkat edilmesi gereken nokta ülke egemenliğine rağmen devlet, kendi ülkesindeki doğal şartları, komşu devlet ülkesinin doğal şartlarının aleyhine değiştirememesidir.

Doğal durumun bütünlüğü doktrini, uluslararası akarsuların doğal durumunda değişiklik yapılmasını yasaklayarak, aşağı kıyıdaş devletin aynı akarsu üzerinde gelecekteki muhtemel kullanımına da dokunulmazlık tanımayı amaçlamaktadır.¹⁷³

Doğal durumun bütünlüğü doktrini, yararlanılacak su alanının belirlenmesi ile ilgili Lanoux Gölü Davası’nda hakemlik mahkemesi, 16.11.1957 tarihli kararında “her akarsu havzasının fiziki coğrafya açısından bir bütün oluşturduğunu” açıkça kabul etmektedir kararı ile aynı doğrultudadır.¹⁷⁴

Mutlak ülke egemenliği doktrini eleştirenler aşağı kıyıdaş devletin yok sayıldığını dile getiriyorken, doğal durumun bütünlüğü doktrini eleştirenler de yukarı kıyıdaş devleti yok sayıldığı konusunda eleştiride bulunmuşlardır. Doğal durumun bütünlüğü doktrini uluslararası akarsuları kullanma konusunda uluslararası hukuka göre ele alındığında, kıyıdaş devletlerin rıza koşulunun dikkate alınmaması ve ilerideki olası kullanımları muhafaza eden bir ilkenin olmaması bu doktrinin hukuk kuralı olarak

¹⁶⁹ Sar, s.217

¹⁷⁰ Tiryaki, s.29

¹⁷¹ Demir, s.15

¹⁷² Erman Akıllı ve Kürşad Zorlu, (2015), Ulus, Devlet Ve Bölgesel Dinamikler Zemininde Orta Asya Sınırşan Su Sorunu, OAKA, Cilt 9, Sayı 19, s.30

¹⁷³ Demir, s.15

¹⁷⁴ Pazarcı, s.247

geçersiz olduğunu ve reddedildiğini ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵ Sonuç olarak bu doktrinde çok uç bir noktada olduğundan dolayı günümüz dünyasında kabul görmemiştir.

c. Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini

Bu doktrin ulusal hukukta yer alan ‘kazanılmış haklar’ ilkesinin uluslararası hukuka devredilmesi sonucu ortaya çıkmış ve tarihte ilk kez ABD’ nin batı eyaletlerindeki madencilerin ortaya atılmıştır.¹⁷⁶ Bu görüşü uluslararası hukuka E. Vattel taşımıştır.¹⁷⁷

Bu doktrine göre ülkesindeki suları diğer kıyıdaşlara nazaran daha önce kullanmaya başlayan devletin, bu kullanımı devam ettiği sürece bu sular üzerinde bir çeşit kazanılmış hakkı vardır.¹⁷⁸ Yani kıyıdaş devlet sulardan diğer kıyıdaş devletlerden önce yararlanmaya başlaması ve kullanmaya devam etmesi şartı ile bu sulardan kazanılmış hak sahibi sayılmakta ve diğer kıyıdaşlar aynı sulardan faydalanırken ilk kullanan kıyıdaşın mutlak hakkını etkilemeden kullanabilmektedir.

Bu doktrin uyarınca korunan kazanılmış hakkın kapsamına kıyıdaş devletin ülkesine doğal olarak akan bütün sular değil, şu ya da bu biçimde ülke devletine yarar sağlayan, başka bir deyimle, fiilen bir ön kullanıma tabi tutulmuş sular girmektedir.¹⁷⁹

Ön kullanımın üstünlüğü doktrini aşağı kıyıdaş ve yukarı kıyıdaş devletlerin her ikisi için makul bir yaklaşım olduğu öne sürülmüştür ancak doktrinde anlatılan mevcut kullanımlara ‘verilmemesi gereken zarar’ kavramı, sadece aşağı kıyıdaş için söz konusu olmuştur.¹⁸⁰

Ayrıca bu doktrinde verilen hak değerlendirmeye alındığında; akarsular etrafındaki yerleşme ve endüstri faaliyetlerinin çoğunlukla akarsuların aşağısında başladığı düşünülür ve aşağı kıyıdaş devletlerin genellikle akarsulardan faydalanmaya daha önce başladıkları söylenebilir. Bu durumda doktrin aşağı kıyıdaş devletlerin menfaatine yararlanma hakkı vermektedir.¹⁸¹ Bu doktrini aşağı kıyıdaş ülkeler ile bu

¹⁷⁵ Sar, s.269

¹⁷⁶ Kesik, s.21

¹⁷⁷ Ekmen vd., s.190

¹⁷⁸ Demir, s.16

¹⁷⁹ Ekmen vd, s.190

¹⁸⁰ Sar, s.275

¹⁸¹ Kılıç, s.19

Ülkelerin menfaatlerini düşünen yazarların kullandığı görülmektedir. Ancak uluslararası hukukta kabul görmüş bir kural oluturmamıtır.

d. Hakça ve Makul Kullanım Doktrini

‘‘An equitable and reasonable utilization’’ kavramı Türkçe’de ‘‘hakkaniyete ve nisfete uygun ve makul olan biçimde kullanma’’, ‘‘hakça ve akıllıca kullanım’’, ‘‘optimum faydalanma’’ gibi kavramlarla ifade edilmeye çalışılmıştır.

B.M. Uluslararası Akarsuların Ulaşım Dışı Kullanım Sözleşmesinin 5. Maddesinde uluslararası akarsu, akarsu devletlerince akarsuyu yeteri kadar muhafaza etmesi şartıyla, akarsu devletlerinin menfaatleri düşünülerek en uygun ve sürekli yararlanmaya erişmek için kullanılarak geliştirilecektir şeklinde ifade edilmiştir.¹⁸²

Doktrine göre kıyıdaş devletlerden her biri, uluslararası akarsulardan kendi sınırları içindeki alanlardan yararlanabilir.¹⁸³ Bu doktrin devletlere uluslararası akarsuyu bölme hakkı vermesi olarak algılanmamalıdır. Bu durum, kıyıdaş devletlerden her birinin, diğ er kıyıdaş devletlerin e haklarına saygı duyarak, her türlü ihtiyaını karşılamak amacıyla uluslararası akarsulardan yararlanabileceğ i anlamına gelmektedir.¹⁸⁴

Ulusal hukuklarda su konusu ile ilgili düzenlemeleri incelerken değ indiğ imiz kurallardan esinlenerek oluşturulan bu doktrine göre; kıyıdaş devletlerin akarsularda, ‘makul ve adil’ olmak koşuluyla, eşit şekilde yararlanma hakkı vardır.¹⁸⁵ Faydalanma hakkının makul ve adil kıstasına uyup uymadığ ı ise, suların kullanılmasından sağ lanan yararlarla, diğ er kıyıdalara verilen zararın, her durumun özel şartlarına göre karılatırılmasıyla tespit edilmektedir.¹⁸⁶ Bu zel şartların genelletirilerek sunulması çok zordur fakat adil kullanım doktrinin savunucuları çeşitli faktörler belirlemişlerdir. Bu faktörler adil kullanım doktrinini kabul eden Uluslararası Hukuk Derneğ i’nin 1966

¹⁸² Sözleşme için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme.

¹⁸³ Akça, s.42

¹⁸⁴ Demir, s.17

¹⁸⁵ Sar, s.297

¹⁸⁶ Kılıç, s.20

yılında verdiği Helsinki kararının 5.nci maddesinin 2.nci fıkrasında şöyle sıralanmıştır.¹⁸⁷

- Her havza devletinin ülkesine düşen drenaj alanının oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu
- Her havza devletinin su katkısı da dahil olmak üzere, havzasının hidrolojik durumu
- Havzayı etkileyen iklim şartları
- Mevcut kullanımları da kapsamak üzere, havza sularının geçmiş kullanımı
- Her havza devletlerinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları
- Havza devletlerinin her birinde, geçimi havza sularına bağlı nüfus
- Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan çareleri karşılaştırma
- Yararlanabilecek başka kaynakların bulunması
- Havza suların kullanımında yersiz israfın önlenmesi
- Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzlaştırma çaresi olarak, bir ya da daha çok havza devletine tazminat verme imkânları
- Havza devletinin ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine ciddi zarar verilmeden, karşılanabilme derecesi.

Bu faktörlerden hiçbirine diğerlerine kıyasla bir öncelik ve üstünlük tanınmamıştır. Makul ve adil durumun nasıl olacağı belirlenirken bütüne dayalı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.¹⁸⁸

1997 B.M. Uluslararası Akarsuların Ulaşım Dışı Kullanım Sözleşmesinin 6. Maddesinde anılan ilkenin belirleyici öğeleri olarak şunlar sayılmaktadır.¹⁸⁹

- Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, çevresel ve öteki doğal koşullar,
- İlgili kıyıdaş devletlerin toplumsal ve ekonomik gereksinimleri,

¹⁸⁷ Sar, s.301

¹⁸⁸ Tiryaki, s.39

¹⁸⁹ Pazarcı, s.246

- Herbir kıyıdaş devletin su yoluna bağımlı nüfusu,
- Bir kıyıdaş devletteki kullanımın ötekine etkisi,
- Suyolunun varolan ve ilerideki kullanımları,
- Suyolunun su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve tasarrufu ile bunlara bağılı alınacak önlemlerin mahiyeti,
- Planlanan ya da varolan kullanımlara seçenek oluşturacak olanaklar.

Bu doktrinlerin yanı sıra uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlarla kullanımına yönelik doktrin olarak sayılabilecek başka çalışmalarda vardır. Bunlar uluslararası niteliğe sahip bilim kurum ve kuruluşlarının çalışmalarıdır.

1.2.2.3. Uluslararası Akarsuların Ulaşım dışı Amaçlarla Kullanımına Yönelik Uluslararası Hukuk Oluşturma Çabaları

Akarsular ulaşım amacıyla çok uzun yıllardır kullanıldığı için bu amaca uygun kurallar antlaşmalarda yer almış ve benimsenmiştir. Ancak uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlarla kullanımı yirminci yüzyılın başlarında anlaşmazlık konusu olduğundan, bu amaca uygun kurallar oluşturma çabaları içinde bulunduğumuz yüzyılında başlamıştır. Bu yüzden devletlerin sınırlarında yer alan akarsular ya da akarsu sistemlerine ilişkin hak ile yükümlülüklerini ifade eden detaylı kural ya da ilkeler, net olarak şekillenmemiş ve benimsenmemiştir. Devletler uluslararası arenadaki sorunların çözümünde genel olarak uluslararası hukuk sisteminden faydalandıkları için bu konuda da uluslararası hukuk sisteminin çalışmaları oldukça önemlidir.

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlarla kullanımına yönelik uluslararası hukuk oluşturma çabaları kapsamında Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün, Uluslararası Hukuk Derneği'nin ve Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun faaliyetleri oldukça önemlidir.

a. Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün Faaliyetleri

Uluslararası akarsuların ulaşım dışında kullanılması ile ilgili hukuk kurallarının oluşturulması konusunda ilk bilimsel çalışmaları yürüten özel kuruluş Uluslararası Hukuk Enstitüsü'dür.¹⁹⁰ Uluslararası Hukuk Enstitüsü bilimsel sivil toplum kuruluşudur.¹⁹¹ Birden çok devletin ülkesinden geçen akarsuların ulaşım dışında bağılı

¹⁹⁰ Sar, s.177

¹⁹¹ Toluman, s.119

olacağı uluslararası koşullar, enerji üretimi, sulama, sınai amaçlar gibi nedenlerden dolayı akarsuların gittikçe daha fazla kullanılması ile uluslararası hukukun gündemine ilk kez Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün 1911 yılında Madrid'de yaptığı toplantıda girmiştir.¹⁹²

Daha sonra 11 Eylül 1861 de Salzbouurg'da yapılan toplantıda; bütün uluslararası akarsularda kıyıdaş devletlerin, sınırsız ve mutlak bir faydalanma hakkına sahip olmadıklarını bu kararın 2 nci maddesinde şöyle açıklamıştır.¹⁹³

Her devletin, ülkesini kesen veya ülkesine sınır teşkil eden sulardan, uluslararası hukukun öngördüğü ve özellikle aşağıdaki hükümlerden çıkan sınırlamalar saklı kalmak üzere, faydalanma hakkı vardır. Bu hak aynı akarsu veya hidrografik havzada ilgisi bulunan diğer devletlerin faydalanma hakkı ile sınırlanmıştır.

Salzbouurg Kararı bunu izleyen maddelerinde de, devletlerin uluslararası akarsularda, başka devletlerin aynı suları kullanma olanaklarını ciddi olarak etkileyen eylemlerinde bulunamayacaklarını öngörmektedir.¹⁹⁴

Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün çalışmaları genel kabul görmesine rağmen hukuk oluşturuocu bir kuruluş olmadığı için kararları bağlayıcı olmamıştır.¹⁹⁵

b. Uluslararası Hukuk Derneği'nin Faaliyetleri

Uluslararası Hukuk Derneği (UHD), 1873'de Brüksel'de kurulmuştur.¹⁹⁶ 1954 Edinbourg Konferansı'ndan bu yana aynı konu üzerine çalışmalar yapmıştır, ilk olarak 1956 Dubrovnik'te yapılan bir toplantı ile sonraki çalışmalara kaynak olacak ana prensipler belirledikten sonra 1958 yılında New York'ta yapılan konferansta geçici bir karar almış, 1966 yılındaki Helsinki Toplantısında da kesin karar olarak edilmiştir.¹⁹⁷ Dernek bütün bu toplantılarda Harmon Doktrinini reddetmekte ve kıyıdaş devletlerin faydalanma hakkını sınırlamaktadır.

Derneğin 1956 Dubrovnik Konferansında tespit ettiği, ilkeler bildirisinin 3.ncü maddesi şöyledir. Her devletin, sınırları içinde kalan uluslararası akarsular üzerinde

¹⁹² Mehmet Gönlübol, (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.672

¹⁹³ Sar, s.178

¹⁹⁴ Sar, s.178

¹⁹⁵ Toluman, s.119

¹⁹⁶ International Law Association, http://www.ila-hq.org/en/about_us/ , Erişim: 18.02.2018

¹⁹⁷ Sar, s.179

egemen bir düzenleme yetkisi vardır, ancak devlet bu yetkiyi kullanırken, diğer kıyıdaşların karşılaşılabilecekleri etkileri göz önünde tutmalıdır.¹⁹⁸

Uluslararası Hukuk Derneği 1958 yılında New York'ta uluslararası akarsulara ilişkin olarak verdiği kararda benzer biçimde, iki veya ikiden çok ülkeden geçen akarsularda devletin kendi ülkelerinde yapacakları çalışmalarla diğer devletlere zararı dokunmamalarını ve iyi niyet prensiplerine göre hareket etmelerini önermiş, iyi niyet kurallarının da her olayda ortaya çıkacak ayrı şartlara göre belirlenebileceğini bildirmiştir.¹⁹⁹

Uluslararası Hukuk Derneği'nin uluslararası akarsu paylaşımı ile ilgili ilk ciddi faaliyeti 1966 Helsinki Konferansı'nda yapılmıştır.²⁰⁰

Uluslararası akarsuların kullanımı konusunda 15 Aralık 1980 'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Uluslararası Hukuk Derneği'nin (UHD) hazırladığı 17 maddelik Tasarı ile, suların kullanımı, veri paylaşımı değişimi, kirlenmeyi azaltmak, çevreyi korumak, su projelerini denetlemek, akarsu akışının denetimine ilişkin hukuksal ölçüler, su eğitimi, ihtilafli su tartışmalarını çözmek, çıkacak sorunları önlemek v.s.'yi konularını ele almıştır.²⁰¹ Ancak bu tasarı muğlak ifadeleriyle birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir.

Helsinki İlkeleri olarak adlandırılan bu 17 maddelik taslağın oluşturulması, Uluslararası Hukuk Derneği'nin 1958'de New York'ta yapılan 48. toplantısında kabul edilen dört temel uluslararası hukuk kuralına dayanmaktadır.

Helsinki İlkeleri olarak adlandırılan bu 17 maddelik taslağın oluşturulması, Uluslararası Hukuk Derneği'nin 1958'de New York'ta yapılan 48. toplantısında kabul edilen dört temel uluslararası hukuk kuralına dayanmaktadır.²⁰²

1966 yılında toplanan UHD yaptığı çalışmalar sonucu bağlayıcı olmayan bazı kuralları tavsiye niteliğinde kabul etmiştir. Helsinki'de yapılan bu faaliyetlerde

¹⁹⁸ Sar, s.179

¹⁹⁹ Gönlübol, s.672

²⁰⁰ Ilgar Rüştü, Khalef Salem, Türkiye'nin Sınıraşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açından Bir Bakış, *Marmara Coğrafya Dergisi* Sayı: 10, Temmuz- 2004, İstanbul: s.56

²⁰¹ Rüştü, vd. s.56

²⁰² Rüştü, vd. s.57

akarsular, uluslararası su biriktirme havzaları olarak ifade edilmiştir. Söz konusu kurallarda uluslararası akarsu havza sularının hakça ve makul kullanımı gerekliliği ve kullanım için gerekli etmenler Helsinki Kararı'nın 5/2 maddesinde aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.²⁰³

- Her havza devletinin ülkesine düşen drenaj alanının oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu,
- Her havza devletinin su katkısı da dahil olmak üzere, havzanın hidrolojik durumu,
- Havzayı etkileyen iklim şartları,
- Mevcut kullanımları da kapsamak üzere, havzanın sularının geçmiş kullanımı,
- Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,
- Havza devletlerinin her birinde, geçimi havza sularına bağlı nüfus,
- Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan çareleri karşılaştırma,
- Yararlanabilecek başka kaynakların bulunması,
- Havza sularının kullanılmasında, israfın önlenmesi,
- Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzlaştırma çaresi olarak, bir ya da daha çok havza devletine tazminat verme imkânları,
- Havza devletinin ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine ciddi zarar verilmeden karşılanabilme derecesi.

Ayrıca kararın dördüncü maddesinde; “her havza devletinin, uluslararası bir drenaj havzası sularının yararlı kullanımlarından, ülkesi dahilinde makul ve adil bir paya hakkı vardır” ifadesi yer almaktadır²⁰⁴.

Uluslararası Hukuk Derneği Helsinki Kuralları' nın 6. Maddesinde şu açıklama yapılmıştır; Son 25 yılda yaşanan teknolojik ilerlemeler ile toplumsal ihtiyaçlar ulaşım amaçlı faydalanmanın sahip olduğu ayrıcalık düşüncesini geçersiz hale getirmiştir. Günümüzde ulaşım amaçlı faydalanmanın diğer kullanımlardan herhangi bir ayrıcalığı

²⁰³ Dünyada Sınırşan Sulara Hukuki Bakış, [http:// www.orsam.org.tr/](http://www.orsam.org.tr/) , Erişim 09.04.2015

²⁰⁴ Sar, s.179

yoktur. Artık her havza kendi şartlarına göre ele alınarak tek tek değerlendirilmeli ve havza için uygun olacak faydalanma şekli belirlenmelidir.²⁰⁵

Helsinki Sözleşmesi, 1996'da yürürlüğe girmiş ve Mayıs 2006 tarihine kadar 35 ülke taraf olmuştur. AB Konseyi ise Topluluk adına Sözleşmeyi 1995'te onaylamıştır.²⁰⁶

Uluslararası hukuk uzmanlarına göre bu görüş, ilkeleri kesinlikten uzak, yürütülmesi zor ve uluslararası akarsuya ilişkin hukuki durumun tam anlamıyla oluşmamiş olması sebebiyle eleştirilmektedir.

Ayrıca Helsinki ilkeleri bağlayıcı olmadığından, yalnızca yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde bir dayanak oluşturmuş ve ikili antlaşma yapmak isteyen ülkeleri sorunları çözme konusunda teşvik etmiştir. Ancak 1966 Helsinki Konferansı sonrasında dahi hiçbir yaptırım gücü olmayan tavsiye nitelikli kararlar nedeniyle bazı ülkeler kendi çıkarlarına ters düşecek kararları farklı yorumlamışlardır.²⁰⁷

Dernek gerek 1958 New York kararında gerekse 1966 Helsinki kararında, kıyıdaşların eş değerde faydalanma haklarını esas tutmuş ve bunlara, aşağı kıyıdaş-yukarı kıyıdaş farkı gözetmeksizin, akarsulardan makul ve adil bir pay tanınması görüşünü benimsemiştir.²⁰⁸

c. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Faaliyetleri

Komisyon, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1947'de, uluslararası hukukun iyileştirilmesi ve derlenip toplanarak bir araya getirilmesi amacıyla oluşturulmuştur.²⁰⁹ Komisyon içinde 34 üye yer almakta, bu üyeler Genel Kurul tarafından 5 yıllık için seçilmekte ve üyeler her yıl bir kere bir araya gelmektedir.²¹⁰ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Uluslararası Hukuk Komisyonu'ndan uluslararası akarsuların ulaşım dışı

²⁰⁵ Toluman, s.120

²⁰⁶ Mustafa Yahya, (2009), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye, Irak Ve Suriye Arasındaki Sınıraşan Suların Yönetimi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya: s.93

²⁰⁷ Rüştü, vd. s. 57

²⁰⁸ Sar, s.244

²⁰⁹ The United Nations Today, Department Of Public Information, 2008, New York, <http://www.un.org/ar/geninfo/pdf/UN.today.pdf>, Erişim: 15.03.2018

²¹⁰ International Law Commision, Origin and Background, <http://legal.un.org/ilc/ilcintro.shtml>, Erişim: 15.03.2018

amaçlarla faydalanılması hukukuna ilişkin faaliyetlere başlamasını bir tavsiye kararıyla istemiştir.²¹¹

Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu konuyla ilgili 1971 de başlayan çalışmalarını 1994’de sonlandırmış ve uluslararası akarsular ile ilgili olarak ‘akılcı, hakça ve optimum kullanım’ kavramını ortaya atmış ve şu şekilde açıklamıştır. “Akarsu devletleri, bir akarsuyun optimal ve yeterli biçimde muhafazası için, egemen eşitlik, toprak bütünlüğü ve karşılıklı çıkar temeli üzerinde ortaklık kuracaklardır.”²¹²

Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun konuyla ilgili çalışmaları 1997 yılında imzalaya açılan, temel ilke ve yöntemleri belirleyen, Birleşmiş Milletler Akarsular Anlaşmasıdır.²¹³

Görüldüğü gibi uluslararası akarsulardan havza devletlerinin yararlanma eylemlerini kısıtlayan ya da düzenleyen hükümler, Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun tasarısında yer almamış yalnızca bazı önerilerde bulunmaktadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun çalışmaları ancak Akarsular Anlaşmasını imzalayan ve onaylayan devletler için bağlayıcıdır.

²¹¹ Toluman, s.119

²¹² Gönlübol, s.672

²¹³ Toluman, s.119

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA ULUSLARARASI AKARSU SORUNU

II. BÖLÜM

ORTA ASYA ULUSLARARASI AKARSU SORUNU

2.1. Orta Asya'nın Uluslararası Akarsu Kaynakları

Jeopolitik konumu sebebiyle Orta Asya'da yer alan su kaynakları uluslararası özelliklere sahiptir. Orta Asya'nın en önemli akarsuları olan Amu Derya, Siri Derya, Şu, Talas, Tarım, İle, İrtiş, Ural, İşim ve Tobol akarsuları birer uluslararası akarsudur. Bu akarsuların ülkeler ile olan sınırları aşağıdaki gibidir.²¹⁴

- Amu Derya; Tacikistan, Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan
- Siri Derya; Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan,
- Şu ve Talas; Kazakistan, Kırgızistan,
- Tarım; Kırgızistan, Tacikistan ve Çin,
- İle; Kazakistan ve Çin,
- İrtiş; Çin, Kazakistan, Rusya,
- Ural, İşim ve Tobol; Kazakistan ve Rusya

Orta Asya için oldukça önemli olan bu akarsular hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Orta Asya'nın en büyük iki nehri olan ve Orta Asya uluslararası akarsu sorununun temelini oluşturan Amu Derya ve Siri Derya akarsuları özelinde *Orta Asya Uluslararası Akarsu Sorunu* ele alınacaktır.

Şu ve Talas akarsuları Kazakistan ve Kırgızistan ülke sınırlarında akan akarsulardır. Şu akarsuyu 1.186 km ve Talas akarsuyu ise 661 km uzunluğundadır.²¹⁵ Şu ve Talas akarsu havzası içinde üç uluslararası akarsu yer almaktadır; Şu, Talas ve Asa. Şu-Talas havzasında bulunan iki yüz dört küçük akarsudan yüz kırk tanesi Şu akarsuyuna, yirmi tanesi Talas akarsuyuna ve altmış dört tanesi Asa akarsuyuna aittir.

²¹⁴ Second Assessment of Transboundary rivers, Lakes and Groundwater, 2011, Economic Commission For Europe Convention on The Protection And Use Of Transboundary Watercourses and International Lakes, United Nations, New York and Geneva.

²¹⁵ Drainage Basin of the Aral Sea and Other Transboundary Waters in Central Asia, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/assessment/English/G_PartIV_Chapter3_En.pdf , Erişim: 15.11.2017

²¹⁶ Bunun yanı sıra bu üç akarsu üzerinde üç baraj yer almaktadır. Kırgızistan sınırlarındaki Şu akarsuyuna Orto-Tokoy ve Talas akarsuyuna Kirov barajları inşa edilmiştir. ²¹⁷ Bu barajlar sayesinde havzadaki Şu, Talas ve Asa akarsularının debisi düzene sokulmuştur. Bu havzanın sınırlarında yer alan barajların tamamı sulama için kullanılmaktadır. ²¹⁸ Şu ve Talas akarsularından yararlanma ile ilgili Kazakistan ile Kırgızistan arasında 21.01.2000 tarihinde Astana’da imzalanarak 16.04.2002 tarihinde yürürlüğe giren anlaşma ile Devletlerarası Eşgüdüm Komisyonu tarafından barajların düzeni konusundaki gelişmeler onaylanmıştır. ²¹⁹

Tarım akarsuyu; Kırgızistan, Tacikistan ve Çin ülke sınırlarında akmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nden kaynağını alan akarsu, ortalama 2.030 km uzunluğundadır. ²²⁰ Çin'in en uzun akarsuyu olan bu akarsu Kazakistan'dan gelen Aksu, Çin topraklarında akan Yarkent, Kaşgar, Hotan (Khotan Darya) ve Kaidu akarsularının suları ile birleştiği için uluslararası akarsu özelliği göstermektedir. ²²¹

Orta Asya'daki uluslararası akarsulardan bir diğeri İle akarsuyudur. İle akarsuyu Kazakistan ve Çin topraklarında akan ve uzunluğu 1.439 km olan bir akarsudur. ²²² İle akarsuyu kaynağını Tanrı dağlarından alır ve Kazakistan topraklarında delta oluşturduktan sonra Balkaş Gölü'ne akmaktadır. ²²³

²¹⁶ Anari Allahverdiyev, (2015), *Orta Asya Su Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İhtisas Üniversitesi, Bakü: s.56

²¹⁷ Allahverdiyev, s.56

²¹⁸ Drainage Basin of the Aral Sea and Other Transboundary Waters in Central Asia, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/assessment/English/G_PartIV_Chapter3_En.pdf, Erişim: 06.01.2018

²¹⁹ Transboundary Water Cooperation In The Newly Independent States, (2003), United Nations Economic Commission For Europe United Nations Environment Programme Regional Office For Europe Ministry For Natural Resources Of The Russian Federation Swedish Environmental Protection Agency Agency For Environmental Assessments «Ecoterra», Moskow, Geneva, A-24, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/documents/transbwatcoopnis_fin_e.pdf, Erişim: 15.03.2018

²²⁰ Tarım River, The Editors of Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Tarim-River>, Erişim: 15.03.2018.

²²¹ Dünya Nehirleri, Tarım Nehri, (2012), <https://www.msxlab.org/forum/cografya/249473-dunya-nehirleri-tarim-nehri.html#ixzz59owIdJkb>, Erişim: 15.03.2018

²²² Drainage Basin of the Aral Sea and Other Transboundary Waters in Central Asia, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/assessment/English/G_PartIV_Chapter3_En.pdf (06.01.2018)

²²³ Ili River, The Biggest River in Kazakhstan, https://kazakhstan.orexca.com/ili_river_kazakhstan.shtml, Erişim, 15.03.2018.

İrtiş akarsuyu Kazakistan, Rusya ve Çin topraklarında akan bir uluslararası akarsudur. İrtiş akarsuyu kaynağını Moğolistan yakınlarındaki Çin'in Sincan eyaletinin Altay dağlarındaki buzullardan aldıktan sonra kuzeybatıya Kazakistan'a akar ve sonunda Batı Sibirya'da, Rusya topraklarına girmektedir.²²⁴ Kazakistan'ın en büyük akarsularından biri olan İrtiş akarsuyunun uzunluğu 4.248 km'dir.²²⁵ Kazakistan sınırları içinde bu akarsu üzerine, akarsuyun akımını düzenlemek amacıyla Buhtarmin, Ust-Kamenogorsk ve Şulbin barajları inşa edilmiştir.²²⁶

Tobol, Rusya Federasyonu ve Kazakistan topraklarında akan bir akarsudur. Kaynağını Ural dağlarından aldıktan sonra suyu azalarak Kazakistan topraklarında akmaya devam etmektedir.²²⁷ Tobol akarsu havzası 1.591 km uzunluğundadır.²²⁸ Tobol akarsuyu üzerine inşaa edilen 8 baraj ile akarsuyun akımı düzenlemiştir.²²⁹

İşim akarsuyu Kazakistan ve Rusya topraklarında akan bir akarsudur. Akarsu kaynağını Kazakistan'daki Niaz dağlarından aldıktan sonra ve İrtiş nehri ile birleşerek akmaya devam etmektedir.²³⁰ Akarsuyun uzunluğu toplam uzunluğu 2.450 km olup Kazakistan hudutlarındaki uzunluğu 1.717 km'dir.²³¹

Ural akarsuyu Orta Asya'nın en önemli akarsularından biridir. Rusya Federasyonu topraklarında yer alan Ural Dağları'nın bittiği yerin güneyinden doğar ve güneybatı yönünde ilerleyerek Kazakistan'ın batısından Hazar Denizi'ne

²²⁴ Oishimaya Sen Nag, (2017), The Irtysh River, <https://www.worldatlas.com/articles/where-does-the-irtysh-river-flow.html>, Erişim: 15.03.2018

²²⁵ Drainage Basin of White Sea, Barents Sea and Kara Sea, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/blanks/assessment/white_barents_kara.pdf, Erişim: 15.03.2018

²²⁶ Allahverdiyev, s.53

²²⁷ Jon Mark Ruthven, (2003), The Prophecy That Is Shaping History, New Research on Ezekiel's Vision of the End, United States of America, https://books.google.com.tr/books?id=7WQrrWVCN8C&pg=PA100&lpg=PA100&dq=tobol+river&source=bl&ots=SbqIritHBa&sig=Ozb4_CnXQ9B8g1oyRAMd3zwGIFY&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiCievYyO7ZAhUoMJ0KHZEOLkQ6AEIXDAK#v=onepage&q=tobol%20river&f=false, Erişim: 15.03.2018

²²⁸ Drainage Basin of White Sea, Barents Sea and Kara Sea, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/blanks/assessment/white_barents_kara.pdf, Erişim: 15.03.2018

²²⁹ Allahverdiyev, s.57

²³⁰ Drainage Basin of White Sea, Barents Sea and Kara Sea, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/blanks/assessment/white_barents_kara.pdf, Erişim: 15.03.2018

²³¹ Allahverdiyev, s.55

dökülmektedir.²³² Akarsu Rusya ve Kazakistan olmak üzere iki farklı ülke topraklarında yer aldığı için uluslararası akarsu olma özelliğine sahiptir. Ural akarsu havzası ile ilgili bilgiler aşağıdaki toplada özetlenmiştir.

Tablo 1: Ural Akarsu Havzası ²³³

Ural Akarsu Havzası			
Yüzölçümü	Ülke	Ülkelerin Paylaşımı	
230,000 km ²	Rusya Federasyonu	82,200 km ²	%36
	Kazakistan	147,800 km ²	%64

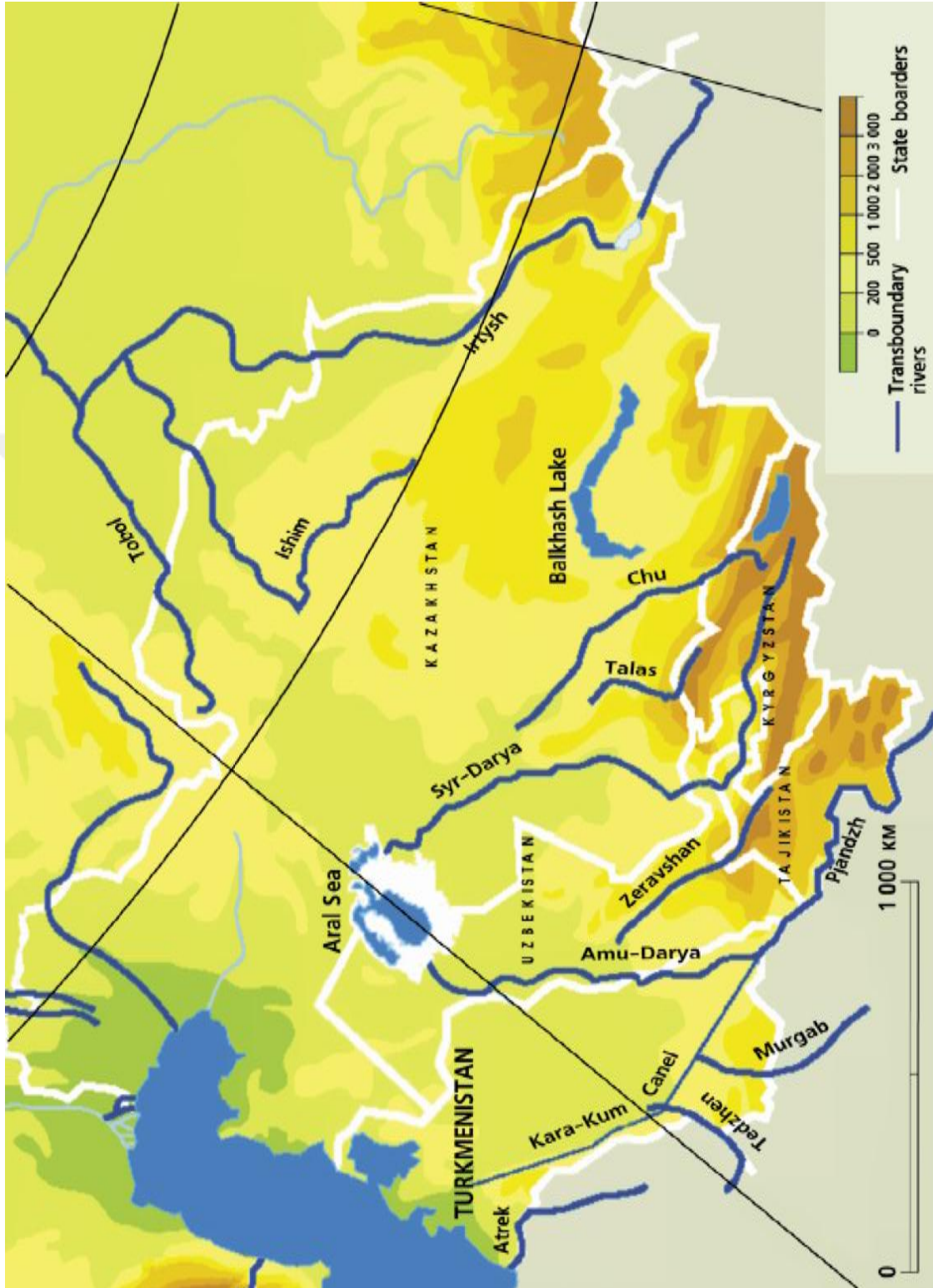
Ural Akarsu havzası yukarı kıyıdaş ülke konumunda olan Rusya Federasyonu ve aşağı kıyıdaş ülke konumunda olan Kazakistan arasında paylaşılmıştır. Akarsuyun toplam havzası 231,000 km²'dir. Havzanın Rusya Federasyonu'ndaki alanı 82.200 km²'dir. Bu alan toplam havzanın %36'sını kapsamaktadır. Havzanın Kazakistan sınırları içindeki alanı 147,000 km²'dir. %64'luk oran ile akarsuyun büyük kısmı Kazakistan sınırları içinde yer almaktadır.

Orta Asya'da yer alan uluslararası akarsular aşağıdaki harita detaylı şekilde görülmektedir. Buraya kadar Amu derya ve Siri derya akarsuları haricindeki Orta Asya'daki uluslararası akarsular hakkında bilgi verilmiştir. Buradan sonra Orta Asya'nın en önemli akarsuyu olan Amu derya ve Siri derya akarsuları detaylı şekilde ele alınarak, ülkeler arasında paylaşımı incelenecek ve Orta Asya uluslararası akarsu sorununa çözüm aranacaktır.

²³² Info About Kazakhstan, Caspian Environment Programme, <http://caspien.iwlearn.org/caspian-1/countries-1/pix/kazakhstan>, Erişim: 15.03.2018

²³³ Second Preparatory Conference for the 16th OSCE Economic and Environmental Forum, (2008), Ministry of Environment Protection of Kazakhstan, <http://www.osce.org/eea/31018?download=true>, Erişim: 15.03.2018

Harita 1: Orta Asya'daki Uluslararası Akarsular²³⁴

²³⁴ Water Problems of Central Asia, (2004), International Strategic Research Institute Under The President Of The Kyrgyz Republic, Bishkek, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/zentralasien/50116.pdf>, Erişim: 12.03.2018

2.1.1. Amu Derya Akarsuyu ve Havzası

Ceyhun akarsuyu olarak da bilinen bu akarsu Orta Asya'nın en önemli su kaynaklarından. Orta Asya akarsularından Amu Derya kaynağından denize akmasına kadar farklı ülkelerin sınırlarından geçmesi, bölge ülkeleri arasında anlaşmazlıklara ve paylaşım problemlerine sebebiyet vermektedir. Bu akarsu için problem oluşturan sınırlar şu şekildedir;

Amu Derya; Tacikistan-Afganistan sınırını çizmesinin ardından Özbekistan-Afganistan sınırı boyunca akmakta, Türkmenistan topraklarına geçmesinin ardından Türkmenistan-Özbekistan sınırında devam ederek Özbekistan'dan Aral Gölü'ne dökülmektedir.²³⁵

Amu Derya nehrinin ülkeler arasında sorun oluşturmamasının sebebi daha iyi anlaşılabilmesi için Amu derya nehrinin bu uzun yolculuğunu ayrıntılı olarak ele almamız gerekmektedir; Amu derya akarsuyunun kaynağı karlı Pamir ve Tanrı Dağları'dır. Bu alanlarda kilometrelerce uzunluğunda buzullar yer almaktadır. Amu Derya bu buzlu yolları kat ettikten sonra Fergana Vadisi'ne ulaşmaktadır.

Fergana Vadisi'nden ayrılan Amu Derya, Tacikistan'ın iki şehri (Dusti ve Şahartus) ve Özbekistan'ın Termez şehri kıyısından akarak burada Afganistan-Özbekistan arasındaki sınır çizmektedir.²³⁶

Kerif bölgesinde akmaya devam eden Amu derya, Türkmenistan-Afganistan sınırını oluşturup, Türkmenistan topraklarında Kızıl Ayak bölgesinde ikiye ayrılmaktadır. Nehrin bir kolu Karakum Kanalı'nı oluşturup, Türkmenistan'ın güneyine yönelerek tarihi Merv (Mari) kentine ulaşmaktadır. Nehrin ana kolu ise Türkmenistan'ın kuzeydoğu bölgesinde Özbekistan sınırına paralel olarak kuzeye doğru devam ederken ülkenin en gelişmiş kentlerinden biri olan Çarju kentinin kıyısından akmakta, Gabali'den itibaren Küçük Hanlı bölgesine kadar Özbekistan- Türkmenistan sınırını oluşturmaktadır.²³⁷ Bezergan kentinden Özbekistan topraklarına giren akarsu tarihi

²³⁵ Arı, (2010a), s.28

²³⁶ Abbas Karaağaçlı, (2013), Aral Gölünün Durumu: Trajik Bir Çevre Felaketi / www.bilgesam.org, Erişim: 16.03.2018

²³⁷ Karaağaçlı, Aral Gölünün Durumu: Trajik Bir Çevre Felaketi / www.bilgesam.org, Erişim: 16.03.2018

Urgenç kentinden geçerek Karakalpakistan'a ulaşmakta, bölgenin merkezi olan Nukus kentinden Aral'a akmaktadır.

Bölge'nin en önemli su kaynaklarından biri olan Amu Derya akarsuyu Fergana Vadisi'nden ayrıldıktan sonra Aral Gölü'ne ulaşmak için aktığı binlerce kilometrede kıyıdaş ülkeler ile farklı sınırlar oluşturmakta, çok fazla yerleşim yerinden, geniş vadi ve çöllerden geçmektedir. Beş Orta Asya Cumhuriyeti içinden sadece Kazakistan Amu Derya nehrine kıyıdaş değildir.

Tacikistan, Kırgızistan ve Afganistan ve Pamir dağlarındaki buzullardan, karlardan kaynağını alan ve Aral Havzasının en önemli nehri olan Amu Derya, Karakum Çölünü aşarak yaklaşık 2.400 km geçtikten sonra sularını Aral Gölü'ne boşaltmaktadır.²³⁸ Amu Derya, tarihi kaynaklara göre, 12. yy' da Özbekistan'daki Hive kentinin yanından Sarıkamış çukuruna, oradan da Balaban körfezinden Hazar Denizi'ne dökülmektedir.²³⁹

Harita 2: Amu Derya Akarsuyu²⁴⁰

²³⁸ Saule Baycaun, Orta Asya'da Krizin Diğer Adı: Su'dan Bahaneler, Su'dan Savaş mı?, *Stratejik Analiz Dergisi*, 13.sayı, s.2

²³⁹ Hazar Denizi, (2009), Doç.Dr. Abbas Karaağaçlı <http://www.bilgesam.com>, Erişim: 18.01.2018

²⁴⁰ Drainage Basin of the Aral Sea and Other Transboundary Waters in Central Asia, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/assessment/English/G_PartIV_Chapter3_En.pdf, Erişim: 06.01.2018

Amu Derya, Orta Asya'nın en çok suya sahip olan akarsuyudur ve Aral Havzasındaki akarsuların üçte ikisine tekabül etmektedir.²⁴¹ Akarsuyun boyu 1.415 kilometredir fakat Doğu Pamirlerden kaynağını alan kolundan itibaren ölçüldüğünde boyu 2.540 km'ye ulaşmaktadır.²⁴²

Amu Derya akarsuyunun havza alanı 465.500 km²'dir.²⁴³ Aral yakınlarında akarsu 300 km genişliğinde delta oluşturmaktadır.²⁴⁴ Amu Derya akarsuyunun yıllık ortalama doğal akışı 78.46 milyar m³'tür.²⁴⁵ Amu Derya kıyıdaşı olan ülkelerin bu akış içindeki payları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Amu Derya Akarsuyunun kıyıdaş ülkelere göre yıllık akış hacmi

Nehrin Kıyıdaşı Ülkeler	Nehrin Akış Hacmi (km ³ / yıl)
Afganistan	6.18
Kırgızistan	1.9
Tacikistan	62.9
Türkmenistan	2.27
Özbekistan	4.7
Toplam	78.46

Bu ülkelerden Özbekistan ve Türkmenistan Amu Derya nehrinin aşağı kıyıdaşı, Tacikistan ve Kırgızistan ise nehrin yukarı kıyıdaşı ülke konumundadır. Orta Asya'nın en önemli nehri olan Amu Derya'nın paylaşımı konusunda aşağı kıyıdaş ve yukarı kıyıdaş ülkeler arasında ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar *Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Uluslararası Akarsuları Paylaşım Sorunsalı* başlığı altında ele alınacaktır.

²⁴¹ Allahverdiyev, s.62.

²⁴² Toluman, s.121

²⁴³ Toluman, s.121

²⁴⁴ Allahverdiyev, s.62.

²⁴⁵ Drainage Basin of the Aral Sea and Other Transboundary Waters in Central Asia, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/assessment/English/G_PartIV_Chapter3_En.pdf Erişim: 06.01.2018

2.1.2. Siri Derya Akarsuyu ve Havzası

Seyhun akarsuyu olarak da bilinen bu akarsu Orta Asya'nın önemli su kaynaklarından biridir. Tıpkı Amu Derya akarsuyu gibi Siri Derya akarsuyu da kaynağından başlayarak akış sırasında farklı ülkelerden geçmesinden dolayı bölge ülkeleri arasında anlaşmazlıklara ve paylaşım problemlerine sebebiyet vermektedir.

Siri derya akarsuyunun ülkeler arasında sorun oluşturmamasının sebebi daha iyi anlaşılabilmesi için akarsuyun uzun yolculuğunu ayrıntılı olarak ele almamız gerekmektedir. Pamir Dağları'ndan kaynağını alan Narin akarsu ile Karaderya akarsuyunun Fergana Vadisinde kesişmesiyle ile Siri Derya akarsuyu oluşmaktadır.²⁴⁶ Siri Derya, Kırgızistan'da en büyüğü Narin ırmağı olan birkaç ırmakla beslenip, Kırgızistan'dan Özbekistan'ın doğusunda Namangan bölgesine, münbit Fergana Vadisi topraklarını suladıktan sonra Tacikistan'ın Hocent bölgesinden tekrar Özbekistan'a geçip, Siri Derya bölgesini kat ettikten sonra Kazakistan topraklarına girmektedir.²⁴⁷

Siri Derya akarsuyu Güney Kazakistan şehrinde Aris'in yakınından akarak Timur ve Şauldur'dan devam etmekte ve Türkistan şehrinin kıyısından akmaktadır. Siri Derya, bölgenin kuzeybatısında ilerleyerek, Kızıl Orda'nın steplerinden geçmekte ve Aral Gölü'ne ulaşmadan kaybolmaktadır.

Orta Asya'da ciddi su problemleri yaşanmaya başlamadan önce Siri Derya akarsuyu Kırgızistan'ın kuzeyinden kaynağını almasının ardından Tacikistan ve Özbekistan'dan geçerek Kazakistan'dan sonra Aral gölünün kuzeyine dökülmekteydi.²⁴⁸ Fakat son dönemlerde Siri Derya nehrinin sulama projelerinde aşırı kullanılması ve dağlık kesimlerde uzun yol almasından dolayı Aral gölüne ulaşmadan kaybolup gitmektedir.²⁴⁹ Pamir'in kuzeyinde bulunan ve büyük bir kısmı Çin, Afganistan ve Pakistan'la sınırdış olan, Hindikuş dağlık kesimlerinde yoğunlaşmış olan Siri Derya nehri, Aral Gölüne ulaşana kadar suyunun çok önemli bir kısmını sızma ve buharlaşma yoluyla kaybetmiş bulunmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁶ Karaağaçlı, www.bilgesam.com, Erişim: 16.03.2018

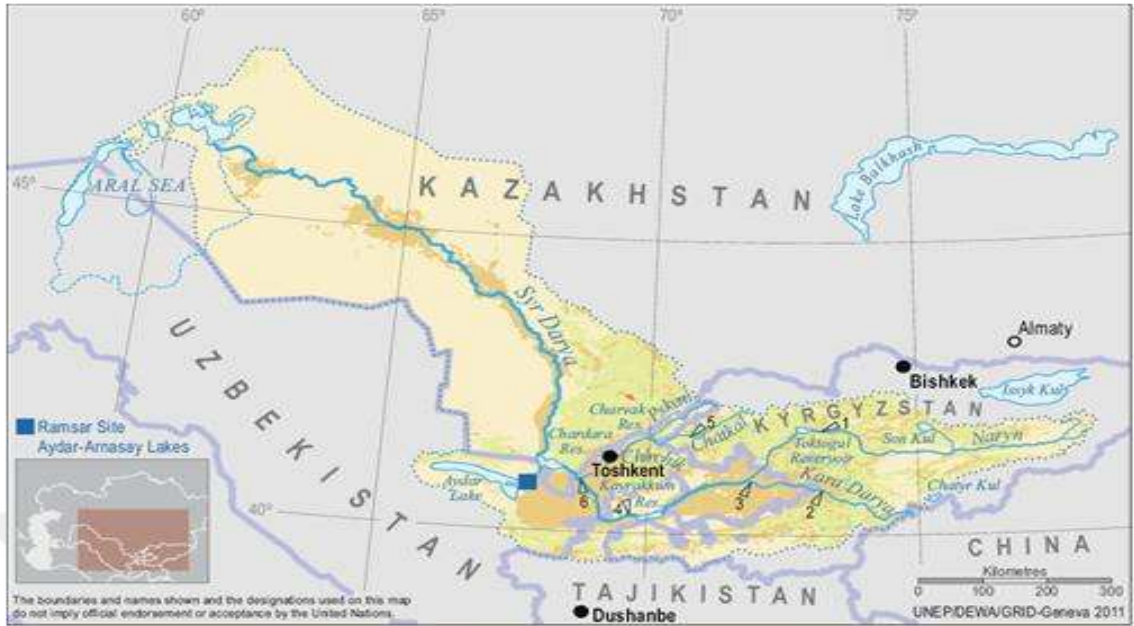
²⁴⁷ Nadir Bıyıkoglu, 2010, Orta Asya'da Su Sorunları, s.66
http://www.uzembassy.org.tr/files/Turkish_press/tr/press1_14072010_tr.pdf, Erişim: 07.02.2018

²⁴⁸ Arı, (2010), s.29

²⁴⁹ Karaağaçlı, www.bilgesam.org, Erişim: 16.03.2018

²⁵⁰ Baycaun, s.4

Harita 3: Siri Derya Akarsuyu²⁵¹

Kırgızistan dağlarından doğup diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile sınır çizdikten sonra Kazakistan'da akmaya devam eden Siri Derya, 2.212 kilometre boyuyla Orta Asya'nın en uzun akarsuyudur.²⁵² Beş Orta Asya Cumhuriyetinden sadece Türkmenistan Siri Derya'ya kıyıdaş değildir. Havza alanı toplam 219.000 km²'lik yüzölçümü ile Amu Derya'nın yaklaşık %33'ne yakın alana sahiptir.²⁵³ Siri Derya nehrinin akımı yıllara göre değişiklik göstermekle birlikte ortalama yıllık su akımı 37 km³'tür.²⁵⁴

Özbekistan ve Kazakistan Siri Derya Nehri'nin aşağı kıyıdaşı, Kırgızistan ve Tacikistan ise nehrin yukarı kıyıdaşı ülkeleridir. Siri Derya Nehri'nin sularının paylaşımı konusunda aşağı kıyıdaş ve yukarı kıyıdaş ülkeler arasında ciddi problemler yaşanmaktadır. Aral Havzası'nda kıyıdaş devletlerin en ciddi anlaşmazlıkları Siri Derya akarsuyunun paylaşımı konusunda yaşanmaktadır.

²⁵¹ Drainage Basin of the Aral Sea and Other Transboundary Waters in Central Asia, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/assessment/English/G_PartIV_Chapter3_En.pdf Erişim: 06.01.2018

²⁵² Jabbarova, s.69

²⁵³ Jabbarova, s.69

²⁵⁴ Toluman, s.121

2.2. Orta Asya Su Sorunu

Orta Asya en geniş coğrafi tanımıyla bugünkü Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Çin'deki Sincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Moğolistan, Kuzey Hindistan, Kuzey Pakistan ve Kuzey İran'dan oluşur.

Doğu kaynaklarında Türkistan olarak da alınan bu bölgeye aynı zamanda Amu Derya ile Siri Derya akarsuları arasında yer alan anlamını taşıyan Maveräünehir kavramı da kullanılmıştır. Maveräünehir bugünkü Özbekistan, Tacikistan ve güneybatı Kazakistan'ı içerir.²⁵⁵ Güncel kullanımıyla Orta Asya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) ayrılarak 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış olan Sovyet Orta Asya'sından türemiş Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı içine alan coğrafyadır.

Orta Asya bulunduğu coğrafi ve doğal şartlar gereği Avrasya'nın en büyük su kaynaklarına ve birden çok akarsuya sahiptir. Fakat bu su kaynaklarından en büyük ve bölge için en önemli olanlardan her biri, birden fazla ülkenin sınırları içinde yer almaktadır. SSCB döneminde aynı birlik içerisinde yer alan bu sular, birliğin dağılmasından sonra “uluslararası akarsu” özelliği kazanmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya ülkeleri Planlı Ekonomik yapı içerisinde merkezden yönetiliyordu.²⁵⁶ Birlik içindeki bütün ülkeler birliğin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılandırılmıştı. SSCB parçalanmasının ardından Orta Asya ülkeleri bölgenin kaynaklarını paylaşımı ile ilgili hem sınır hem de su sorunu gibi problemler yaşamaya başladı.

Bu sorunların en önemlisi ve Orta Asya su sorununun temelini oluşturan problem; bölgedeki uluslararası akarsuların paylaşımıdır. Birbiriyle neden sonuç ilişkisi ile bağlı olan Orta Asya su sorunu ve uluslararası akarsu sorununun temelini oluşturan gerekçeler 4 ana sebebe dayandırılabilir;

1. SSCB döneminde su kaynakları ve kullanımına ilişkin uygulanan yanlış politikalar (Tarımda pirinç ve pamuk üretimine ağırlık verilmesi),

²⁵⁵ Tayyar Arı, (2010), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, MKM Yayıncılık, Bursa: s.158

²⁵⁶ Jabbarova, s.54

2. SSCB'nin dağılmasından sonra su kaynakları ve sorunu ile baş başa kalan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin su kaynaklarını kendi çıkarlarına göre kullanmak istemesi,
3. Orta Asya su kaynaklarının dağlık kesimlerde yer almasından dolayı su kaynaklarından yeterli seviyede su elde edilememesi,
4. Bölgedeki kaynaklarda gittikçe azalan su ve Orta Asya nüfusunun hızlı artması ile birlikte; tarımda, sanayide ve evlerde su talebi artışı arasındaki ters orantı.

Sebepler: Bu sorunlar detaylı şekilde ele alındığında ilk olarak SSCB döneminde su kaynaklarının kullanımı ile ilgili politikaların incelenmesi gerekmektedir. Sovyet Hükümeti Orta Asya'da uygulamayı düşündüğü tarım faaliyetlerinde bölgenin doğal koşullarını göz önünde bulundurmamıştır. Bölgede 19 yy' dan itibaren yürütülen politikalar tarım temelli olmuştur. Rusya Çarlığı ile SSCB zamanında dışarıya bağımlılığı azaltmak amacıyla bölgede tarım faaliyetlerinde pirinç ve pamuk üretimine ağırlık verilmiştir.²⁵⁷ Sovyetler Birliği zamanında tarım ve sulama ile ilgili yapılan tüm yatırımların asıl amacı pamuk üretimini arttırmaktır. Orta Asya'nın elverişli olmayan çevre ve iklim şartlarına rağmen Sovyetler Birliği 1960 yılından itibaren başta Özbekistan ve Türkmenistan olmak üzere bazı Orta Asya Cumhuriyetlerini pamuk yetiştiricisi yapmak istemiştir. Bu isteği için harekete geçen SSCB bu ülkelerdeki üretime hız kazandırmış ve 1980 de dünya pamuk mahsullünün beşte birinden fazlası Orta Asya tarafından sağlanmıştır.²⁵⁸ Orta Asya'nın pamuk imalatı SSCB'nin yıkım sürecine girdiği 1990'lı yıllarda gerilemiş fakat 2000'li yıllar itibariyle tekrar hızlanmıştır.

Orta Asya'da pamuk üretiminin en çok yapıldığı ülke olan Özbekistan'da 1950 yılından 1980 yılına kadar olan zaman diliminde sulama yapılan toprakların miktarı 2 milyon 280 bin hektardan, 3 milyon 480 bin hektara kadar artmış, bu 30 yıllık süreçte Özbekistan'ın pamuk üretimi 2 kat artarak rekor bir rakam olan yıllık 5 milyon tona ulaşmıştır.²⁵⁹ Aynı dönemlerde pirinç üretiminde de önemli bir artış yaşanmıştır. Bu bilinçsiz kullanım sonucunda Siri derya Nehri'nin Aral gölüne akışı tamamen durmuş,

²⁵⁷ Tayyar Arı, (2010a), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 2.Baskı, MKM Yayınları, Bursa: s.235

²⁵⁸ Yıldız, s.3

²⁵⁹ Karaağaçlı, www.bilgesam.org, Erişim: 16.03.2018

Amu deryanın ise çok küçük bir kısmı Aral'a ulaşabilir hale gelmiştir. Pirinç ve pamuk sulama gerektiren tarım faaliyetleri olduğu için Orta Asya'nın tamamında tarımda harcanan su, toplam tüketimin %90'nını aşmış ve bu tarım faaliyetlerinden dolayı Orta Asya arazisinin yarısından fazlası çöl haline gelmiştir.²⁶⁰ Bu dönemde Kazakistan'da 179,9 milyon hektar alan (veya ülke topraklarının %66'ı) çöle dönüşmüştür.²⁶¹

Pamuk SSCB döneminde döviz getiren bir ürün olduğu için Moskova yönetimi Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'a tarımda sulama ile ilgili destek olmuştur. Bu bağlamda, pamuk üretimi yapan aşağı havza ülkelerine yeterli ölçüde su sağlayabilmek amacıyla, yukarı havza ülkelerine su sınırlamaları getirmiştir.²⁶²

Uygulanan tarım politikası, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölge ülkelerinin yine tarıma dayalı gelişim göstermesine sebep olmuştur. Bilhassa zengin enerji kaynakları olmayan ülkeler için su oldukça mühim olmaya başlamıştır. Bu durum Orta Asya su sorununun ikinci önemli gerekçesi olan, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin su kaynaklarını kendi çıkarlarına göre kullanmak istemesine sebep olmuştur.

Sebebe 2: SSCB'nin dağılmasına kadar bölgedeki akarsuların paylaşımı Moskova yönetiminin kontrolü altındaki 'Su İdare Merkezleri' tarafından sağlanmaktaydı, fakat SSCB'nin parçalanmasından sonraki dönemde, Orta Asya Cumhuriyetleri Moskova'nın 1960'lı yılların başından beri geliştirip, kabul ettiği yanlış politikalar neticesinde, su kaynakları ve kullanımı sorunuyla artık kendileri baş etmek zorunda kaldılar.²⁶³

SSCB döneminde ülkeler arasında su sorunu yaşadığında Moskova yönetimi soruna çözüm mekanizması sağlıyordu. SSCB'nin dağılma sürecine girdiği 1990 yılı itibariyle Kırgızistan ile Tacikistan, toprakları içinde sulama yaptıkları alanları genişletmek istediler. Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından benzer taleplerin gelmesiyle, var olan kullanılabilir su kaynaklarının paylaşımı ile ilgili sorunlar çıkmaya başladı.²⁶⁴ 1992' de bu ülkelerin her birinin kullanabilecekleri su

²⁶⁰ Canat Mominkulov, (2014), Orta Asya'da Sınıraşan Nehirlerle İlgili Sorunlar, *Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği*, <http://ekoavrasya.net/iletisim.aspx?Lang=TR>, Erişim: 12.12.2017

²⁶¹ Allahverdiyev, s.83

²⁶² Yıldız, s.4

²⁶³ Baycaun, s.5

²⁶⁴ Yıldız, s.4

sınırını belirleyen bir antlaşma imzalanmasına rağmen kısa sürede ülkeler fikir ayrılıkları yaşamaya ve menfaatleri konusunda çatışmaya başladılar.

Yeni bağımsızlığını kazanmış devletler arasında sulayacakları arazileri artırma isteği anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Birlikten bağımsızlığı geçme zamanları ile sonrasında devletlerin sürdürülebilir kalkınmalarını sağlamak amacıyla, tabii varlıkları korumaları ve bu varlıkların işbirliği içinde paylaşılması gerekiyorken, devletler doğal kaynaklar konusunda çıkar çatışmalarına başlamışlardır. Bu devletlerin her birinin su kaynaklarının yönetimi alanında farklı ulusal reformlar yapma isteği, sorunu çözülmesi zor bir duruma sokmuştur. Orta Asya uluslararası akarsu sorununun tarafları olan devletlerin uluslararası akarsular ile ilgili sorunlarını ve izledikleri politikaları tek tek değerlendirmek, uluslararası akarsu sorununu açıklamanın en verimli yolu olacaktır. Bu sorun *Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Uluslararası Akarsuları Paylaşım Sorunsalı* alt başlığında detaylı olarak ele alınmıştır.

Sebepe 3: Orta Asya su sorununun üçüncü önemli sebebi su kaynaklarının yüksek kesimlerde ve dağlık alanlardan olmasından kaynaklanmaktadır. Baycaun, Orta Asya'daki su kaynaklarının çoğunlukla dağlık kesimlerde yoğunlaşmasından dolayı istenilen seviyede su elde edilemediğini ve bu su kaynaklarının, dağlardan çöllerle giriş yaparken gerek sızma ve gerekse buharlaşma nedeniyle sularının büyük bir bölümünü kaybettiğini ifade etmiştir.

Sebepe 4: Orta Asya su sorununun dördüncü sebebi gelişen teknoloji ve globalleşen dünya ile birlikte Orta Asya'nın nüfusu hızlı bir şekilde artmış, yoksulluk ve sosyal dengesizlikte Orta Asya devletleri arasında büyümeye başlamıştır. Bu durum ülkelerin doğal şartlarını ve su ilişkilerini de etkilemiştir. Tarımda, sanayide ve evlerde kullanılan su talebi nüfusla birlikte hızla artmaya başlamıştır. Bu taleple birlikte Orta Asya'da gittikçe azalan ve bölge devletleri için hayati öneme sahip olan su, bölge nüfusunun artmasıyla giderek önem kazanmış, su kaynağına sahip ülkeleri ve suya ihtiyacı olan ülkeleri karşı karşıya getirmiştir. İleride detaylı ele alınacak olan, Orta Asya'nın en önemli su sorunlarında alan *Aral Gölü Sorunu* bu duruma verilebilecek en

net örnektir. 1996'da Aral Havzası'nda 47 milyon olan nüfusun 2020 yılında yaklaşık 60 milyonu bulacağı tahmin edilmektedir.²⁶⁵

Dört ana başlıkta topladığımız Orta Asya Su Sorununun ana karakterleri Amu Derya ve Siri Derya Akarsularıdır. Yukarıda bu akarsuların geçtikleri sınırlar detaylı bir şekilde verilmiştir. Bu akarsuların hem SSCB döneminde hem de sonrasında,

- ✓ uçsuz bucaksız pamuk tarlalarında sulama amacı ile kullanılması,
- ✓ aktıkları sınırlar içinde geniş bir arazide yoğun nüfusa sahip, sanayileşmiş kentlerin etrafından geçmesi,
- ✓ kentsel gereksinimler, endüstri ve farklı birçok ihtiyaç için kullanılması

bu iki akarsuyun debisini önemli ölçüde azalmıştır. Azalan akarsu suları Orta Asya Cumhuriyetleri arasında su kaynaklarının paylaşım sorununa sebep olmuştur.

2.2.1. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Uluslararası Akarsuları Kaynaklarını Paylaşım Sorunsalı

Bölgedeki uluslararası akarsu sorununun temelinde Orta Asya'nın en önemli uluslararası akarsuları olan Amu Derya ve Siri Derya akarsularının aşağı-kıyıdaş devletleri olan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın su gereksinimin fazla olması bu akarsuların yukarı kıyıdaş devletleri olan Tacikistan ile Kırgızistan'ın ise sahip oldukları bol su kaynaklarını milli menfaatlerine göre kullanmak istemesi yatıyor. Bu sorunu dengeleyen durum ise Kırgızistan ve Tacikistan ekonomilerinin diğer Orta Asya devletlerinin ekonomilerinin gerisinde olmasıdır. Su kaynaklarına sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan, suya ihtiyaç duyan devletlere özellikle doğal gaz temini konusunda bağımlıdır.

Sorunu öncelikli olarak suya ihtiyaç duyan aşağı kıyıdaş ülkelerin bakış açısından değerlendirmek gerekirse; Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan devletlerinin su sorunlarını ele almak gerekir.

²⁶⁵ Kadir Celep, (2016), Orta Asyada Su Anlaşmazlığı, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018

2.2.1.1. Aşağı Kıyıdaş Ülkeler Açısından Su Sorunu

Kazakistan kıyıdaş devletler içinde akarsulara ekonomik bağımlılığın en az olduğu ülkedir. Çünkü Kazakistan bölgedeki diğer ülkelere karşın ekonomisi tarıma dayalı değildir. Petrol yoğunluklu dış ticaret yapan Kazakistan'da 2002 kayıtlarında pamuk ihracatının toplam ihracat içinde yaklaşık %1'lik oranı olduğu görülmektedir.²⁶⁶ Kazakistan bölgede petrol rezervlerinin büyüklüğü bakımından birinci, doğalgaz rezervleri bakımından Türkmenistan'ın ardından ikinci sırada olması ayrıca dünyada bilinen uranyum rezervlerinin beşte birine sahip olması bakımından oldukça zengin bir ülkedir.²⁶⁷ Bu bakımdan su kaynakları diğer Orta Asya devletlerine kıyasla Kazakistan'ın ekonomisinde ve sürdürülebilir gelişmesinde ana etken değildir. Fakat daha doğru bir değerlendirme yapılabilmesi için tarım sektörünün ülkenin istihdamı üzerindeki etkisi de göz önünde tutulmalıdır. Yıllık 35 km³'lük su kullanımının % 81'inin harcandığı tarımda, ulusal gelirin yalnızca % 6'sını oluşturmaya rağmen, iş gücünün % 31.50'lik bölümü tarım sektöründe yer almaktadır.²⁶⁸ Bu sebeple Kazakistan açısından su, ülkenin kalkınmasında ana etken olmamasına rağmen, ülkesel istihdam üzerine büyük ekonomik getirisi olduğu kabul edilmektedir

Kazakistan Siri Derya Akarsuyu, Ural Akarsuyu, İrtiş Akarsuyu ve İli Akarsuyu gibi Orta Asya'nın önemli su kaynaklarının sınırları içinde bulunduğu bir ülkedir. Bu su kaynaklarına sahip olmasına rağmen arazisinin yalnızca %6'sını kendi öz suları ile sulayabilen Kazakistan, dışarıdan su almaya en fazla bağımlı olan bölgedeki ülkelerden biridir.²⁶⁹ Bu durumun sebebi ülkenin en önemli su kaynakları olan Siri Derya, Ural, İrtiş ve İli akarsularının uluslararası birer akarsu olmasıdır. Yani Siri Derya nehri kaynağını Kırgızistan'dan, Ural Nehri kaynağını Rusya'dan ve İrtiş Nehri kaynağını Çin'den aldıktan sonra Kazakistan topraklarına girdiği için Kazakistan'a dışarıdan gelen sular olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeye göre Kazakistan %31 oranında dışarıdan gelen suya bağımlı olan bir devlettir.²⁷⁰ Siri derya nehrinin

²⁶⁶ Jabbarova, s.78

²⁶⁷ Yonca Yakın Çakmaklı, (2011), Orta Asya Ve Hazar Bölgesi'nde Enerji Odaklı Güç Mücadelelerinden Kaynaklanan Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul: s. 4-60.

²⁶⁸ Jabbarova, s.78

²⁶⁹ Celep, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018

²⁷⁰ Celep, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018

doğuş noktası olan iki ülke olması sebebiyle Kazakistan'a dışarıdan gelen su Kırgızistan ve Tacikistan'dan gelmektedir.

Siri Derya akarsuyunun yukarı havza devletleri olan Kırgızistan ile Tacikistan, akarsulara bilhassa kış mevsimlerinde enerji üretmek amacıyla gereksinim duymaktadırlar.²⁷¹ Bu sebeple Kazakistan'ın suya olan gereksiniminin en yüksek olduğu yaz aylarında akarsuları kontrol ederek su birikimi yapmaktadır. Kazakistan özellikle yaz aylarında tarımsal sulama için havzadaki akarsulara bağımlıdır. Kırgızistan ve Tacikistan'ın kış aylarında enerji üretirken bıraktıkları sular, aşağı kıyıdaş ülke olan Kazakistan'da taşkınlara sebep olmakta ve tarımsal araziler zarar görmektedir.

Ayrıca bölgenin en uzun akarsuyu olan Siri Derya akarsuyu üzerine yapılmak istenen barajlar Kazakistan için sorun teşkil etmektedir. Var olan barajlar ile Kırgızistan ve Tacikistan kışın oldukça fazla suyu Kazakistan topraklarına salması, yaz aylarında suyu yetersiz vermesi, Kazakistan'ın yeni yapılacak barajlara engel olmasına sebep olmuştur. Yeni yapılacak barajlar ile Siri derya nehri suları yukarı kıyıdaş ülkeler tarafından kontrol edilecek olması Kazakistan için risk oluşturmaktadır. Bu barajlar Kazakistan'ın uluslararası akarsuların paylaşımı konusunda sorun yaşadığı Kırgızistan açısından ilerideki başlıkta ele alınacaktır.

Orta Asya uluslararası akarsu sorununu diğer bir aşağı kıyıdaş ülke olan Özbekistan açısından ele aldığımızda, yüzölçümü 447.400 km² olan ülkenin topraklarının yaklaşık % 35'ini pamuk yetiştirmek için kullanmaktadır.²⁷² Özbekistan dünyada altıncı en büyük pamuk üreticisi ve dünyanın en büyük dördüncü pamuk ihracatçısı ülke konumundadır.²⁷³ Bu yüzden su Özbekistan için ekonomik ve siyasi olarak oldukça önemlidir. Ekonomisi çoğunlukla tarıma bağlı olan Özbekistan ayrıca zengin doğalgaz ve uranyum rezervlerine sahip bir ülkededir ve doğalgaz rezervleri bakımından bölgede üçüncü sıradadır.²⁷⁴

Özbekistan Amu Derya Akarsuyu ve Siri Derya Akarsuyu gibi Orta Asya'nın önemli su kaynaklarının kıyıdaşı olan bir ülkedir. Fakat diğer Orta Asya ülkelerine

²⁷¹ Jabbarova, s.75

²⁷² Aygül Agayeva, (2017), Orta Asya'da Su Sorunu Havzalar ve Barajlar, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 3.sayı. <http://i-jar.org/tr/>, Erişim: 15.04.2018

²⁷³ Agayeva, <http://i-jar.org/tr/>, Erişim: 15.04.2018

²⁷⁴ Çakmaklı, s.55

kıyasla Özbekistan’da tarımda sulamaya oldukça fazla ihtiyaç duyulması ve yararlanılabileceği akarsulara aşağı kıyıdaş ülke konumunda olması sebebiyle su eksikliği sorunu yaşamaktadır.

Orta Asya akarsularının yüzde 50’den fazlasını, 31.848,200 nüfusu ile bölgede en büyük nüfusa sahip olan Özbekistan kullanmaktadır.²⁷⁵ Ancak, ülkeyi besleyen su kaynaklarının %77’si kendi toprakları dışından; Tacikistan ve Kırgızistan’dan gelmektedir.²⁷⁶ Aslında bu sular Özbekistan’ın da kıyıdaşı olduğu Amu Derya ve Siri Derya akarsularının sularıdır. Fakat bu akarsuların uluslararası akarsu olması sebebiyle, dışarıdan gelen sular olarak değerlendirilmektedir.

Özbekistan tarım sektörü tamamıyla Siri Derya ile Amu Derya akarsularına muhtaçtır. ²⁷⁷ Amu Derya ve Siri Derya akarsularının kaynağını aldığı ülkeler olan Tacikistan ve Kırgızistan’ın ise arazisinin küçük bir kısmı tarıma uygun olduğu için bu akarsuların suyunu tarımsal amaçlı kullanamamaktadır. Bu devletler kış aylarında enerji üretmekte ve su bırakmakta, bu da akarsuların geçtiği diğer ülke topraklarında taşkınlara sebep olarak tarımsal zarara yol açmaktadır. Bu durum komşu ülkelerle, özellikle Özbekistan’la anlaşmazlık nedeni olmaktadır. Yaz aylarında ise, su depolama başladığından dolayı tarıma su yetmemekte, bu durum ekili arazilerin ve hâsılâtın azalmasına sebep olmakta ve halkın yaşam koşulları olumsuz etkilemektedir. Özbekistan’ın su sorununun sebebi su kaynaklarına göre bulundukları konum sebebiyle Kazakistan ile aynıdır fakat Özbekistan ekonomisi tarıma dayalı ve özellikle pamuk üreticiliğine bağlı olduğu için uluslararası akarsu sorunu Özbekistan’ı daha derinden etkilemektedir.

Sorunu akarsuların diğer bir aşağı kıyıdaş ülke konumunda bulunan Türkmenistan açısından ele aldığımızda, Türkmenistan doğal gaz rezervleri açısından

²⁷⁵ Doing Business 2018 Reforming to Create Jobs Economy Profile Uzbekistan, A World Bank Group Flagship Report,

<http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Profiles/Country/UZB.pdf>,

Erişim 23.01.2018

²⁷⁶ Celep, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018

²⁷⁷ Arı, (2010a), s.29

dünya dördüncüsü olan, yer altı kaynakları bakımından zengin olan ve ekonomisinde doğalgaz, petrol ve tarım önemli yer tutan bir Orta Asya Cumhuriyetidir.²⁷⁸

Türkmenistan Amu Derya Akarsuyu ve Atrek Akarsuyu gibi kaynaklarını başka ülkelerden alan Orta Asya'nın uluslararası akarsularının kıyıdaşı bir ülkedir. Amu Derya Akarsuyu kaynağını Tacikistan'dan ve Atrek Akarsuyu kaynağını İran'dan almaktadır. Türkmenistan'ın karasal ve kuru iklime sahip olması ve bu akarsuların sularının başka ülkelerden gelene kadar azalması sebebiyle Türkmenistan su sorunu yaşayan Orta Asya ülkelerinden bir diğeridir. Ayrıca Türkmenistan Orta Asya Cumhuriyetleri içinde dışarıdan gelen suya bağılılığı en yüksek olan devlettir.²⁷⁹ Orta Asya'nın en büyük akarsuyu olan Amu Derya Türkmenistan'ın su ihtiyacının %90'ını karşılamaktadır.²⁸⁰ Tarımsal sulamada kullanılan su miktarının fazla olması ve milli su kaynaklarının yetersizliği sebebiyle Türkmenistan gereksinim duyduğu suyun %97'ni dış su kaynaklarından sağlamak zorundadır.²⁸¹

Türkmenistan Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Özbekistan'dan sonra pamuk üretiminde ikinci sırada yer almaktadır. Pamuk üretimi toplam tarımın %70'ni oluşturmaktadır ve Türkmenistan dünyada en çok pamuk üreten 10 ülkelerden biridir.²⁸² Dünya bankası raporlarında Türkmenistan su tüketimi yıllık ortalaması ABD'nin 4, Çin'in ise 13 katıdır.²⁸³ Su tüketimini %98'ini kapsayan tarımın ulusal gelirdeki oranı % 10.2 ve iş gücünün sektörlere göre dağılımında tarımın payı % 48.2 olarak görülmektedir.²⁸⁴ Bu verilere bakarak Türkmenistan'ın bir tarım ülkesi olduğu söylenebilir.

Türkmenistan kendi nüfusuna yetecek kadar tarım üretimi yapmayı hedefleyen bir ülkedir. Fakat bunu gerçekleştirebilmesi için sulama yapılan topraklarının genişletilmesi gerekmektedir. Genişletilecek topraklara gelecek su Amu deryadan sağlanacağı için Tacikistan bu duruma karşı çıkmaktadır. Amu deryaya en fazla su sağlayan Tacikistan ile Türkmenistan arasında bu akarsuyun kullanımı ile ilgili sorunlar

²⁷⁸ Turan, s.89

²⁷⁹ Celep, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018

²⁸⁰ Allahverdiyev, s.66

²⁸¹ Celep, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018

²⁸² Yıldız, s. 5

²⁸³ Celep, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018

²⁸⁴ Jabarova, s.93

yaşanmaktadır. Aynı şekilde Tacikistan da hidroelektrik üretimi ve sulama alanlarını artırmak istemektedir fakat bu durum Türkmenistan'a Amu deryadan gelecek suyun azalması demektir. İki devlet Amu derya akarsuyunun suyundan yararlanma konusunda karşı karşıya gelmektedir.

Türkmenistan'ın yaşadığı diğer su sorunu da Özbekistan iledir. Türkmenistan ile Özbekistan arasındaki sorun bu iki devletin suya olan gereksinimlerinin sürekli olarak artmasından dolayıdır. Ayrıca Özbekistan'ın tarımsal ve diğer amaçlarla kullandığı suların tekrar Amu deryaya dönen kısımları, aşağı kıyıdaş olan Türkmenistan su kullanımını olumsuz etkilemekte ve suların kirlenmesine sebep olmaktadır.²⁸⁵ Türkmenistan ve Özbekistan arasında Amu Derya akarsuyunun eşit paylaşımı ile ilgili 1996'da bir antlaşma imzalanmıştır.²⁸⁶ Ancak her iki ülkenin de 1996 yılında yapılan su kullanımına ilişkin antlaşmaya uygun hareket etmediği ifade edilebilir.

Ayrıca Amu Derya akarsuyunun Türkmenistan sınırlarındaki kısmına Karakum Kanalı'nın kurulması ve Karaboğaz Körfezi'nin girişinin kapatılması Aral Gölü'ne akan suların eksilmesinin en önemli sebeplerinden biridir.²⁸⁷ Karakum kanalı 1.100 km uzunluğu ile bölgedeki en uzun kanaldır.²⁸⁸

Aşağı kıyıdaş ülkelerden Kazakistan, Özbekistan ile Türkmenistan açısından Orta Asya uluslararası akarsu sorunu aynıdır; kıyıdaşı oldukları akarsuların yukarı kıyıdaş ülkeler tarafından kontrol edilmesidir. Bu üç ülke Amu Derya veya Siri Derya akarsularının kıyıdaşı olmasına rağmen, akarsulara göre bulundukları konum sebebiyle bu akarsulardan faydalanma konusunda sorunlar yaşamaktadır. Özellikle Özbekistan ve Türkmenistan ekonomilerinin tarıma dayalı olması sebebiyle bu ülkelerin suya olan ihtiyaçları oldukça fazladır. Uluslararası akarsulardan faydalanmak isteyen bu ülkeler yukarı kıyıdaş ülkelerle suların kullanımı konusunda anlaşamamaktadır.

Bölgenin uluslararası akarsu sorunu buraya kadar Orta Asya'nın önemli su kaynaklarının aşağı kıyıdaş olan devletler açısından değerlendirilmiştir. Bu soruna

²⁸⁵ Kaya, s.124

²⁸⁶ Cemal Zehir ve Mehmet Emin Birpınar, (2009), *Türkiye ve Yakın Çevresindeki Sınırdaş Su Meseleleri, Tarihsel Gelişimi, Hukusal Boyutu, Çözüm Önerileri*, İstanbul, s.117.

²⁸⁷ Karaağaçlı, www.bilgesam.org, Erişim: 16.03.2018.

²⁸⁸ Kaya, s.122

birde uluslararası akarsu kaynaklarının yukarı kıyıdaş devletleri açısından baktığımızda Tacikistan ve Kırgızistan devletlerinin su sorunları ele alınmalıdır.

2.2.1.2. Yukarı Kıyıdaş Ülkeler Açısından Su Sorunu

Tacikistan Orta Asya'nın yüksek ve dağlık alanlarında yer aldığı için diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine kıyasla daha fazla su kaynağına sahiptir. Tacikistan Orta Asya'nın en önemli iki akarsuyu olan Amu derya ve Siri derya uluslararası akarsuların yukarı kıyıdaş ülkesidir. Su rezervlerine göre Orta Asya'nın en zengin ülkeleri sırasında bulunan Tacikistan kişi başına düşen tatlı su ve hidroenerji kaynaklarına göre dünyada ilk sıralarda yer almaktadır.²⁸⁹ Tacikistan, Amu Derya üzerindeki suyun yaklaşık % 83'unun kontrolü sayesinde dünyadaki üçüncü hidroelektrik üreticisidir.²⁹⁰

Orta Asya'nın su varlıklarından %60'ı petrol ve doğalgaz açısından fakir sayılan Tacikistan topraklarında yer almaktadır.²⁹¹ Eski Sovyetler Birliği coğrafyasında sahip olduğu su kaynakları zenginliği yönünden; Rusya'dan sonra ikinci, Orta Asya'da ise birinci konumda olan Tacikistan, kendi topraklarından akan suyun tümünün esas sahibi olduğuna inanmakta ve Özbekistan'ın kullandığı su için ücret istemektedir.²⁹² Bu durum Özbekistan ile Tacikistan arasındaki uluslararası akarsuların paylaşımı sorununun temelini oluşturmaktadır.

Tacikistan'da 1961 yılında SSCB tarafından Amu Derya'nın kolu olan Vaksh (Kızılısu) nehri üzerine 10,5 milyar m³ hacimli, 310 metre yüksekliğinde ve 70 km uzunluğunda Nurek Barajı'nın yapımına başlanmış ve 1980 yılında tamamlanmıştır.²⁹³ Bu baraj ile Amu derya nehrinin su akımının %40'nı kontrol edilmeye başlanmıştır. Bu durum Amu derya nehrinin aşağı kısmında yer alan Özbekistan ve Türkmenistan'da su azlığına yol açmıştır.

Tacikistan ile Özbekistan arasında su sorununa sebep olan diğer konu Rogun Barajı'dır. Bu barajın yapımına 1980'lerde Sovyet hükümeti tarafından başlatılmış

²⁸⁹ Allahverdiyev, s.72

²⁹⁰ Agayeva, <http://i-jar.org/tr/>, Erişim: 15.04.2018

²⁹¹ Süleyman Merdanoğlu, Orta Asya'da Su Sorunu ve Özbekistan'ın Durumu, Özbekistan Uluslararası Altın Miras Vakfı, www.altinmiras.com, Erişim: 07.01.2018

²⁹² Celep, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018.

²⁹³ Orhan Kavuncu, 2012, Hazar'ın Öte Yakasındaki Su Problemleri, <https://www.turkocaklari.org.tr/yazar/orhan-kavuncu/hazar-in-ote-yakasindaki-su-problemleri-1236>, Erişim; 09.01.2018

ancak SSCB çöktüğü için tamamlamamıştır.²⁹⁴ Rogun Barajı, bağımsızlıktan sonra Tacikistan tarafından tamamlanmak istenmektedir ancak Özbekistan projenin tamamlanmasına karşı çıkmaktadır. Rogun Barajı Amu Derya'nın bir kolu olan Vakhş Nehri'nin akışını kontrol ederek, tarım verimliliğini artırmak için yapılması planlanmıştır. Ancak Özbekistan, barajın tarımsal üretim için gerekli olan suyun yönünü değiştireceğini ve bölgenin depreme duyarlı olması nedeniyle 335 metrelik son yüksekliği endişesinden dolayı barajın tamamlanmasına karşı çıkmaktadır.²⁹⁵

Özbekistan ile anlaşmazlıklarının yanı sıra Tacikistan'ın su ile ilgili başka bir sorunu da Orta Asya'da su varlıkları açısından en zengin 2. ülke olmasına rağmen, kendi sınırlarındaki suyun yalnızca % 10'ndan faydalanabilmektedir.²⁹⁶ Bu durumun sebebi 1990'larda patlak veren Tacikistan iç savaşının ardından ülkedeki su kanallarının çoğunluğunun zarar görmesi sebebiyle Tacikistan'ın bu tahribatı giderecek ve yarım kalan Rogun Barajı projesini devam ettirecek maddi güce sahip olmamasıdır.

Tacikistan'da baraj projesinin tamamlanması, ihtiyaç duyduğu suyu sağlaması ve su sorunu hafifletmesi açısından çare olacak olmasına rağmen ekonomik kaynağı bu projeleri hayata geçirmeye yetmemektedir. Ayrıca eski bir proje olduğu için ekolojik sonuçları düşünülmeden planlanmıştır. İlerleyen teknoloji ve çevresel durumları düşünülerek yeniden planlanması gerekmektedir.²⁹⁷

Orta Asya su kaynaklarının yukarı kıyıdaşı olan Kırgızistan açısından sorunu değerlendirmek gerekirse; Kırgızistan Orta Asya'nın diğer ülkelere göre daha yüksek dağlık alanlarında yer aldığı için su kaynakları açısından zengin sayılan ülkelere göre daha zengindir. Kırgızistan açısından su; en büyük enerji kaynağı, en yüksek oranda istihdamın gerçekleştirildiği tarım sektörünün temel bileşeni ve en değerli doğal kaynak olarak kabul edilmektedir. Su Kırgızistan'ın sosyal ve ekonomik kalkınması için çok önemli stratejik doğal kaynak olarak kabul edilmektedir. Ülke su kullanımının % 94'ü, ulusal gelirinin % 24,6'sı tarım sektöründen sağlanmaktadır.²⁹⁸

²⁹⁴ Agayeva, <http://i-jar.org/tr/> , Erişim: 15.04.2018

²⁹⁵ Agayeva, <http://i-jar.org/tr/> , Erişim: 15.04.2018

²⁹⁶ Allahverdiyev, s.104

²⁹⁷ Deniz Hallik, Orta Asya Su Anlaşmazlıkları, Uluslararası İlişkiler Konseyi, http://www.mbmtr.org/uploads/1/7/9/4/17943871/ulukon_2_denizhallik.pdf, Erişim: 08.03.2018

²⁹⁸ Jabbarova, s.81

Kırgızistan Siri Derya Akarsuyunun yukarı kıyıdaşı ülke konumundadır. Kırgızistan'da boyu 10 kilometreden uzun olan 2000'den fazla akarsu ile çay yer almaktadır ve bunların boyları toplamı ortalama 35 bin kilometredir.²⁹⁹

Büyük su kaynakları Kırgızistan'a, Sovyet döneminde inşa edilen hidroelektrik santrallerinden kendi elektriklerini üretme fırsatı sağlamıştır. 1970 yılında SSCB tarafından Siri Derya nehri üzerinde Kırgızistan'da enerji üretmek amacıyla 19,5 milyar m³ hacimli Toktogul Barajını inşa etmiştir.³⁰⁰ Bu barajdan elektrik enerjisi üretiminin yanı sıra barajdan bırakılan su, aşağı kısımdaki Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan tarım alanlarını sulama suyu olarak da kullanılmaktadır. Bu durum, sulama suyunun miktarı ve dönemlere göre dağılımı konusunda aşağı kıyıdaş ülkelerle Kırgızistan arasında sorunlar çıkmasına sebep olmuştur. Özbekistan, Kırgızistan tarafından Toktogul barajından serbest bırakılan su miktarının yetersiz olduğunu belirterek, Kırgızistan'ı suyu kısıtlamakla suçlamaktadır.

Kırgızistan, SSCB döneminde yapılan tesislerden gelen elektriğin % 80'ini üretmektedir.³⁰¹ Bu üretim Kırgızistan'ın ihtiyacını karşılamayınca aşağı havza ülkeleri üzerindeki enerji bağımlılığını azaltmak için Kırgızistan bazı adımlar atmaya karar vermiştir. İlk olarak Kırgızistan 1997'de Toktogul Barajı'nın su tahsis planını değiştirmiş ve 2001'de Kırgızistan hükümeti suyun ulusal mülkiyeti olduğunu ve bu akarsuları kullanan aşağı kıyıdaş devletlerin belli miktarda ücret vermeleri gerektiği hakkında bir yasa çıkarmıştır.³⁰² Kırgızistan bu yasayı çıkarmasının sebebi olarak 1990'dan itibaren barajların bakım masraflarının tek başına üstlenmesini göstermiştir. Kırgızistan baraj masraflarının kendisinin üstlenmesine rağmen pamuk tarımı gelirlerinin Özbekistan ve Kazakistan'a katkı sağlamasından yakınmaktadır. Bu bağlamda Kırgızistan diğer Orta Asya ülkelerine barajların masrafları konusunda kendisine destek olunmasını teklif etmiştir. 1997 yılında Kırgız yönetimi bu durumu karara bağlamış fakat aşağı havza ülkeleri bu kararı kabul etmemiştir.³⁰³ Özbekistan'da

²⁹⁹ Allahverdiyev, s.69

³⁰⁰ Kavuncu, <https://www.turkocaklari.org.tr/yazar/orhan-kavuncu/hazar-in-ote-yakasindaki-su-problemleri-1236>, Erişim; 09.01.2018

³⁰¹ Cia Factbook, 2015

³⁰² Agayeva, <http://i-jar.org/tr/>, Erişim: 15.04.2018

³⁰³ Yıldız, s.6

bu kanuna tepki olarak Kırgızistan'a verdiği doğal gazı kesmiştir.³⁰⁴ Bu süreçten sonra Kırgızistan ve Özbekistan arasında suya karşılık petrol ve doğal gaz takası dönemi başlamıştır.

Kırgızistan'ın ikinci olarak attığı adım, elektrik üretmek için barajlar inşa etmeye başlamasıdır. Kambarata Barajı-1 ve Kambarata Barajı-2 projeleri 1986 yılında SSCB döneminde başlayan Siri Derya üzerine inşa edilmesi planlanan baraj projeleridir fakat bu projeler birlik dağıldığı için tamamlanamamıştır.³⁰⁵ Kırgızistan bağımsız olduktan sonra Kambarata Barajı-1'den daha küçük olan ve 360 MW'lık toplam kapasitesi olan Kambarata Barajı-2 projesini tamamlamış ve 2010 yılında baraj devreye girmiştir.³⁰⁶ Kambarata Barajı 1 ise diğerine göre çok daha büyük (245 m yükseklik ve 2000 MW elektrik kapasite) olup henüz tamamlanmamıştır.³⁰⁷ 2000 MW kapasiteli ve 245 metre yüksekliğindeki Kambarata Barajı-1 Kırgızistan ile diğer tarafla Özbekistan ve Kazakistan arasındaki sorunun tetikleyicisi olmuştur.

Kambarata Barajı-1'i tamamlamak isteyen Kırgızistan'ın yalnızca iç talep için kronik elektrik sorununu çözmeyi değil aynı zamanda barajlarda üretilen elektriği Pakistan ile Afganistan'a satarak ulusal ekonomisine katkı sağlamayı hedeflemektedir.³⁰⁸ Özbekistan ile Kazakistan ise bu baraj projesinin tamamlanması nihayetinde, bölgenin ekolojik olarak zarar göreceğini ve su sorununun artacağını savunarak karşı çıkmaktadır.

Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki uluslararası akarsu kaynaklarını faydalanma konusunda anlaşamamalarının sebebi, iki ülkenin suya olan bağımlılıklarının olduğu dönemlerden kaynaklanmaktadır. Kırgızistan yetersiz enerji varlıkları sebebiyle kış mevsimlerinde, Özbekistan tarımda kullanmak için yaz mevsimlerinde akarsulara ciddi oranda ihtiyacı duymaktadır. Bu durum Kırgızistan ve Özbekistan arasında suya ihtiyaç duydukların dönemlerin uyuşmamasından kaynaklanan yukarıdaki sorunları beraberinde getirmektedir.

³⁰⁴ Jabbarova, s.75

³⁰⁵ Uzbekistan expected to participate in construction of Kambar-Ata-1 HPP in Kyrgyzstan, 2017, Uzbekistan Newslane, <https://newslineuz.com/article/745482/> , Erişim 21.01.2018

³⁰⁶ Agayeva, <http://i-jar.org/tr/> , Erişim: 15.04.2018

³⁰⁷ Kavuncu, <https://www.turkocaklari.org.tr/yazar/orhan-kavuncu/hazar-in-ote-yakasindaki-su-problemleri-1236> , Erişim; 09.01.2018

³⁰⁸ Agayeva, <http://i-jar.org/tr/> , Erişim: 15.04.2018

Yukarı kıyıdaş iki ülke olan Kırgızistan ile Tacikistan'ın yaşadığı su sıkıntıları birbirine benzemektedir. Kırgızistan ile Tacikistan'ın topraklarının yalnızca %18'i Aral Gölü Havzası'na girmesine rağmen Aral Gölü Havzası'nın suyunun yaklaşık %70'i Kırgızistan ve Tacikistan tarafından sağlanmaktadır.³⁰⁹ Bu ülkeler Amu derya ve Siri derya akarsularına katkının büyük bölümünü gerçekleştirdikleri için, aşağı kıyıdaş ülkelerin bu akarsulardan daha yüksek oranda faydalanmalarından şikâyetçidirler.³¹⁰ Bu sebeple yukarı kıyıdaş bu iki ülke akarsulardan daha fazla faydalanabilmek için aşağı kıyıdaş ülkelere verdikleri sularda dönem dönem kesintiler yapmaktadır. Bu ülkelerin zaman zaman suyu geçici sürelerle kesmesinin sebebi olarak, Özbekistan ve Kazakistan ile pazarlık gücü oluşturup, bu ülkelere ucuz gaz, petrol ve tarımsal ürünler almayı sağlamaya çalıştıkları iddia edilmektedir.³¹¹

SSCB döneminde Tacikistan ve Kırgızistan, sonbahar ve kış mevsimlerinde barajlardan ürettikleri elektriği azaltarak, barajlarda su biriktirmekte ve bu birikimi pamuğun suya ihtiyaç duyduğu ilkbahar ve yaz mevsimlerinde aşağı havza ülkelere aktarmaktaydı. Buna karşılık, enerji ham maddelerine sahip olan pamuk üreticisi ülkeler, Tacikistan ve Kırgızistan'a kömür, doğalgaz ve petrol vermekteydi.³¹² Yaz mevsimlerinde tarımsal sulama için satılan sulara karşılık, Kırgızistan ile Tacikistan kış mevsimlerinde ihtiyacı olan doğalgazı bu ülkelere satın almaktaydı.

SSCB'nin dağılmasının ardından bölgede uluslararası akarsuların yönetimi sorunları çıkmaya başladı. 1997'de bölgede yağışların azalması ve kuraklığın yaşanması su kaynaklarının paylaşım sorununu beraberinde getirdi. Sorunun giderek çıkar çatışmasına dönmesiyle birlikte 1998 yılında Kırgızistan ile Kazakistan ve Kırgızistan ile Özbekistan karşılıklı antlaşmalar yapmaya başlamıştır. Antlaşmalarda Kırgızistan, aşağı havza ülkelere tarımsal sulamada ihtiyacı olan suyu vereceğine, aynı şekilde Kırgızistan'a ihtiyacı olan enerjinin sağlanacağı taahhüt edilmiştir. Özbekistan ve Kırgızistan arasında su ve enerji üzerine 1998 yılında imzalanan takas anlaşması iki ülke tarafından da çiğnenmiştir.³¹³

³⁰⁹ Yıldız, s.8

³¹⁰ Kaya, s.122

³¹¹ Zehir vd., s.117.

³¹² Yıldız, s.11

³¹³ Agayeva, s.39

Takas yöntemindeki yaşanan sıkıntıların çoğunluğu teknik problemlerden kaynaklanmaktadır. Özbekistan'ın Kırgızistan'a aktaracağı enerji sık sık kesintiye uğramasının sebebi Özbekistan'daki gaz boru hatlarının eskimesi ve acil tamire ihtiyacı olmasıdır. Aynı şekilde Kırgızistan'ın su taşımaya Sovyetler döneminden kalma sistemlerden devam etmesi eski ve sorunlu olan taşıma hatlarında su kaybına neden olmaktadır.

Kırgızistan ve Tacikistan zengin su varlıklarına sahiptir, fakat Sovyet Birliği zamanında inşa edilen su altyapı mekanizmaları ciddi oranda yıpranmış ve zarar görmüştür. Ayrıca Kırgızistan ve Tacikistan'ın yeni su projelerinin uygulanması ile ilgili mali sorunları vardır. Aslında Kırgızistan ve Tacikistan'daki hidroelektrik santrallerin altyapıları onararak yenilenmesi daha ekonomik, verimli ve ekolojik olacakken, bu devletler yeni barajlar yapma ve var olan santrallere büyük kapasiteli yeni üniteler ilave etmek istemektedirler.

SSCB döneminde Moskova yönetimi barajların, kontrol mekanizmaların ve kanalların bakım ve onarım masraflarını üstlenmekteydi.³¹⁴ SSCB'nin parçalanmasıyla birlikte bu düzen bozulmuş ve barajların masrafları konusunda anlaşmazlıklar yaşanmaya başlanmıştır. 25 yılı aşkın bir süredir işletilmekte olan hidro enerji yapıların ve kanalların (barajlar, su tesisleri vs.) altyapı elementleri eskimiş durumdadır. Barajların uzun yıllardır yapılması gereken bakımların ihmal edilmesi ve fazlaca yıpranmış olmalarından ötürü ciddi su kayıpların yaşanmaktadır.³¹⁵

Orta Asya Cumhuriyetlerinin Amu derya ve Siri derya akarsularına ilişkin sorunları kıyıdaş ülkeler açısından tek tek açıklanmıştır. Sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için genel bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin nüfusunun çoğunluğu, Amu derya ve Siri derya akarsularını içine alan Aral Havzasında ikamet etmektedir. Devletler bakımından değerlendirildiğinde; Tacikistan nüfusunun %100'ü, Özbekistan ve Türkmenistan nüfuslarının %99'u, Kırgızistan nüfusunun %52'si ve Kazakistan nüfusunun ise %15'i havza içerisinde

³¹⁴ Allahverdiyev, s.89

³¹⁵ Allahverdiyev, s. 89

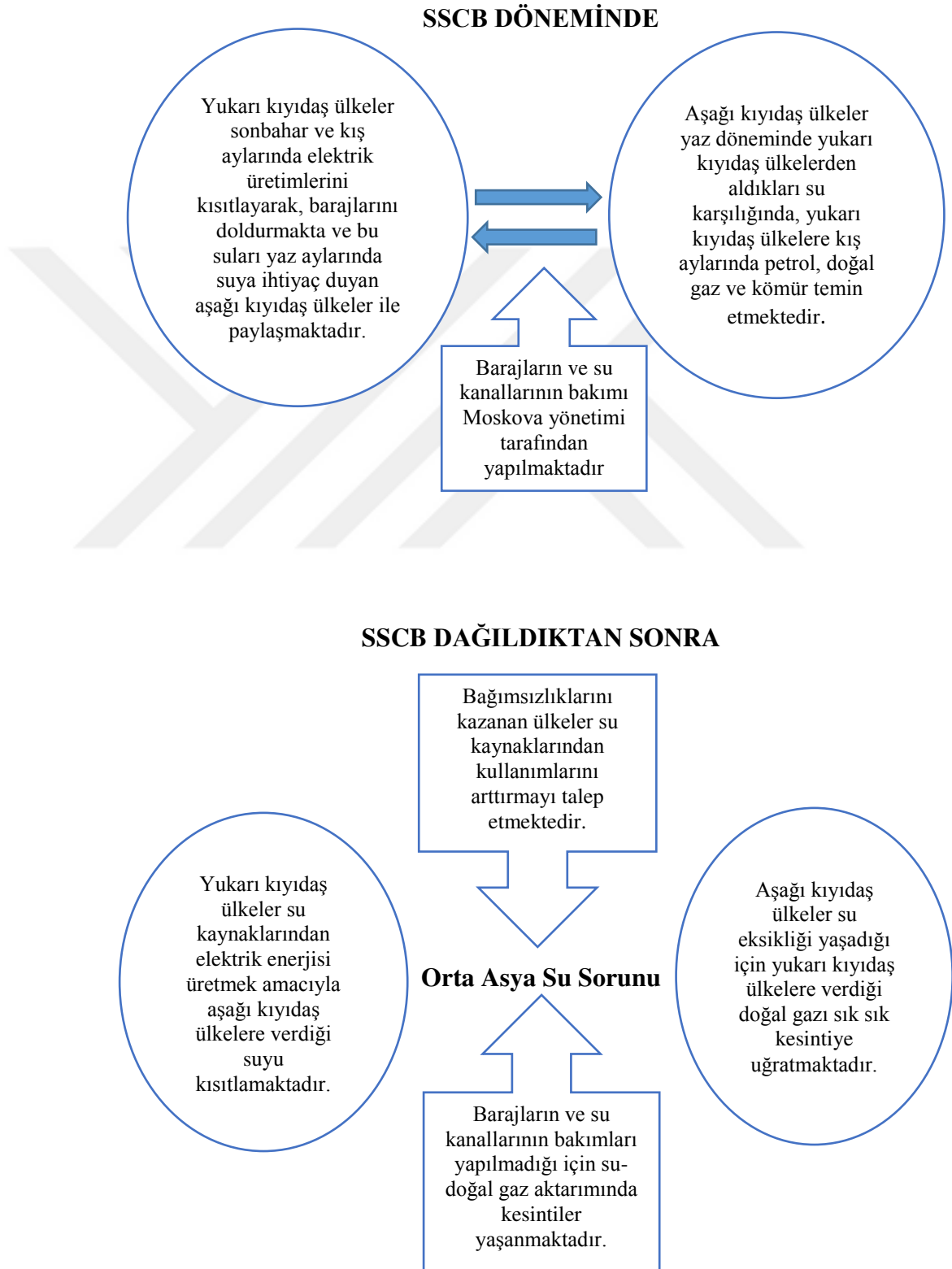
yaşamaktadır.³¹⁶ Havza içindeki Amu derya ve Siri derya akarsuları, bölge ülkelerine içme, sulama ile hidroenerji sağlama bakımından oldukça önemlidir. Akarsuların yukarı kıyıdaş ülkeler Kırgızistan ile Tacikistan bu akarsulara özellikle kış mevsimlerinde hidroenerji üretmek amacıyla gereksinim duyarken, aşağı kıyıdaş ülkeler, Türkmenistan, Kazakistan ile Özbekistan ise bilhassa yaz mevsimlerinde tarımsal sulama için bu akarsulara gereksinim duymaktadırlar. Bu ülkelerin dışarıdan gelen sulara bağımlılık oranları; Kırgızistan %0, Tacikistan %16, Kazakistan %31, Özbekistan %77 ve Türkmenistan %97'dir.³¹⁷ Tacikistan ile Kırgızistan'ın enerji üretimi ve Türkmenistan, Özbekistan ile Kazakistan'ın tarımsal sulaması için oldukça önemli olan bu akarsuların ülkeler arasında paylaşımı konusunda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar şöyle özetlenebilir;

- ✓ Tarımsal sulama için fazla suya ihtiyaç duyan Özbekistan ve Türkmenistan, yukarı kıyıdaş ülkeler tarafından kısıtlı verilen sular sebebiyle ürünlerinin hasılatı azalmakta ve nüfusun yaşam koşulları olumsuz etkilenmektedir.
- ✓ Özbekistan, misilleme yaparak kısıtlı verilen sulara karşılık olarak yukarı kıyıdaş ülkelere verdiği doğal gazda sık sık kesintiler yapmaktadır.
- ✓ Kış aylarında yeterli doğal gaz alamayan ve ekonomik yönden zayıf olan Kırgızistan, hem milli ihtiyacını karşılamak hem de başka ülkelere satarak ekonomisini güçlendirmek amacıyla hidroelektrik üretimini artırmak istemektedir.
- ✓ Karşılıklı kısıtlamaya ilaveten eskiyen baraj ve su kanallarının bakımının yapılmaması sebebiyle su-doğalgaz takasında kesintiler yaşanması sorunu çözümsüz bir noktaya getirmektedir.

Yukarıda özetlenen ve bir döngü hali alan su sorunu aşağıda şema üzerinde şekillendirilmiştir.

³¹⁶ Kamil Uslu, Volkan Öngel ve İlyas Sözen, (2011), Aral Gölü Havzasındaki Su Kaynaklarının Orta Asya Ülkelerinin Sürdürülebilir Büyümesine Etkisi, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt XXX, Sayı I,

³¹⁷ Celep, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi/> Erişim 07.01.2018

Tablo 3: Orta Asya Su Sorunu

2.2.2. Aral Gölü Sorunu

Aral Gölü Havzası, Tanrı Dağları ve Pamir Dağlarından kaynağını alan Amu Derya ve Siri Derya olmak üzere iki büyük akarsu ve havzaları içinde bulunan 6 Orta Asya Cumhuriyeti'nden oluşan geniş bir alanı kapsamaktadır.³¹⁸ Tarihsel olarak büyük uygarlıklara ev sahipliği yapan Aral Gölü havzası iki ana akarsu Amu Derya ve Siri Derya tarafından beslenmektedir. Bu iki akarsu çoğunlukla Kırgızistan'ın dağlık bölgelerinden ve diğer komşu ülkelerin akarsularından oluşmaktadır.³¹⁹

Siri Derya ve Amu Derya gibi Asya'nın iki büyük akarsuyunun da yer aldığı Aral Gölü'nün havzası 690.000 km²'nin üzerindedir.³²⁰ Aral Gölü havzası içinde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Afganistan devletleri yer almaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 3'de, bu devletlerin Aral havzasındaki Amu Derya ile Siri Derya akarsularına olan su miktarları, havzanın tamamındaki su miktarları ve yüzdelik payları gösterilmektedir.

Tablo 4: Aral Havzasındaki Ülkeler ve Havza İçerisindeki Payları.³²¹

Ülke	Akarsu Havzaları		Aral Havzasındaki Toplam Su Payı	
	Siri Derya	Amu Derya	Km ³	Yüzde
Kazakistan	4,5	-	4,5	3,9
Kırgızistan	27,4	1,9	29,3	25,3
Tacikistan	1,1	62,9	64	55,4
Türkmenistan ve İran	-	2,78	2,78	2,4

³¹⁸ Jabbarova, s.64.

³¹⁹ Alaeddin Yalçınkaya, 2017, Aral Gölü Felaketi: Beklentiler ve Önceliklerde Farklılıklar Devam Ederken Ne Yapılmalı, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, Sayı,4, <http://i-jar.org>, Erişim: 15.03.2018

³²⁰ Allahverdiyev, s.75

³²¹ Eurasian Development Bank, Water and Energy Resources In Central Asia: Utilization and Development Issues, Industry Report, Almatı, Kazakistan, Nisan 2008, s. 7.

Özbekistan	4.14	4.7	8.84	7.6
Afganistan	-	6.18	6.18	5.4
Aral Havzasında Toplam	37.14	78.46	115.6	100

Tablo 4’de görüldüğü gibi Aral Havzasında ülkelerin yüzde payları Türkmenistan’ın % 2.4, Kazakistan % 3.9, Afganistan % 5.4 ve Özbekistan’ın % 7.6’dır. Havzaya toplam 29.3 km³ su katkısıyla Kırgızistan’ın %25.3 ve havzaya toplam 64 km³ su katkısıyla Tacikistan’ın %55.4’dur. Aral havzasında yer alan yukarı kıyıdaş ülkelerden Kırgızistan ve Tacikistan’ın havzadaki toplam oranları ile akarsulara katkısı % 80’nden fazladır. Ülkelerin su paylarına bakıldığında havza içerisinde aşağı kıyıdaş ülkelerin, yukarı kıyıdaş ülkelerden gelecek suya aşırı derecede bağımlı oldukları sonucu çıkarılabilmektedir.

Dünyadaki dördüncü büyük içme suyu gölü olan Aral Gölü’nde 1960’lı yıllardan itibaren pamuk ekimi ve hidroelektrik barajlarının inşaatı nedeniyle bir iç bozulma yaşanmış ve günümüzde sekizinci sıraya inmiştir.³²² 1960’lı yıllarda, pamuk yetiştiriciliği için Amu Derya ve Siri Derya akarsularına atılan devasa sapanlar ile su çekilmesi Aral Gölü’nün küçülmeye başlamasına sebep oldu. Bilhassa tarımda sulama amacıyla çekilen suların artmasıyla Aral Gölü kurumaya başlamıştır. Aral Gölü’nde suyun azalması göle komşu bölgelerdeki su sorununu artırırken aynı zamanda ağır ekolojik ve çevresel sorunlara da sebep olmuştur. Akarsulardan gelen suyun düşmesi ile birlikte 1960’lardan beri artan çevresel gerginliklere Sovyet döneminde ciddi önlemler alınmamış, alınan tedbirlerde işe yaramamıştır. Sovyetler Birliği’nin parçalanmasından sonra, suyun yönetiminde sınırlama, paylaşma ve kullanım açısından uyumsuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştır.

1950-1988 yılları arasında Aral Denizi havzasının nüfusu 13.8’ den 33.2 milyon kişiye yükselmiştir, bu yükselişin ülkelere göre durumu şu şekildedir; Özbekistan’da 8.1’den 19.9 milyona, Kırgızistan’da 1.0’dan 2.2 milyona, Tacikistan’da 2.0’den 5.1 milyona, Türkmenistan’da 1.5’den 3.0 milyona ve Kazakistan’da 1.2’den

³²² Baycaun, s.31

2.4 milyona yükselmiş ve 1990 yılında Aral Denizi havzasının nüfusu 34 milyona ulaşmıştır.³²³

1960'larda yüzölçümü 68.900 km² ve su hacmi 1083 km³ iken günümüzde yüzölçümü 12.100 bin km²'ye ve su hacmi 110 km³ gerilemiş ve göldeki su miktarı 5 kat azalmıştır.³²⁴ . 1987'den sonra su miktarında eksilmeler olması sonucunda Aral Gölü, Kuzey Aral ve Güney Aral olmak üzere önce iki ayrı göle, daha sonra 2003'te, doğu ve batı göllerine ayrılmıştır.³²⁵

1960 ile 2000 yılları arasında göl % 90 küçülürken, deniz seviyesi 16-23 metre düşmüştür.³²⁶

Harita 4: Aral Gölü (2000-2017) ³²⁷

Güney Aral'ın doğu bölümünün kurumasıyla Aral Gölünü geri döndürmek amacıyla başlatılan faaliyetler öncelikli olarak Kuzey Aral'ın kurtarılmasına yöneltilmiştir. Kuzey Aral'ın azalan suyunu geri getirebilmek amacıyla suyun güneye doğru akmasını engellenerek, Siri Derya'nın Aral'a aktığı kısmın yakınına Kazakistan

³²³ The Aral Sea Crisis, <http://www.columbia.edu/~tmt2120/impacts%20to%20life%20in%20the%20region.htm>, Erişim 10.01.2018

³²⁴ Özge Nur Ögütçü, (2016), Aral Denizi Havzası Güncel Durum ve Çevre Sorunları, Analiz No: 2016/6, Avrasya İncelemeleri Merkezi, <http://avim.org.tr/tr/Analiz/ARAL-DENIZI-HAVZASI-GUNCCEL-DURUM-VE-CEVRE-SORUNLARI>, Erişim: 16.03.2018

³²⁵ Drainage Basin of The Aral Sea and Other Transboundary Waters in Central Asia, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/assessment/English/G_PartIV_Chapter3_En.pdf, Erişim: 10.01.2018

³²⁶ Yalçinkaya, <http://i-jar.org>, Erişim: 15.03.2018

³²⁷ NASA Earth Observatory, World Of Change, https://earthobservatory.nasa.gov/Features/WorldOfChange/aral_sea.php , Erişim: 06.02.2018

Gök Aral Barajı inşaa etmiştir.³²⁸ 85,8 milyon dolarlık bu proje Kazakistan Hükümeti ve Dünya Bankası tarafından yürütülmüş ve Kuzey ve Güney Aral arasındaki 13 km'lik Gök Aral çukuruna yapılan bu proje için Dünya Bankası 65 milyon dolarlık kredi sağlamıştır.³²⁹ Gök Aral Barajı sayesinde 2005-2006 yılları arasında Kuzey Aral'daki su seviyeleri belirgin bir şekilde geri döndüğü ve geri kalan zaman döneminde çok küçük artışlar olduğu görülmüştür.³³⁰

SSCB döneminde Aral Gölü suyunun azalması konusunu çözmeye yönelik alınan birkaç tedbir vardır fakat bu tedbirler işe yaramıştır. SSCB Bilimler Akademisi, Özbekistan Bilimler Akademisi ve "İslah ve Muhafaza Hakkında Devlet Komitesi" adlı üç kuruluşun Ekim 1987'de Taşkent'te bir konferans çerçevesinde aldıkları kararlar ile Aral Gölü'ne kıyısı olan topraklardaki nüfusa temiz su temin edilmesi, kimyasal maddelerin kullanımının yasaklanması, Özbekistan'da pamuk ekim oranının azaltılması, gıda üretim oranını arttırmak amacıyla tarım sisteminin yeniden değerlendirilmesi tavsiye edilmiştir.³³¹ Ama bunlar, tavsiyeden öteye geçmemiştir.

SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan devletler Aral Gölü'nü kurtarmak için çok sayıda antlaşma imzalayıp, toplantılar yapmışlardır. Bunlardan ilk ikisi Aral havzasında su kullanımına ilişkin temel uluslararası antlaşmadır. Birinci antlaşma Aral Gölünü kurtarmak amacıyla Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın 1992'de imzaladıkları antlaşmadır. Bu antlaşma ile Aral havzası sularının kullanımında devletlerin eşit hakları ve yükümlülükleri olduğu öngörülmektedir. . Taraflar anlaştıkları kullanım oranına bağlı olmayı ve diğer ülkelerin su kullanımlarını negatif etkileyecek aktivitelerden kaçınacaklarını vaat etmişlerdir.³³² Buna ek olarak taraflar bilgi alışverişi ve bilimsek araştırma gibi ortak aktivitelerde bulunmayı öngörmüşlerdir. İkincisi antlaşma 1993'de toplanan beş devlet başkanı bu sorunun işbirliği içinde çözümü için "Ortak Yönetimde İşbirliği Üzerine Almatı

³²⁸ Yıldız, s.10

³²⁹ Anual Report, (2006), Reviving the Northern Aral Sea, The World Bank, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/EXTANNREP/EXTANNREP2K6/0..contentMDK:21052839~pagePK:64168445~piPK:64168309~theSitePK:2838572,00.html>, Erişim: 13.03.2018

³³⁰ Rebecca Lindsey, 2000, Shrinking Aral Sea, Earth Observatory, https://earthobservatory.nasa.gov/Features/WorldOfChange/aral_sea.php , Erişim: 16.02.2018

³³¹ Emre Güneşer Bozdağ, 2012, Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Su Yönetim Sorunları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, s.5

³³² Kaya, s.127

Sözleşmesi'dir.³³³ Bu antlaşma ile taraflar havza sularının kalitesinin sağlanması konusunda sorumluluklarını yerine getirme isteklerini ortaya koymuşlardır.³³⁴

Bu iki antlaşma çerçevesinde Aral gölünü korumak için iki ayrı kurumsal mekanizma kurulması öngörülmüştür; 1992 antlaşmasıyla Su Yönetimi Koordinasyonu Ülkeler Arası Komisyonu ve 1993 antlaşmasıyla Aral Gölü Ülkeler Arası Konseyi kurulmuştur.³³⁵ Daha sonra devam eden faaliyetlerinden ardından ilgili devletlerce 1994'de Uluslararası Aral Gölü Çevre Sorunları Komitesi ve Aral'ın geri kazanılması amacıyla Uluslararası Aral Gölü Kurtarma Fonu kurulmuştur.³³⁶ Fonu kuran ülkeler sırayla Uluslararası Aral Kurtarma Fonu Başkanlığını yürütmektedir.³³⁷

Uluslararası Aral Gölü Kurtarma Fonu, mevcut su kaynaklarının daha etkin kullanılması ve Aral Denizi Havzasındaki çevresel ve sosyo-ekonomik durumu iyileştirmek için ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliğini koordine etmeyi amaçlamaktadır.³³⁸ Bu fon ile birlikte Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi uluslararası kurumların dikkatleri Orta Asya'ya çekilmiş ve gölü geri döndürme faaliyetleri canlanmaya başlamıştır. Bu amaçla projeler başlatılmış, kongre ve toplantılar yapılmıştır.

Dünya Bankası, Aralın kurtarılması için 380 milyon dolar fon ayırmış, Aral Gölü'nü kurtarma amaçlı proje ve faaliyetler için 1 milyar Amerikan dolarından fazla harcama yapılmış, ayrıca yabancı yatırım, teknik destek ve fonlardan da 265 milyon dolar civarında kaynak kullanılmıştır.³³⁹

Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında Aral Denizi ve Alt-Aral Bölgesi'nin problemlerine değinmek ve Aral Bölgesinde Çevreyi İyileştirme ve Sosyo-Ekonomik Gelişme için 1993'de ve Kazakistan, Kırgızistan,

³³³ Yalçınkaya, <http://i-jar.org>, Erişim: 15.03.2018

³³⁴ Kaya, s.128

³³⁵ Yıldız, s.5

³³⁶ Karaağaçlı, www.bilgesam.org, Erişim: 16.03.2018

³³⁷ International Fund for Saving the Aral Sea Executive Committee, (2003), 10 years IFAS (decisions and events), Dushanbe: s.9

³³⁸ Serving the People of Central Asia, EC IFAS. Mission, Vision, Strategy, <http://ec-ifas.waterunites-ca.org/about/>, Erişim: 08.02.2018

³³⁹ Allahverdiyev, s.79

Tacikistan ve Özbekistan arasında hidrometeoroloji konusunda 1998 yılında antlaşmalar imzalanmıştır.³⁴⁰

Aral'ın kurtarılmasına yönelik bölge devletleri 1999'da Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da bir zirvesi gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantıda Aral Gölü'nün ekolojik sorunları ele alınmış, yeni tedbirler geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aral Gölü'nün sorunları ile ilgili ikinci toplantı 2004'de Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta yapılmıştır.³⁴¹ Toplantı bitiminde Aral Gölü'nün çevresel sıkıntılarının giderilmesi, tüm devletlerin ve uluslararası kurumların yardımlarıyla Aral'ın geri döndürülmesi, çölleşmeye engel olunması amacıyla önlemler alınması ve Aral'a yakın yerlerde yaşayan insanların sıkıntılarına çare bulunması gibi önemli konulara değinen antlaşmalar imzalanmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Tacikistan Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti arasında Aral Gölü havzasını ilgilendiren, Orta Asya'da sürdürülebilir kalkınma için çevreyi koruma üzerine çerçeve bir sözleşme 2006 yılında imzalanmıştır.³⁴²

2012 tarihlerinde yine Almatı'da düzenlenen "Orta Asya Ülkeleri Arasında Su İşbirliğinin 20. Yıldönümü: Geçmiş Deneyim ve Gelecekteki Tehditler" başlıklı toplantı ve Aral Gölü'nü korumak için 66. toplantı, 2015 yılında Aşkabat'ta gerçekleştirilmiştir.³⁴³

Aral gölü ile ilgili sorunu ve çözüm arayışları yukarıda değerlendirilmiştir. Gölü geri kazanmak için bir araya gelen ülkeler tarafından çok sayıda toplantılar düzenlenmiş, belgeler imzalanmış, kurumlar kurulmuş ve işbirliği gerekçesiyle antlaşmalar yapılmıştır. Gölün 1960'lı yıllara kadar geri getirilmesi mümkün değildir, ancak ülkeler işbirliği içinde hareket ederek gölün bir bölümünü canlandırmayı sağlayabilir veya en azından daha fazla kurumasına engel olabilirler.

³⁴⁰ United Nations, <http://www.un.org/ar/geninfo/pdf/UN.today.pdf>, Erişim: 15.03.2018

³⁴¹ Karaağaçlı, www.bilgesam.org, Erişim: 16.03.2018

³⁴² United Nations, <http://www.un.org/ar/geninfo/pdf/UN.today.pdf>, Erişim: 15.03.2018

³⁴³ Yalçinkaya, <http://i-jar.org>, Erişim: 15.03.2018

2.3. Orta Asya Uluslararası Akarsu Sorununun Uluslararası Hukuk Bakımından Değerlendirilmesi

Uluslararası akarsulardan faydalanma konusu, ulaşım amaçlı faydalanma ve ulaşım dışı amaçlı faydalanma olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışma uluslararası akarsulardan ulaşım dışı amaçlı faydalanma konusu ile ilgilidir. Sanayi devrimine kadar uluslararası akarsulardan çoğunlukla ulaşım amaçlı yararlanılmış ve bu dönemde uluslararası hukuktaki düzenlemelerde ulaşım amaçlı kullanım ile ilgili olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte artan nüfus, gelişen teknoloji, doğal değişimler, ihtiyaçların artması gibi sebeplerle su kaynaklarından farklı amaçlar ile ilgili kullanımlar ortaya çıkarmıştır. Bu kullanımlara ilişkin devletler arasında çıkan uyuşmazlıklar için devletler arasında özel antlaşmalar yapılmıştır. Uluslararası düzeyde bir antlaşmanın ortaya çıkması 1997 yılını bulmuştur.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 21 Mayıs 1997 tarihli kararıyla *Uluslararası Akarsuların Ulaşım Dışı Amaçlar İle Kullanımı* sözleşmesini onaylanmış ve üye devletlerin imzasına açılmıştır. Bu sözleşme Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1971 yılından itibaren yürüttüğü çalışmalar sonucu tasarı maddeler üzerine inşa edilmiştir.³⁴⁴

Uluslararası Akarsuların Ulaşım Dışı Amaçlar İle Kullanımı sözleşmesi ile ilgili detaylar **1. Bölüm'** de *Uluslararası Akarsular İle İlgili Uluslararası Antlaşmalar* başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde Orta Asya uluslararası akarsu sorununa Uluslararası Akarsuların Ulaşım Dışı Amaçlar İle Kullanımı Antlaşması çerçevesinde çözüm bulunmaya çalışılacaktır. Birinci bölümde her maddesi tek tek ele alınan sözleşmenin bu bölümde Orta Asya uluslararası akarsu sorununu ilgilendiren maddelerine değinilecektir.

Sözleşmenin 1. Maddesinde sözleşmenin kapsamı açıklanmaktadır. Yani sözleşme uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımları ve bunların korunması, kollanması ve işletilmesini düzenlemektedir.³⁴⁵ Bu maddede uluslararası akarsuların ulaşım amacıyla kullanılması, diğer kullanımları etkilemedikçe ve diğer kullanımlardan etkilenmedikçe bu sözleşmenin kapsamı dışında kalacağı açıklanmıştır.³⁴⁶ Bu tezde

³⁴⁴ Kaya, s.615

³⁴⁵ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 1/1 ve madde 1/2.

³⁴⁶ Kaya, s.616

uluslararası hukuk açısından yapılacak değerlendirmede bu sözleşmenin kullanılması 1. Maddede ifade edilen kapsam ile ilgilidir. Bu tezde Orta Asya'daki uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımlarına ilişkin sorunların çözümü için bu sözleşmenin maddelerinden yararlanılacaktır. 2. Maddede kavramlar ele alınmış, akarsu, uluslararası akarsu ve akarsu devleti kavramları açıklanmıştır.³⁴⁷ 3. Maddede her uluslararası akarsuyun özellikleri ve bölgesel koşulları farklı olduğu için akarsu devletlerine bu sözleşmenin hükümlerini kendi yaşadıkları sorunlara uyarmak amacıyla sözleşme yapabilecekleri açıklanmıştır.³⁴⁸ 4. Madde akarsu antlaşmalarının tarafları ile ilgili bölümleri düzenlemektedir.³⁴⁹

Sözleşmenin 5-10 maddeleri genel ilkeleri ele almıştır. 5. Maddede hakkaniyete uygun ve makul kullanım düzenlenmektedir. Bu maddeye göre akarsu devletleri kendi ülkelerinden geçen akarsuyu makul ve adil kullanmaya yükümlüdürler.³⁵⁰ Bilhassa uluslararası akarsu, akarsu devletlerince akarsuyu yeteri kadar muhafaza etmesi şartıyla, akarsu devletlerinin menfaatleri düşünülerek en uygun ve sürekli yararlanmaya erişmek için kullanılarak geliştirilecektir.³⁵¹ Yani akarsu devletlerinin uluslararası akarsuyu kullanması, koruması ve geliştirmesi ifade edilmiştir.

Bu maddede akarsu devletine hakkaniyetli olarak akarsuyu kullanma hakkı vermiştir. İlk bölümde de ifade ettiğimiz gibi, bu durum devletin ülkesindeki mutlak hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır. Burada devletin mutlak hâkimiyetinin sınırlandırıldığı durum, devleti hakkaniyete, nısfete uygun ve makul kullanma yükümlülüğü altına sokmasıdır. 5. Maddenin 2. fıkrasında en elverişli kullanım ve fayda ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade ile en ekonomik, verimli, fazla kullanım değil, devletlerin gereksinimlerinin çoğunluğuna yeten, yetmeyenleri minimuma indiren, maximum yarar getirip minimum zarar veren kullanımlar anlatılmak istenmiştir.³⁵²

³⁴⁷ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 2.

³⁴⁸ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 3.

³⁴⁹ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 4.

³⁵⁰ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 5/1

³⁵¹ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 5/2

³⁵² Toluner, ag.e., s. 342

Sözleşmenin 6.maddesinde hakkaniyete uygun ve makul kullanım ilkesi ile ilgili unsurlar düzenlenmektedir. Bu maddeye göre 5. Maddede belirtilen hakkaniyete uygun ve makul kullanımı etkileyen unsurlar şu şekilde ifade edilmiştir;

- a) doğal durumundaki coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, çevresel vb etkenler;
- b) akarsu devletinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- c) akarsu devletinde akarsuya bağımlı nüfus;
- d) bir akarsu devletinin akarsudan faydalanmasının diğer akarsu devletlerine etkisi;
- e) akarsuyun mevcut ve potansiyel kullanımları;
- f) akarsu kaynaklarından faydalanmanın muhafazası, geliştirilmesi ve iktisadi ve bu yolda alınacak önlemlerin maliyeti;
- g) programlanan veya var olan belirli bir faydalanmaya eş değerde seçeneklerin olması.

6.maddeye göre Makul ve hakkaniyetli faydalanma tespit edilirken diğer etkenlerin tamamı ele alınarak hepsine göre sonuç çıkarılacaktır.

7.maddenin 1. Fıkrası hükmüne göre devletler bir uluslararası akarsuyu diğer akarsu devletlerine ‘önemli zarar vermeyecek biçimde’ kullanma konusunda ‘ gerekli özeni gösterme’ yükümü altında olacaklardır.³⁵³ Burada önemli zarar olarak, nesnel donelerle doğrulanabilen ve faydalanma eylemine verilen ciddi olumsuz etkiler kastedilmiştir.³⁵⁴ 2. fıkrada bahsedilen mevzu ise net olmayan ifadeler içermektedir. Eğer bir akarsu devletine önemli zarar verildiyse, kullanım hakkında antlaşma yoksa madde 5 ve 6 hükümlerine gerekli dikkati göstererek, bu zararı ortadan kaldırmak veya azaltmak ve uygun olduğunda, tazminat meselesini tartışmak için, etkilenen devlete de danışarak uygun olan tüm tedbirleri alacaklardır.³⁵⁵ Bir kullanımın diğer bir akarsu devletinin olumsuz etkilemesi durumunda çıkar çatışmasının hangi ilkeler uyarınca çözümleneceği sorunu kuşku yaratmaktadır.

³⁵³ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 7/1.

³⁵⁴ Erdal, s.198

³⁵⁵ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 7/2.

5. 6. Ve 7. Maddeyi birlikte değerlendirdiğimizde; su miktarının bütün kullanımları karşılamadığı durumlarda, üst kıyıdaş devletin hakkaniyet ve nisfete uygun ve makul olan miktarı kullanma yoluna gitmesi hiç kuşkusuz alt kıyıdaş devlete, ihtiyacı olan suyu kullanamaması anlamında zarar verecektir.³⁵⁶ Zarar veren devlet 7. Maddenin 1. Fıkrasındaki yükümlülüğe, 7. Maddenin 2 fıkrasına göre karşı çıkabilecektir. Çünkü 7. maddenin 2. Fıkrasına göre “5. Ve 6. Madde hükümlerine gerekli dikkati göstererek” ifadesi devlete hakkaniyete ve nisfete uygun ve makul kullanım yolunu açacak ve devlet bunun bir hak olduğunu ileri sürerek, kullanımını bu gerekçeye dayandıracaktır. Orta Asya uluslararası akarsu sorunu bu noktada çözümsüz kalmaktadır. Aşağı kıyıdaş ve yukarı kıyıdaş devletler Amu Derya ve Siri derya akarsularından faydalanmayı doğal hakkı olarak görmekte ve diğer devletlerin kullanımlarının bu hakka zarar verdiğini iddia etmektedirler. Bu sebepten dolayı sözleşmenin bu maddelerinin karşıt çıkarları adil bir biçimde uzlaştırmayan bir çözüm sunduğu ortadadır.

Sözleşmenin 8. Ve 9. Maddesinde işbirliği ve bilgi alışverişi düzenlenmiştir.³⁵⁷ 8. Maddeye göre akarsu devleti, bir uluslararası akarsuyun, makul kullanılması ve korunmasının sağlanması yönünde egemen eşitlik, ülkesel bütünlük, karşılıklı yarar ve iyi niyet prensipleri içinde işbirliğinde bulunacaklar ve bunu gerçekleştirmek için ilgili devletleri karma komisyonlar ve kuruluşlar kurabileceklerdir.³⁵⁸ 9.maddeye göre ilgili akarsu devletleri bir uluslararası akarsuyun durumu hakkında düzenli bilgi ve veri alışverişinde bulunacaklardır.³⁵⁹

8. maddede bahsedilen karma komisyon ve kuruluşlar Orta Asya devletleri tarafından Amu derya ve Siri derya sularının yönetimi konusunda işbirliği ve bilgi alışverişi amacıyla kurulmuştur. 1992 yılında kurulan *Su Yönetimi Koordinasyonu Ülkeler Arası Komisyonu (ICWC)* vasıtasıyla Sovyetler Birliği döneminde yürütülen su taksim sistemini devam ettirmek, Amu Derya ile Siri Derya akarsularının su bölme işini yürütmek ve bilgi alışverişi sağlamak amaçlanmıştır.³⁶⁰ Üç ayda bir kıyıdaş devletlerin su bölüşmeleri konusunda bilgi alışverişi ve takip amacıyla bir araya gelen komisyon; oydaşma ile karar alınan ve her taraf devletin eşit oya sahip olduğu bir sisteme

³⁵⁶ Toluner, s. 342

³⁵⁷ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 8, 9.

³⁵⁸ Kaya, s.129

³⁵⁹ Kaya, s.131

³⁶⁰ Bozdağ, s.5

sahiptir.³⁶¹ Komisyon 72. Toplantısını 24 Kasım 2017 tarihinde Özbekistan'da yapmıştır.³⁶² Yine bu amaçla 1993 yılında Aral Gölü Ülkeler Arası Konseyi kurulmuştur ve bu konsey ile su kaynakları programlarının kontrol edilmesi ve onaylanması amaçlanmıştır.³⁶³ 1994 yılında kurulan Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu ile Amu Derya ve Siri Derya akarsularından çekilen su miktarının azaltılması ve böylece Aral Göl'üne akan su miktarının artırılması hedeflenmiştir.³⁶⁴ Kurulan kurumlar vasıtasıyla neredeyse her yıl uluslararası konferans ve toplantılar yapıp, kıyıdaş devletler arasında su kullanımı paylaşımı ve korunması üzerine sözleşmeler imzalanmıştır. Ancak bunların hiçbirisi Amu derya ile Siri derya akarsularının paylaşımı ve devletler arasında işbirliği içinde ortak kullanımına çözüm olamamıştır.

Sözleşmenin 10. Maddesinde akarsudan farklı kullanımlar ile ilgili durumu düzenlemektedir. Tersine bir antlaşma veya teamül kuralının bulunmadığı durumlarda, hiçbir kullanım diğerine karşı üstün olmayacağı ve değişik kullanımların çatışması durumunda sorun 5-7 maddelerin ışığı altında yaşamsal insan gereksinimlerine özel önem verilerek çözüleceği ifade edilmiştir.³⁶⁵

Orta Asya'da uluslararası akarsular aşağı ve yukarı kıyıdaş devletler tarafından farklı amaçlar ile kullanılmaktadır. Aşağı kıyıdaş ülkeler su kaynaklarını tarımda, özellikle bol sulama gerektiren pamuk ve pirinç üretiminde kullanırken, yukarı kıyıdaş ülkeler ekonomik yönden geride oldukları için su kaynaklarını hidroelektrikte kullanarak hem kendi elektriklerini üretmeyi hem de dışarıya satarak ekonomilerine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

SSCB Döneminde Amu derya ve Siri derya akarsularının paylaşımı, ilgili devletler tarafından kabul edilmiş, Siri Derya ile Amu Derya akarsularının kompleks yararlanma programına göre yürütülüyordu.³⁶⁶ Ayrıca bu dönemde su kaynaklarının

³⁶¹ Zorlu vd., s.39

³⁶² Interstate Commission for Water Coordination of Central Asia, www.icwc-aral.uz , Erişim: 17.12.2017

³⁶³ Kaya, s.133

³⁶⁴ Serving the People of Central Asia, EC IFAS. Mission, Vision, Strategy, <http://ec-ifas.waterunites-ca.org/about/> , Erişim: 11.03.2018

³⁶⁵ Kaya, s.625

³⁶⁶ Bıykoğlu, http://www.uzembassy.org.tr/files/Turkish_press/tr/press1_14072010_tr.pdf, Erişim: 07.02.2018

pamuk üretiminde kullanılması Moskova hükümeti tarafından destekleniyordu.³⁶⁷ SSCB'nin dağılmasının ardından Amu Derya ve Siri Derya akarsularının yukarı ve aşağı kıyıdaş devletleri 1992 yılında Almatı'da *Devletlerarası Su Kaynaklarının Ortak Yönetimi ve Koruma Alanında İşbirliği* üzerine bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre aşağı ve yukarı kıyıdaş ülkelerin bu su sistemlerinde eşit faydalanma hakkı vurgulanmış ve Orta Asya'daki uluslararası akarsuların korunmasının da ortak sorumluluğunda olduğunun altını çizmiştir.³⁶⁸ Fakat bu çabalara rağmen Orta Asya'da uluslararası akarsuların paylaşımı ile ilgili herhangi bir teamül kuralı oluşmamış ve imzalanan antlaşmaya uygun davranılmamıştır.³⁶⁹ Bu durumda Orta Asya uluslararası akarsularının tarımda veya hidroelektrikte kullanımları arasında herhangi bir üstünlük oluşmamıştır. Farklı kullanımlar arasında çatışma olması durumunda sözleşme bizi 5-7 maddeler ışığında yaşamsal insan gereksinimlerine özel önem vererek çözmeye yönlendirmektedir. Bu kullanımlara bakıldığında her kullanımın ilgili devlet açısından hayati öneme sahip olduğu görülmektedir. Özbekistan ve Türkmenistan için tarım üretiminde suyun olmaması; tarım ürünlerinin zarar görmesi, hasılatın azalması ve nüfusun yaşam koşullarının olumsuz etkilenmesi demektir. Aynı şekilde Tacikistan ve Kırgızistan için elektrik üretiminde suyun olmaması; yeterli elektrik üretememesi ve sıklıkla elektrik kesintisinin yaşanması özellikle kış aylarında vatandaşlarının zor durumda kalması demektir. Sözleşmenin bu maddesine göre sorunun; sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar, akarsuya bağımlı nüfus ve yaşamsal insan gereksinimlerine aşağı kıyıdaş ve yukarı kıyıdaş ülkeler arasında bir öncelik tanıyıp çözülemeyeceği ortadadır.

Akarsuların devletlerarasında kullanımları ile ilgili düzenlemeler sözleşmenin 3. Bölümünde 11-19 maddelerinde ele alınmıştır. 11. Ve 12. maddede ilgili akarsu devletleri uluslararası akarsu üzerinde yapılması düşünülen projeleri ve bu projelerin etkilerini birbirlerine bilgi verecekleri ve danışacakları ifade edilmiştir. 12. Maddede uluslararası akarsu üzerinde bir devlet diğer akarsu devletlerine önemli zararı olabilecek bir projeyi uygulamadan önce diğer devletleri zamanında bilgilendirmesini ve bu bilgilendirmenin muhtemel etkileri değerlendirebileceği teknik bilgi ve verilerden

³⁶⁷ Arı, (2010a), s.235

³⁶⁸ Interstate Commission for Water Coordination of Central Asia, www.icwc-aral.uz , Erişim: 11.03.2018

³⁶⁹ Zorlu vd, s.39

oluşması gerektiği ifade edilmiştir.³⁷⁰ 13. Maddede haber verilen devlete gerekli değerlendirmeleri yapması için 6 veya 12 aylık süre verilebileceği düzenlenmiştir.³⁷¹ 14. ve 15. Maddelere göre, belirtilen süre içinde planlanan projeler, haber verilen devletin rızası olmadan uygulamaya konulmayacak ve bu süre zarfında talep edildiği takdirde ek veri ve bilgi sağlanacak ve haber verilen devlet, haber veren devlet ile bulgu ve değerlendirme sonuçlarını en kısa sürede paylaşacaktır.³⁷² 16. Maddeye göre verilen süre zarfında haber verilen devletten yanıt gelmemesi durumunda, haber veren devlet sözleşmenin 5. Ve 7. Maddesine hükümlerini gözeterek projeyi uygulamaya koyabilecektir. Haber verilen devlet projenin yapılmasının sözleşmenin 5. Veya 7. Maddesine aykırı olduğu görüşünde ise bunu sebepleri ile birlikte belgelenmiş bir şekilde iletecektir.³⁷³ 17. maddeye göre gerek görülürse sorunun hakkaniyete uygun bir şekilde çözümü için görüşmelerde bulunabileceklerdir. Görüşmeler her devletin haklarını ve meşru çıkarlarını gözeterek şekilde iyi niyet temeli üzerinde yürütülecektir.³⁷⁴ Bu görüşmeler sırasında projenin uygulaması 6 ay bekletilecektir.³⁷⁵ 18.maddede bir devletin diğer devletin kendisine önemli zarar verecek bir projeyi planladığını düşünüyorsa, gerekçeleri ile birlikte o devletten 12. Maddeyi uygulamasını isteyebilir. Projeyi planlayan devlet böyle bir haber verme yükümlülüğünün olmadığını düşünüyorsa, bunu gerekçeleri ile birlikte karşı devlete bildirmesi gerekmektedir.³⁷⁶ Madde 19 da planlanan projelerin uygulanmasının kamu sağlığının, güvenliğinin korunması gibi aciliyet gerektirmesi durumunda projeyi uygulayabilmesi şartları ele alınmıştır.

Orta Asya'da akarsular üzerinde yapılması düşünülen projeler, baraj projeleridir. Barajlara ilişkin değerlendirmeler sözleşmenin ilgili madde kısmında yapılacaktır. Ayrıca Orta Asya uluslararası akarsu sorununda henüz kamu güvenliği ve

³⁷⁰ Sözleşme maddesi için bknz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 12.

³⁷¹ Sözleşme maddesi için bknz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 13.

³⁷² Sözleşme maddeleri için bknz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 14 ve madde 15.

³⁷³ Sözleşme maddesi için bknz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 16.

³⁷⁴ Kaya, s.661

³⁷⁵ Sözleşme maddesi için bknz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 17/3.

³⁷⁶ Sözleşme maddesi için bknz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 18/1

sağlığı ile ilgili aciliyet gerektiren bir durumu yoktur. Fakat yakın zamanda ciddi önemler alınmaması durumunda su azlığının Orta Asya ülkelerinin nüfusları için güvenliklerini tehdit edecek bir hal alması kaçınılmazdır.

Sözleşmenin 20-26. Maddeleri uluslararası akarsuyun korunması, muhafazası ve yönetimi ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. 20. maddeye göre akarsu devletleri tek başlarına ve mümkün olduğunda ortaklaşa uluslararası akarsuyun ekosistemini koruyacak ve muhafaza edeceklerdir.³⁷⁷ 21. Madde uluslararası akarsuyun kirliliğinin önlenmesi, azaltılması ve kontrolünü, 22. Madde yabancı veya yeni canlı türlerinin katılmasını, 23. Madde deltalarda dahil olmak üzere deniz çevresinin korunmasını ele almaktadır.³⁷⁸ 24. maddede uluslararası akarsuların yönetilmesi ile ilgili kurallar düzenlenmiştir. Bu maddeye göre uluslararası akarsuyun yönetimi için devletler ortak yönetim mekanizmaları oluşturabilirler. Bu duruma göre yönetim ‘uluslararası akarsuyun sürdürülebilir gelişimini planlama ve bunun uygulanmasını sağlama’ ve ‘uluslararası akarsuyun makul, optimal kullanımı ve korunmasını’ ifade etmektedir.³⁷⁹

Orta Asya devletleri tarafından Amu derya ve Siri derya akarsularının yönetimi için 1992 yılında bir antlaşma (10. Maddede açıklanan) imzalamış ve bu antlaşmanın yürütücülüğü yapmak için ortak yönetim mekanizması kurmuşlardır. 1992 yılında kurulan “*Su Yönetimi Koordinasyonu Ülkeler Arası Komisyonu’nun (ICWC)*” amacı Sovyetler Birliği döneminde yürütülen su taksim sistemini devam ettirmek ve devletlerin her birine verilecek senelik su miktarını belirlemek amacıyla Amu Derya ve Siri Derya akarsularının su bölüştürme işini üstlenmek ve bilgi alışverişi sağlamaktır. Komisyon her yıl düzenli olarak yaptığı toplantılarda akarsu havza yönetimi, su tahsisi, uluslararası akarsularda su koruma organizasyonları, su ile ilgili uluslararası antlaşmalar, bilimsel araştırmalar ve eğitimler hakkında bilgiler vererek çalışmaktadır.³⁸⁰ Bu toplantılarda Amu derya ve Siri derya hakkında düzenli bilgilendirmeler yapılmaktadır fakat bu akarsuların devletler arasında yönetimi konusunda herhangi bir yol kat edilememektedir.

³⁷⁷ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 20.

³⁷⁸ Sözleşme maddeleri için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 21, madde 22 ve madde 23.

³⁷⁹ Kaya, s.662

³⁸⁰ Yapılan tüm organizasyon ve toplantılar ve tüm toplantıların gündem ve içerikleri için bakınız: Interstate Commission for Water Coordination of Central Asia, www.icwc-aral.uz, Erişim: 15.03.2018

Sözleşmenin 25. Maddesinde uluslararası akarsu sularının akışını düzenleme ihtiyaçlarına veya olanaklarına cevap vermek üzere işbirliği yapılacağı, bu düzenleme yapılarının inşası, bakımı ve masraflarının ödenmesinde hakkaniyete uygun olacağı ifade edilmiştir. Yani uluslararası akarsuyun akışını değiştirmek ve çeşitlendirmek veya başka şekilde kontrol etmek için hidrolik yapı veya başka tedbirin alınması vurgulanmıştır.³⁸¹

Orta Asya uluslararası akarsu sorununun çözülememesinin bir başka sebebi de uluslararası akarsular üzerine yapılmış veya yapılmak istenen barajlardır. SSCB döneminde yapımına başlanıp tamamlanmış veya yarım kalmış barajlar bugün Orta Asya devletleri için sorun teşkil etmektedir. Yarım kalan baraj projeleri yukarı kıyıdaş ülkeler tarafından tamamlanmak istenmektedir. Fakat bu projelerin tamamlanması Amu Derya ve Siri Derya akarsularının akışının kontrol edilmesi ve yönünün değiştirilmesi anlamına geldiği için aşağı kıyıdaş devletler tarafından reddedilmektedir.

Orta Asya devletleri arasında sorun yaratan konulardan biri de bu maddede vurgulanan hidrolik yapıların bakımı ve masrafları ile ilgilidir. Bu maddeye göre Amu Derya ve Siri Derya nehrinden daha verimli faydalanmak amacıyla yapılan barajların kontrol ve bakımının ilgili devletler arasında işbirliği içinde yapılması gerekmektedir. SSCB döneminde Moskova yönetimi barajların, kontrol mekanizmaların ve kanalların bakım ve onarım masraflarını üstlenmekteydi.³⁸² SSCB'nin parçalanmasıyla birlikte bu düzen bozulmuş ve barajların masrafları konusunda anlaşmazlıklar yaşanmaya başlanmıştır. Kırgızistan baraj masraflarının kendisinin üstlenmesine rağmen pamuk tarımı gelirlerinin Özbekistan ve Kazakistan'a katkı sağlamasından yakınmaktadır.³⁸³ Bu bağlamda Kırgızistan diğer Orta Asya ülkelerine barajların masrafları konusunda kendisine destek olunmasını teklif etmiş, diğer ülkeler katkıda bulunmayı reddedince, masrafları tek başına karşıladığı için barajların kurulu olduğu akarsuları kendi milli akarsuyu ilan etmiştir.³⁸⁴ Bu düzenleme ile ilgili Kırgızistan Orta Asya cumhuriyetlerinin tepkisi ile karşılaşmış ve Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki sorun hararetlenmiştir. Sözleşmenin bu maddesi uluslararası akarsuların akışının

³⁸¹ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 25/3.

³⁸² Allahverdiyev, s.89

³⁸³ Yıldız, s.8

³⁸⁴ Agayeva, <http://i-jar.org/tr/>, Erişim: 15.04.2018

çeşitlendirilmesi için yapılması gereken düzenlemeler ile ilgili bilgiler vermiş ve işbirliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat devletler arasında işbirliği sağlanamaması ve baraj yapımı konusunda anlaşılammaması gibi durumlar için bir çözüm önerisi sunamamıştır.

26. Maddede uluslararası akarsular ile ilgili tesislerin bakımı ve korunması için yapılması gerekenlere değinilmiştir.³⁸⁵ 27. maddede uluslararası akarsuya ilişkin sel, buzlanma, hastalık taşıma, erozyon, kuraklık veya çölleşme gibi durumları önlemek için tek başlarına ya da uygun olduğunda ortaklaşa tedbirler alınacağı ifade edilmiştir.³⁸⁶ 28. maddede olağanüstü durumlarda yapılması gerekenler yer almaktadır.³⁸⁷ 29. maddede uluslararası akarsuların ve tesislerin savaş zamanındaki durumu ele alınmaktadır.³⁸⁸ 30. Maddede devletlerin birbirleri ile dolaysız ilişki kurmasının mümkün olmadığı durumlarda, veri ve bilgi alışverişi, danışma, görüşme ve işbirliği yükümlülüklerini kendilerinin kabul ettikleri dolaylı bir yöntemle yerine getirebilecekleri ifade edilmiştir.³⁸⁹ 31.maddede hiçbir devletin ulusal güvenlik ve savunmaları ile ilgili vermeye zorlanamayacağı ifade edilmiştir.³⁹⁰ 32. Maddeye göre önemli bir zarar veya zarar tehlikesinin ortaya çıkması halinde ilgili devletler yargı yoluna, diğer usullere veya zararın tazmini için başvurma hakkını verirken, uyruk, ikamet veya zararın meydana geldiği yer bakımından ayırım yapmamak ile yükümlüdürler.³⁹¹

33. madde anlaşmazlıkların çözümü ele alınmıştır. Bu maddeye göre iki veya daha fazla akarsu devleti arasındaki uyuşmazlıklar barışçıl yollarla çözümlenecektir. Eğer ilgili taraflar bir anlaşmaya varamazlarsa, üçüncü bir devletin yardım veya arabuluculuğunu isteyebilirler, aralarında daha önceden oluşturdukları bir akarsu kurumu varsa onun yardımını isteyebilirler, anlaşmazlığı bir hakem ya da Uluslararası

³⁸⁵ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 26

³⁸⁶ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 27

³⁸⁷ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 28

³⁸⁸ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 29

³⁸⁹ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 30

³⁹⁰ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 31

³⁹¹ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 32

Adalet Divanı'na götürebilirler.³⁹² Eğer ilgili taraflar görüşmelerin başlamasından itibaren 6 ay içinde anlaşmazlığı görüşmeler veya yukarıdaki yollardan biriyle çözememezlerse, taraflar tersine karar vermedikçe tarafsız bilgi toplama komisyonuna havale edilir.³⁹³ Bu komisyon ile ilgili yükümlülükler 33. Maddenin 4 -9 fıkralarında belirtilmiştir. 33.maddenin 10. fıkrasında zorunlu hakemliğe veya UAD' na başvurma ile alakalıdır. 10. fıkraya göre, bir taraf devlet, antlaşmanın onaylanması sırasında veya daha sonra, anlaşmazlığın çözülmediği takdirde, aynı yükümlülüğü kabul eden devletler ile zorunlu olarak herhangi bir anlaşmaya ihtiyaç duymadan anlaşmazlığın UAD'na götürülmesini veya hakemlik mahkemesine başvurulmasını kabul eder yükümlülüğü vardır.³⁹⁴

Sözleşmede oy kullanan ülkeler arasında akarsuların aşağı kıyıdaş-yukarı kıyıdaş ülkelerinin oylarında ayrım olduğu görülmektedir. Sözleşme lehine oy kullanan ülkelerin tam anlamıyla veya kısmen aşağı kıyıdaş ülke konumunda, Sözleşme aleyhine oy kullanan ülkeler ile çekimser kalan ülkelerin ise, çoğunlukla yukarı kıyıdaş ülkeler olduğu dikkatleri çekmektedir.³⁹⁵ Sözleşmeye verilen oylara bakıldığında aşağı kıyıdaşlar ve yukarı kıyıdaş ülkelerin oylarında görülen ayrım, Sözleşme'nin aşağı kıyıdaş ülkeler yararına düzenlemeler içerdiği iddiasından kaynaklanmaktadır.³⁹⁶

Sözleşmeye Orta Asya Bölgesi'ndeki uluslararası akarsuların kıyıdaş olan ülkelerin verdikleri oylar, aşağı kıyıdaş-yukarı kıyıdaş ülkelerin görüşlerine birebir uygundur. Amu derya ve Siri derya akarsularının aşağı kıyıdaş iki ülkesi olan Kazakistan ve Özbekistan sözleşme lehine oy kullanmıştır.³⁹⁷ Diğer havza devletlerinden Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan sözleşmede oy kullanmamıştır.³⁹⁸ Burada belirtilmelidir ki, bu sözleşmenin Orta Asya uluslararası akarsu sorununun çözümünde kullanılması için Amu derya ve Siri derya akarsularının

³⁹² Kaya, s. 623

³⁹³ Sözleşme maddesi için bkz: Ek: Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme, madde 33

³⁹⁴ Kaya, s.624

³⁹⁵ Sözleşmede oy kullanan ülkeler için bakınız: Anıl Çamyamacı, (2015), 1997 tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşmenin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt 16, Sayı: 2, Şubat 2016, http://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2016/02/anil_camyamac.pdf, Erişim: 17.03.2018

³⁹⁶ Seyfi Kılıç, (2012), Uluslararası Suyollarının Ulaşım-dışı Kullanımına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve 2012 Değerlendirmesi, s. 118, www.orsam.org.tr, Erişim: 17.03.2018

³⁹⁷ Kılıç, s.117

³⁹⁸ Kılıç, s.118

kıyıdaşı olan tüm ülkelerin sözleşmeye taraf olması gerekmektedir. Fakat Sözleşme’ ye Orta Asya Cumhuriyetlerinden sadece Kazakistan ve Özbekistan taraftır.

Orta Asya uluslararası akarsu sorununu uluslararası hukukun kaynaklarından diğeri olan doktrinler ışığında değerlendirdiğimizde “Mutlak Egemenlik, Doğal Durumun Bütünlüğü, Ön Kullanım Üstünlüğü ve Adil Kullanım Doktrinlerini ele almamız gerekmektedir. Bu doktrinlerden her birinin uluslararası akarsu paylaşımı konusunda farklı amaçlara uygun birer yaklaşım oldukları açıktır. Çünkü “Mutlak Egemenlik Doktrini” özünde yukarı kıyıdaş ülkelerinin mutlak üstünlüğü kabul edildiğinden doktrinin su paylaşımı konusunda, Kırgızistan ve Tacikistan’ın milli menfaatlerine daha yakın olduğu görülmektedir.³⁹⁹ Aynı şekilde, “Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini” ele alındığında, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi aşağı kıyıdaş devletlerin çıkarlarına öncelik tanıdığı ve bu devletlerin su kullanımına uygun görüşler içerdiği görülmektedir.

“Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini” ise ilk kullanımın çoğunlukla yukarı kıyıdaş ülkeler tarafından yapılması sebebiyle yukarı kıyıdaş ülkelerin suyu kullanım üstünlüğünü kabul ettiğinden Kırgızistan ve Tacikistan’ın çıkarlarına uygun olduğu ortadadır. “Adil Kullanım Doktrini” ise yukarı ile aşağı kıyıdaş ülkelerin ortak görüşlerini kapsayıcılığından dolayı en uygun doktrin olarak görülmesine rağmen Kırgızistan ve Tacikistan özelinde, kurulması amaçlanan hidroelektrik santrallerinin Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’a vereceği zararların ortadan kaldırılmasına yönelik bir çözüm sunamadığı görülmüştür.⁴⁰⁰

³⁹⁹ Zorlu vd., s.42

⁴⁰⁰ Zorlu vd., s.42

SONUÇ

Orta Asya'nın en önemli iki su kaynağı olan Amu derya ve Siri derya akarsuları, SSCB döneminde Moskova yönetimi altında birliğin su ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmaktaydı. SSCB'nin dağılması ile birlikte bu iki su kaynağı uluslararası akarsu niteliği kazanmıştır. Bağımsızlıklarını ilan eden Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın bu iki akarsuyu kendi çıkarlarına göre kullanmak istemesi ve her birinin bu iki akarsudan daha fazla faydalanmak istemesi Orta Asya'da uluslararası akarsu sorununa sebep olmuştur.

Bu tezde Orta Asya'daki uluslararası akarsu sorunu uluslararası hukukun kaynaklarından yararlanılarak çözmeye çalışılmıştır. Uluslararası Adalet Divanı'nın 38. Maddesine göre devletlerarasında çıkan bir uyuşmazlığı çözmek için asli ve yardımcı kaynaklar kullanılmaktadır. Asli kaynaklar içinde; uluslararası antlaşmalar, uluslararası teamüller ve hukukun genel ilkeleri yer almaktadır. Yardımcı kaynaklar ise mahkeme kararları ve doktrinlerdir. Uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımına ilişkin asli kaynak olarak 4 uluslararası antlaşma vardır. İlk olarak Cenevre Sözleşmesi ele alınmıştır. Bu sözleşme ile uluslararası akarsulara hidrolik enerji üretimi için faydalanma konusunda katkı sağlanmıştır. İkinci olarak Montevideo Sözleşmesi değerlendirilmiştir. Bu sözleşme ile devletlerin uluslararası bir akarsuda kendi hâkimiyeti altında olan kısmında kullanım hakkı doğrulandıktan sonra, bu hakkın sınırlı olduğunu vurgulanmıştır. Üçüncü kaynak Helsinki Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme ile sınıraşan sular kavramı ortaya atılmış, uluslararası akarsular ve sınıraşan sular arasındaki fark ifade edilmiştir. Son olarak ele alınan ve bu tezin temel kaynağı olan Uluslararası Akarsuların Ulaşım dışı Amaçlara İlişkin Kullanımı Sözleşmesi ile birlikte bu konu uluslararası düzeyde ilk defa geniş çaplı olarak ele alınmıştır.

Konu ile ilgili yardımcı kaynaklardan mahkeme kararları altında benzer sorunlara ilişkin davalar incelenmiş ve bu davalarda verilen kararların Orta Asya uluslararası akarsu sorunun çözümü için örnek teşkil edip edemeyeceği araştırılmıştır.

Yardımcı kaynaklardan doktrinler ve Uluslararası Hukuk Enstitüsü, Uluslararası Hukuk Derneği ile Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun faaliyetleri incelenmiştir. Uluslararası akarsuların sorun teşkil etmeye başlaması ile birlikte öne

sürülen doktrinler; Mutlak Egemenlik Doktrini, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini ve Hakça, Makul ve Optimum Kullanım Doktrinleridir. Bu doktrinler kapsamlı olarak incelendiğinde her birinin uluslararası akarsu paylaşımı konusunda farklı amaçlara hizmet eder bir yaklaşım sunması sebebiyle Orta Asya uluslararası akarsu sorunu için çözüm olamamışlardır. Uluslararası akarsular ile ilgili Uluslararası Hukuk Derneği, Uluslararası Hukuk Enstitüsü ve Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmalar yapmıştır. Fakat bu çalışmalar uluslararası akarsu sorunu için çözüm oluşturabilecek belirli ve ayrıntılı hükümler sunamamıştır.

Uluslararası hukukun asli kaynakları içinde incelenen ve tezin ana kaynağını oluşturan 1997 BM Uluslararası Akarsuların Ulaşım dışı Amaçlara İlişkin Kullanımı sözleşmesi Orta Asya uluslararası akarsu sorunu çözmek için yeterli değildir. Sözleşme maddeleri tek tek ele alındığında görülmektedir ki, bu sözleşme uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımına ilişkin bir sorun ortaya çıktığında, bu soruna kesin çözüm getirmekten uzak alternatif çözüm yolları ortaya koymaktadır. Sözleşmede sorunu çözmek için sunulan; karşılıklı antlaşmalar yapmak, ortak yönetim komisyonları kurmak, akarsuların akışını değiştirmek, çeşitlendirmek veya başka şekilde kontrol etmek için hidrolik yapılar veya tesisler yapmak ve bunları işbirliği içinde yürütmek henüz bu sözleşme kabul edilmeden önce Orta Asya Cumhuriyetleri tarafından zaten denenmiştir. Sözleşme maddelerinde geçen bu hükümler Orta Asya uluslararası akarsu sorunun çözümü için yeterli değildir.

Çalışmaları başladıktan sonra sözleşmenin taslak oluşturması için geçen süre 44 yıldır. 20. yüzyılın uluslararası sistematiği ve düzeni içinde çalışmalarına başlanmış olan sözleşme, 21. Yüzyılın jeopolitiği ve yeni dünya düzeni içine girdiği için bu yeni yüzyılın düzenini kapsamayı, yeni düzende uluslararası kabul görmesi ve sorunlar için uygulama alanı bulup çözüm sunması imkânsız görünmektedir. Bu sebeple bu sorunun çözümü için yeni uluslararası hukuk düzenlemelerine ihtiyaç vardır. Yeni uluslararası hukuk düzenlemelerinde öncelikli olarak kavram sorunu çözülmelidir. Amu derya ve Siri derya akarsuları için “uluslararası akarsu” veya “sınıraşan su” kavramlarından hangi kavramın en uygun olduğu ve kullanılması gerektiği belirlenmelidir. Kullanılacak kavram belirlendikten sonra bu akarsulara ilişkin ilgili devletlerin egemenlik hakları ortaya koyulmalıdır. Egemenlik haklarına göre aşağı kıyıdaş ve yukarı kıyıdaş

devletlerin akarsulardan talepleri oluşturulmalıdır. Devletlerin bu akarsular üzerindeki egemenlik hakları ve akarsulardan talepleri karşılıklı değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme sonucunda maddeleri birbiriyle uyumlu ve karşılıklı taraflar için hakkaniyetli çözüm sunan uluslararası bir sözleşme oluşturulup, soruna taraf tüm devletler tarafından imzalanmalıdır. Orta Asya Cumhuriyetleri bu sözleşmeyi oluşturmaya yanaşmama durumunda veya sözleşmeyi imzaladıktan sonra soruna çözüm bulamama durumunda Uluslararası Adalet Divanı'na başvurarak sorunun çözümünü talep etmelidirler.

EK: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ULUSLARARASI AKARSULARIN ULAŞIM DIŞI KULLANIMI HUKUKUNA İLİŞKİN SÖZLEŞME ⁴⁰¹

Bu Sözleşmenin tarafı olan devletler,

Dünyanın birçok bölgesinde uluslararası akarsuların ve bunların ulaşım dışı kullanımının öneminin bilincinde olarak,

Genel Kurulun uluslararası hukukun tedrici gelişimini ve tedvinin teşvik etmek amacıyla çalışmaları başlatmasını ve tavsiyelerde bulunmasını öngören Birleşmiş Milletler Şartı madde 13 paragraf 1 (a)'yı hatırla tutarak,

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımına ilişkin uluslararası hukuk kurallarının başarılı tedvini ve tedrici gelişiminin Birleşmiş Milletler Şartı madde 1 ve 2'de belirtilen amaç ve ilkelerin teşviki ve uygulanmasında yardımcı olacağını göz önünde bulundurarak,

Diğer sebeplerin yanı sıra artan talepler ve kirlilikten kaynaklanan sorunların birçok uluslararası akarsuyu etkilediğini göz önüne alarak,

Bir çerçeve sözleşmenin uluslararası akarsuların şimdi ki ve gelecekteki nesiller için kullanımını, gelişmesini, muhafazasını, idaresini ve korunmasını ve en elverişli ve sürdürülebilir kullanımını sağlayacağı inanını belirterek,

Bu alanda uluslararası işbirliğinin ve iyi komşuluğun önemini teyid ederek

Gelişmekte olan ülkelerin özel durumunu ve ihtiyaçlarının farkında olarak, 1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı tarafından Rio Bildirisi ve Gündem 21 ile kabul edilen ilke ve tavsiyeleri hatırlayarak.

Uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımına ilişkin mevcut iki ve çok taraflı anlaşmaları da hatırlayarak,

Gerek hükümetler arası gerek hükümetler dışı uluslararası örgütlerin, uluslararası hukukun bu alandaki tedvinine ve tedrici gelişmesine yaptıkları değerli katkıları dikkat ederek,

⁴⁰¹ Çeviren: Dolunay ÖZBEK DALYAN,
www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/download/1023004013/1023003608, Erişim 22.01.2018

Uluslararası Hukuk Kornişonunun, uluslararası akarsuların ulaşım dışı kullanımı hukuku üzerine yaptığı çalışmalarını takdir ederek,

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 9 Aralık 1994 tarihli 49/52 sayılı kararını göz önünde bulundurarak,

Aşağıdaki gibi anlaştılar:

Bölüm I

BAŞLANGIÇ

Madde 1

Mevcut Maddelerin Kapsamı

1. Bu sözleşme uluslararası akarsuların ve bunların sularının ulaşım harici amaçlar için kullanımına ve bu akarsuların ve bunların sularının kullanımına ilişkin koruma ve idare tedbirlerine uygulanır.

2. Uluslararası akarsuların ulaşım için kullanımı, ulaşım diğer kullanımlardan etkilenmediği veya diğer kullanımları etkilemediği ölçüde, bu sözleşmenin kapsamı dışındadır.

Madde 2

Terimlerin Kullanışı

Bu Sözleşme'ye mahsusen

(a) "Akarsu" fiziksel ilişkileri nedeniyle bütün olan ve doğal akışıyla ortak bir alana akarak sonlanan yerüstü-yeraltı sular sistemidir.

(b) "Uluslararası akarsu" parçalan ayrı devletler içinde yer alan akarsudur;

(c) "Akarsu devleti" uluslararası akarsuyun bir parçasının ülkesinde yer aldığı taraf devlet veya uluslararası akarsuyun bir parçasının yer aldığı bir veya daha çok üye devletin ülkesindeki taraf bölgesel ekonomik bütünleşme;

(d)"Bölgesel ekonomik bütünleşme örgütü" belirli bir bölgedeki egemen devletler tarafından oluşturulmuş olup, bu Sözleşme ile düzenlenen meseleler bakımından üyesi olan devletler tarafından kendisine yetki devri yapılmış ve Bu Konvansiyonu imzalamaya, onaylamaya, kabul etmeye veya bu Sözleşmeye katılmaya iç hukuklarına uygun olarak yetkilendirilmiş olan örgüttür.

Madde 3

Akarsu Antlaşmaları

1. Aksine bir antlaşma yoksa, bu Sözleşme' deki hiçbir şey, bir akarsu devletin bu sözleşmeyi imzaladığı tarihte kendisi açısından yürürlükte bulunan antlaşmaların hak ve yükümlülüklerine etkide bulunmayacaktır..

2. Paragraf 1'e rağmen, orada sözü geçen antlaşmaların tarafları, gerektiğinde, bu antlaşmaları bu Sözleşmenin temel ilkeleriyle uyumlu hale getirmeye çalışacaklardır.

3. Akarsu devletleri bu maddelerin hükümlerini belirli bir uluslararası akarsuyun tümü veya bir kısmının özelliklerine ve kullanımlarına uygulayan ve ayarlayan ve bundan böyle "akarsu antlaşmaları" olarak adlandırılacak olan, bir ya da daha çok antlaşmalar yapabilirler.

4. iki veya daha çok akarsu devleti bir akarsu antlaşması yaptıklarında, bunun uygulanacağı suları tanımlayacaklardır. Böyle bir antlaşmaya uluslararası akarsuyun tümü veya bir kısmı hakkında veya belirli bir proje, program veya kullanım hakkında, diğer bir a da daha çok akarsu devletin akarsuyu kullanmasını olumsuz yönde önemli ölçüde etkilemediği ölçüde, onların açık rızası olmadan varılabilir.

5. Bir akarsu devleti bu Sözleşmenin hükümlerinin belirli bir akarsuyun özellikleri ve kullanımları nedeniyle ayarlanmasını veya uygulanmasını gerekli görürse akarsu devletleri bir ya da daha çok akarsu antlaşmasına varmak amacına yönelik olarak iyi niyetiyle görüşmek üzere danışmanlarda bulunacaklardır.

6. Belirli bir uluslararası akarsuya kıyıdaş devletlerin hepsinin değil bazılarının taraf olduğu bir akarsu antlaşmasındaki hiçbir şey ona taraf olmayan akarsu devletlerinin bu Sözleşme' den doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemeyecektir.

Madde 4

Akarsu Antlaşmalarının Tarafları

1. Her bir akarsu devletinin uluslararası akarsuyun tümüne uygulanacak herhangi bir akarsu antlaşmasının görüşmelerine katılmak ve bu antlaşmaya taraf olmak hakkının yanı sıra ilgili her danışmaya katılma hakkı vardır.

2. Akarsuyun sadece bir kısmına veya belirli bir proje, programa veya kullanıma uygulanması önerilen bir akarsu antlaşmasının yerine getirilmesiyle uluslararası akarsuyu kullanması önemli ölçüde etkilenebilecek olan bir akarsu devleti, böyle bir antlaşmanın danışmanlarına ve uygun olduğu takdirde görüşmelerine iyi niyetle ve taraf olma fikriyle, kullanımlarının bununla etkilendiği ölçüde katılma hakkı vardır.

Bölüm II

GENEL İLKELER

Madde 5

Hakkaniyetli, Nısfete Uygun ve Makul Kullanım ve İştirak

1. Akarsu devletleri kendi sınırlarında akarsudan hakkaniyetli ve makul olarak yararlanacaklardır. Bilhassa uluslararası akarsu, akarsu devletlerince akarsuyu yeteri kadar muhafaza etmesi şartıyla, akarsu devletlerinin menfaatleri düşünülerek en uygun ve sürekli yararlanmaya erişmek için kullanılarak geliştirilecektir.

2. Akarsu devletleri uluslararası akarsuyun hakkaniyete ve nısfete uygun ve makul kullanılması, geliştirilmesi ve korunmasına katılacaklardır. Böyle bir katılma, bu Sözleşme' de düzenlenen şekilde, hem akarsuyu kullanma hakkını hem de onu korumak ve geliştirmek için işbirliği yapmak görevini kapsar.

Madde 6

Hakkaniyet ve Nısfete Uygun ve Makul Kullanıma İlişkin Faktörler

1. Bir uluslararası akarsuyun madde 5 anlamında hakkaniyet ve nisfete uygun ve makul şekilde kullanımı aşağıdakiler dahil olmak üzere tüm ilgili faktör ve durumları dikkate almayı gerektirir.

- a) doğal durumdaki coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, çevresel vb etkenler;
- b) söz konusu akarsu devletinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- c) akarsu devletinde akarsuya bağlı nüfus;
- d) bir akarsu devletinin akarsuyu kullanımının veya kullanımlarının diğer akarsu devletleri üstündeki etkisi;
- e) akarsuyun mevcut ve potansiyel kullanımları;
- f) akarsu kaynaklarından faydalanmanın muhafazası, geliştirilmesi ve iktisadi ve bu amaçla yönelik önlemlerin maliyeti;
- g) programlanan veya var olan belirli bir faydalanmaya eş değerde seçeneklerin olması.

2. Akarsu devletleri, 5. Madde'nin uygulanmasında, gereksinim olması halinde, ortaklaşa istişare yapacaklardır.

3. Etkenlerden her birine verilecek önem, diğer etkenlere göre tespit edilecektir. Makul ve hakkaniyetli faydalanma tespit edilirken diğer etkenlerin tamamı ele alınarak hepsine göre sonuç çıkarılacaktır.

Madde 7

Önemli Zarar Vermeme Yükümü

1. Akarsu devletleri ülkelerindeki uluslararası akarsuyu kullanırken, diğer akarsu devletlerine önemli zarar vermeyi önleyecek tüm uygun tedbirleri alacaklardır.

2. Buna rağmen diğer bir akarsu devletine önemli zarar verildiyse, kullanımı bu zararı veren devletler bu kullanım hakkında antlaşma yoksa, madde 5 ve 6 hükümlerine gerekli dikkati göstererek, bu mağduriyete son vermek veya azaltmak ve elverişli olduğunda, tazminat mevzunu çözmek amacıyla, zarar gören devlete de danışarak uygun olan tüm tedbirleri alacaklardır.

Madde 8

İşbirliği Genel Yükümlülüğü

1. Akarsu devletleri egemen eşitlik, ülkesel bütünlük ortak fayda ve iyi niyet temelinde ve akarsuyun en elverişli kullanımını ve yeterli korunmasını sağlamak üzere işbirliği yapacaklardır.

2. Bu işbirliğin biçimini belirlerken, akarsu devletleri, gerekli görürlerse, çeşitli bölgelerde var olan ortak mekanizmalar ve komisyonlardaki işbirliğinden edinilen tecrübelerin ışığında, gerekli tedbirler ve yöntemler üzerinde işbirliğini kolaylaştırmak için ortak kuruluşlar veya kurumlar kurulmasını düşünebilir.

Madde 9

Düzenli Veri ve Bilgi Alışverişi

1. Madde 8'e binaen, akarsu devletleri, hem akarsuyun durumuna, özellikle hidrolojik, meteorolojik, hidrojeolojik ve ekolojik doğasına ait ve suyun niteliğine ilişkin halihazırda mevcut olan veri ve bilgileri hem de bunlarla bağlantılı tahminleri düzenli bir şekilde mübadele edeceklerdir.

2. Diğer bir akarsu devletinin kendisinden halihazırda mevcut olmayan veri ve bilgi istediği bir akarsu devleti, bu talebi yerine getirmek için elinden gelen çabayı gösterecektir fakat bu talebi yerine getirmeyi söz konusu veri ve bilginin toplanması ve uygun olduğunda işlenmesi için yapılan makul masrafların talip devlet tarafından ödenmesi koşuluna bağlayabilir.

3. Akarsu devletleri veri ve bilgi toplamak ve bunların iletildiği diğer akarsu devletlerinin bunları kullanmasını kolaylaştırıcı bir biçimde işlenmesi uygunsa işlemek için ellerinden gelen çabayı göstereceklerdir.

Madde 10

Farklı Kullanım Türleri Arasındaki İlişki

1. Aksi yönde bir anlaşma veya teamül yoksa, uluslararası bir akarsuyun hiçbir kullanımını diğerlerine doğasından gelen bir üstünlüğe sahip değildir.

2. Uluslararası akarsuyun kullanımları arasında bir çatışma olduğu takdirde, 5'ten 7'ye kadar maddelere müracaat ile, hayati insan ihtiyaçlarına özel önem verilerek çözümlenecektir.

Bölüm III

TASARLANAN ÖNLEMLER

Madde 11

Tasarlanan Önlemlere İlişkin Bilgi

Akarsu devletleri, tasarlanan önlemlerin uluslararası akarsuyun durumu üzerindeki muhtemel etkileri hakkında bilgi mübadele edecek ve birbirlerine danışacak ve gerekirse görüşeceklerdir.

Madde 12

Muhtemelen Olumsuz Etkileri Olan Tasarlanan Önlemlere İlişkin Bildirim

Tasarlanan önlemlerin diğer akarsu devletleri üzerinde olumsuz etkileri olabilecekse, akarsu devleti bunları uygulamaya koymadan veya uygulamaya konmasına izin vermeden önce bu devletlere zamanlıca bildirimde bulunacaktır. Bildirim yapılan devletlerin tasarlanan önlemlerin muhtemel etkilerini değerlendirmelerini sağlamak için, her türlü çevre etki değerlendirmesinin sonul arı da dahil olmak üzere eldeki teknik veri ve bilgiler bu bildirimde eklenecektir.

Madde 13

Bildirim Cevap Süresi

Aksi kararlaştırılmadığı takdirde:

(a) madde 12'ye göre bildirimde bulunan akarsu devleti, bildirim yapılan devletlere tasarlanan önlemlerin muhtemel etkilerini incelemeleri ve değerlendirmeleri ve bulgularını kendisine iletmeleri için altı aylık bir süre tanır;

(b) tasarlanan önlemlerin değerlendirilmesi bildirim yapılan bir devlet için özel bir güçlük yaratıyorsa, bu devletin talebi üzerine süre altı ay uzatılır.

Madde 14

Bildirimde Bulunan Devletin Cevap Süresi Zarfındaki Yükümlülükleri

Madde 13'te belirtilen süre zarfında, bildirimde bulunan devlet,

a) bildirim yapılan devletlere, doğru ve tam bir değerlendirme için gerekli ve elde bulunan ek veri ve bilgileri talep edildiği takdirde sağlayarak işbirliği yapacaktır; ve

b) tasarlanan önlemleri bildirim yapılan devletlerin rızaları olmadan uygulamaya koymayacak veya uygulamaya konmasına izin vermeyecektir.

Madde 15

Bildirime Cevap

Bildirim yapılan devletler, bulgularını bildirimde bulunan devlete madde 13 uyarınca uygulanacak süre içinde mümkün olduğu kadar erkenden ileteceklerdir. Bildirim yapılan bir devlet tasarlanan önlemlerin uygulamaya konmasının madde 5 veya 7'ye aykırı olacağını görürse bulgusunu sebeplerini gösteren belgelendirilmiş bir açıklamayı bu bulgusuna ekleyecektir.

Madde 16

Bildirime Cevap Vermeme

1. Bildirimde bulunan devlet, madde 13 e göre uygulanacak süre içinde madde 15'e uygun hiçbir haber alamazsa, madde 5 ve 7 yükümlülüklerine tabi olmak kaydıyla. I bildirime ve bildirim yapılmış devlete sağlanmış diğer veri ve bilgilere uygun olarak tasarlanan önlemlerin uygulamaya konmasına geçebilir.

2. Kendisine bildirim yapıp da madde 13'e göre uygulanacak süre içinde cevap vermeyen bir devletin herhangi bir tazminat talebi, bildirimde bulunan devletin cevap süresi bittikten sonra giriştiği ve bildirim yapılan devlet bu süre içinde itiraz etseydi girişilmeyecek olan bir eylem dolayısıyla girdiği masraflar ile bertaraf edilebilir.

Madde 17

Tasarlanan Önlemlere İlişkin Danışmalar Ve Görüşmeler

1. Madde 15 uyarınca tasarlanan önlemlerin uygulanmasının 5'ten 7'ye kadar maddelerin hükümleriyle çelişik olacağı yolunda bir haberleşme yapıldıysa, bildirimde bulunan devlet ve cevap veren devlet, duruma hakkaniyet ve nısfete uygun bir çözüm bulmak niyetiyle danışmaya ve gerekirse görüşmelere girişeceklerdir.

2. Danışma ve görüşmeler, her devletin iyiniyetle diğer devletin hakları ve meşru çıkarlarına makul saygıyı göstermesi temelinde yürütülecektir.

3. Bildirim yapılan devlet cevap verdiği zaman talep ettiği takdirde, bildirimde bulunan devlet, danışma ve görüşmelerin seyri esnasında, tasarlanan önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulamaya konmasına izin vermekten, aksi kararlaştırılmamışsa altı aylık bir süre için kaçınacaktır.

Madde 18

Bildirim Yapılmadığı Takdirde İzlenecek Yöntemler

1. Eğer bir akarsu devletinin, diğer bir akarsu devletinin, kendisi üzerinde önemli olumsuz etki yaratabilecek önlemler tasarladığına inanmak için makul sebepleri varsa, bu diğer devletten madde 12 hükümlerini uygulamasını isteyebilir. Bu talep, sebeplerini gösteren belgelendirilmiş bir açıklamayla beraber yapılacaktır.

2. Önlemleri tasarlayan devlet kendini yine de madde 12 uyarınca bildirimde bulunmak yükümlülüğü altında bulmazsa, bu bulgusunun sebeplerini gösteren belgelendirilmiş bir açıklama da sağlayarak diğer devlete bildirecektir. Eğer bu bulgu diğer devleti tatmin etmezse, onun talebi üzerine bu iki devlet derhal madde 17'nin l'inci ve 2'nci paragraflarında belirtilen şekilde danışma ve görüşmelere girişeceklerdir.

3. Danışma ve görüşmelerin seyri esnasında, diğer devlet danışma ve görüşmelerin başlatılması talebini yaptığı zaman talep ettiği takdirde, önlemleri tasarlayan devlet, bu önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulamaya konmasına izin vermekten, aksi kararlaştırılmamışsa aylık bir süre için kaçınacaktır.

Madde 19

Tasarlanan Önlemlerin Acilen Uygulanması

1. Tasarlanan bir önlemin uygulanmasının toplum sağlığını, toplum güvenliğini veya eş derecede önemli başka çıkarların korunması için son derece acil olması durumunda, önlemleri tasarlayan devlet madde 5 ve 7'ye tabi olmak kaydıyla, madde 14'e ve madde 17'nin 3'ncü paragrafına rağmen derhal uygulamaya geçebilir.

2. Böyle durumlarda ilgili veri ve bilgilerle beraber önlemlerin aciliyetine dair resmi bir beyan, madde 12'de işaret edilen diğer akarsu devletlerine gecikmeksizin iletilecektir.

3. Paragraf 2'de işaret edilen devletlerden herhangi birinin talebi üzerine, önlemleri tasarlayan devlet, onunla derhal madde 17'nin 1 ve 2'nci paragraflarında belirtildiği şekilde danışma ve görüşmelere girişecektir.

Bölüm IV

KORUMA, MUHAFAZA VE İDARE

Madde 20

Ekosistemlerin Korunması ve Muhafazası

Akarsu devletleri tek başlarına ve uygun olduğunda ortaklaşa, uluslararası akarsuyun ekosistemini koruyacak ve muhafaza edeceklerdir

Madde 21

Kirliliğin Önlenmesi, Azaltılması Ve Kontrolü

1. Bu maddeye mahsusen "uluslararası bir akarsuyun kirlenmesi", uluslararası akarsuyun bileşiminde veya niteliğinde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak insan davranışı sonucunda ortaya çıkan herhangi bir zararlı değişim demektir.

2. Akarsu devletleri, diğer akarsu devletlerine veya insan sağlığına ya da güvenliğine zarar da dahil olmak üzere onların çevrelerine, suyun herhangi bir yararlı amaçla kullanımına veya su yolunun canlı kaynaklarına önemli zarar verebilecek kirlenmeyi, tek başlarına ve uygun olduğunda ortaklaşa önleyecek, azaltacak ve kontrol

edeceklerdir. Akarsu devletleri bu bağlamda politikalarını uyumlulaştırmak üzere adımlar atacaklardır.

3. Akarsu devletleri, aralarından herhangi birinin talebi üzerine, uluslararası akarsuyun kirliliğinin önlenmesi, azaltılması ve kontrol edilmesi için, aşağıdakiler gibi, karşılıklı olarak uygun tedbirleri ve yöntemleri belirlemek üzere danışmanlarda bulunacaklardır:

- a) Su niteliğine dair ortak hedefler ve ölçütler oluşturmak:
- b) Belli bir noktadan kaynaklanan veya belli bir noktadan kaynaklanmayan kirlenmeye yönelik teknikler ve uygulamalar oluşturmak;
- c) Akarsuya katılması yasaklanacak, sınırlanacak, inceleyecek veya takibe alınacak maddelerin listesini oluşturmak.

Madde 22

Yabancı veya Yeni Canlı Türlerinin Katılması

Akarsu devletleri, uluslararası akarsuya diğer akarsu devletlerine önemli zarar verme sonucunu doğuracak şekilde akarsuyun ekosistemi üzerinde zararlı etkisi olabilecek yabancı veya yeni canlı türlerinin katılmasını önlemek için gerekli tüm tedbirleri alacaklardır.

Madde 23

Deniz Çevresinin Korunması ve Muhafazası

Akarsu devletleri, deltalar da dahil olmak üzere deniz çevresinin korunması ve muhafazası için uluslararası akarsuya ilişkin gerekli bütün önlemleri tek başlarına ve uygun olduğunda diğer devletlerle işbirliği içinde alacaklardır.

Madde 24

İdare

1. Akarsu devletleri, aralarından herhangi birinin talebi üzerine uluslararası akarsuyun ortak bir idare mekanizmasının kurulmasını da içerebilecek şekilde idaresine ilişkin görüşmelere girişeceklerdir.

2. Bu maddeye mahsusen "idare" özellikle aşağıdakileri belirtir:

(a) bir uluslararası akarsuyun sürdürülebilir gelişimini planlama ve kabul edilen planların uygulanmasını sağlama; ve

(b) akarsuyun rasyonalist ve elverişli kullanımını, korunmasını, kontrolünü değişik şekillerde teşvik etme.

Madde 25

Düzenleme

1. Akarsu devletleri, uygun olduğunda, uluslararası akarsuyun sularının akışını düzenleme ihtiyaçlarına veya olanaklarına cevap vermek üzere işbirliği yapacaklardır.

2. Aksi kararlaştırılmadığı takdirde, akarsu devletleri üstlenmeyi kararlaştıracakları düzenleme yapılarının inşasına ve bakımına veya masraflarının ödenmesine hakkaniyete ve nısfete uygun bir temelde katılacaklardır.

3. Bu maddeye mahsusen "düzenleme" uluslararası akarsuyun sularının akışını değiştirmek, çeşitlendirmek veya başka şekilde kontrol etmek için hidrolik yapı veya herhangi bir başka sürekli tedbirin kullanımı anlamına gelir.

Madde 26

Tesisler

1. Akarsu devletleri kendi ülkelerinde uluslararası su yoluyla ilgili tesislerin, araçların ve diğer yapıların bakımı ve korunması için ellerinden gelen çabayı göstereceklerdir.

2. Akarsu devletleri aralarında, önemli olumsuz etkilere maruz kalacağına inanmak için makul sebepleri olan herhangi birinin talebi üzerine şu konularda danışmalara girişeceklerdir.

(a) uluslararası akarsuyla ilgili tesislerin, araçların ve diğer yapıların güvenli çalıştırılması ve bakımı konusunda; ve

(b) tesislerin, araçların ve diğer yapıların kasdi veya ihmalkar eylemlerden veya doğa kuvvetlerinden korunması.

Bölüm V

ZARARLI KOŞULLAR VE ACİL DURUMLAR

Madde 27

Zararlı Koşulların Önlenmesi Ve Hafifletilmesi

Akarsu devletleri diğer akarsu devletlerine zararlı olabilecek, uluslararası bir akarsuya ilişkin koşullar, bunlar sel veya buzlanma, suyla taşınan bulaşıcı hastalıklar, balçıklaşma, erozyon, tuzlu su karışması, kuraklık veya çölleşme gibi, ister doğal sebeplerin ister insan davranışlarının sonucu olsun, önlemek ve hafifletmek için tüm uygun tedbirleri tek başlarına ve uygun olduğunda ortaklaşa alacaklardır.

Madde 28

Olağanüstü Durumlar

1. Bu maddeye mahsusen "olağanüstü durum", sel, buzların kopması, toprak kayması veya zelzele gibi doğal sebeplerin veya endüstriyel kazalar gibi insan davranışlarının aniden yol açtığı, akarsu devletlerine veya başka devletlere ciddi zarar veren veya vermesi muhakkak olan durum demektir.

2. Akarsu devleti, ülkesinden kaynaklanan herhangi bir olağanüstü durumu, potansiyel olarak etkilenebilecek devletlere gecikmeksizin ve eldeki en seri yöntemle bildirecektir.

3. Olağanüstü durumun ülkesinden kaynaklandığı akarsu devleti, potansiyel olarak etkilenebilecek diğer devletlerle ve uygun olduğunda yetkili uluslararası örgütlerle durumun zararlı etkilerini önlemek, hafifletmek ve ortadan kaldırmak için koşulların gerekli kıldığı uygulanabilir tüm önlemleri derhal alacaktır.

4. Gerektiğinde, ortaklaşa olarak akarsu devletleri, ve uygun olduğunda, potansiyel olarak etkilenebilecek devletler ve yetkili uluslararası örgütle işbirliği yaparak olağanüstü durumlara müdahale edebilmek için ihtimal planları yapacaklardır.

Bölüm VI

MUHTELİF HÜKÜMLER

Madde 29

Silahlı Çatışma Durumunda Uluslararası Akarsular ve Tesisleri

Uluslararası akarsular ve bağlı tesisler, araçlar ve diğer yapılar, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışma durumunda uygulanacak uluslararası hukuk ilke ve kurallarının sağladığı korumadan faydalanacaklar ve bu ilke ve kurallara aykırı olarak kullanılmayacaklardır.

Madde 30

Dolaylı Yöntemler

Akarsu devletleri arasında doğrudan temasa ciddi engeller varsa, söz konusu devletler bu Sözleşme' de öngörülen, veri ve bilgi alışverişi, bildirim, haberleşme, danışma ve görüşme dahil olmak üzere işbirliği yükümlülüklerini, kendilerince kabul edilecek herhangi bir dolaylı yöntemle yerine getireceklerdir.

Madde 31

Ulusal Savunma veya Güvenlik İçin Hayati Önemde Veri ve Bilgi

Bu Sözleşme'deki hiçbir şey bir akarsu devletini milli savunma veya emniyet için hayati önemde veri ve bilgi paylaşmaya zorlayamaz. Ancak, bu devlet, şartların müsaade ettiği kadar çok bilgi vermek üzere iyi niyetle diğer akarsu devletleri ile işbirliği yapacaktır.

Madde 32

Ayrımcılık Yapmama

Uluslararası akarsu bağıli faaliyetlerin sonucunda önemli sınır ötesi zarar görmüş veya zarar görmesi yolunda ciddi tehdit altında olan gerçek veya tüzel kişilerin çıkarlarının korunması hakkında ilgili akarsu devletleri aksini kararlaştırmamışlarsa, akarsu devleti bu kişiler için kendi hukuk sistemine uygun olarak hukuki veya diğer yollara başvurmayı veya tazminat talep etme hakkını veya kendi ülkesinde yapılan bu tür faaliyetler sonucu ortaya çıkan önemli zararın başka türlü telafisini kabul ederken, uyrukluk veya ikamet veya zararın meydana geldiği yer bakımından ayırım yapmayacaktır.

Madde 33

Uyuşmazlıkların Çözümü

1. İki ya da ikiden fazla devlet tarafından bu Sözleşmenin değerlendirilmesi veya uygulanması konusunda uyuşmazlık çıkarsa, aralarında uygulanabilecek bir anlaşmanın olmaması durumunda, ilgili Taraflar, uyuşmazlığın aşağıdaki hükümlere uygun olarak barışçı yollardan çözümünü arayacaklardır.

2. Eğer Taraflardan birinin talep ettiği görüşmeler vasıtasıyla bir anlaşmaya varamazlarsa, beraberce üçüncü bir tarafın dostça olduğunda kendileri tarafından veya uzlaştırmasını talep edebilirler veya uygun olduğunda kendileri tarafından kurulmuş olabilen herhangi bir ortak akarsu kurumlarından faydalanabilmelerinin veya uyuşmazlığı tahkime veya Uluslararası Adalet Divanına sunmayı kararlaştırabilirler.

3. Paragraf 10'un işleyişine tabi olarak, paragraf 2'de belirtilen görüşme talebinin yapılmasından itibaren 6 ay sonra Taraflar uyuşmazlıklarını görüşmeler veya paragraf 2'de belirtilen diğer şekillerde çözememişlerse uyuşmazlık, aksi kararlaştırılmamışsa, uyuşmazlık taraflarından herhangi birinin talebi üzerine, 4'ten 9'a kadar paragraflara uygun olarak tarafsız bir vakıa tespitine sunulacaktır.

4. İlgili her Taraf tarafından atanacak birer üye, bu üyelerin seçeceği ve ilgili Taraflar'ın vatandaşı olmayan bir başkandan oluşan bir Vakıa-Tespit Komisyonu oluşturulacaktır.

5. Tarafların atadığı üyeler, Komisyonun kurulması talebinden itibaren üç ay içinde bir Başkan üzerinde anlaşamazlarsa, ilgili herhangi bir Taraf, uyuşmazlık

taraflarından hiçbirinin veya sözkonusu akarsuya kıyıdaş hiçbir devletin vatandaşı olmayan bir Başkanı atamasını Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinden talep edebilir. Paragraf 3 uyarınca yapılan ilk talepten itibaren üç ay içinde, ilgili Taraflar'dan herhangi biri üye atamazsa ilgili herhangi bir başka Taraf, uyuşmazlık taraflarından hiçbirin veya sözkonusu akarsuya kıyıdaş hiçbir devletin vatandaşı olmayan bir kişiyi atamasını Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinden talep edebilir. Böylece atanan kişi Komisyonun tek üyesini oluşturacaktır.

6. Komisyon usulünü kendi belirleyecektir.

7. İlgili Taraflar, Komisyonun ihtiyaç duyacağı bilgileri sağlamak ve talep edildiği takdirde, ülkelerine girişlerine ve araştırmalarının amaçlarıyla ilgili her tür kolaylık, santral, araç, yapı veya doğal oluşumu incelemelerine ün vermekle yükümlüdürler.

8. Tek üyeden oluşmadığı takdirde Komisyon, raporunu çoğunluk oyula kabul edecek ve bu raporu, bulgularını ve sebeplerini göstererek ve uyuşmazlığın hakkaniyet ve nısfete uygun çözümü için uygun gördüğü tavsiyeler ile beraber, iyi niyetle göz önünde bulundurmaları için ilgili Taraflar'a sunacaktır.

9. Komisyonun masrafları ilgili devletlerce eşit olarak karşılanacaktır.

10. Bu Sözleşmeyi onaylarken, kabul ederken, tasvip ederken veya Sözleşme'ye katılırken veya daha sonra herhangi bir zaman, bölgesel bir ekonomik bütünleşme örgütü olmayan bir Taraf Depoziter'e sunacağı yazılı bir belgeyle, paragraf 2'ye uygun olarak çözümlenemeyen bir uyuşmazlık bakımından, aynı yükümlülüğü kabul eden herhangi başka bir Taraf karşısında, ipso facto ve özel bir anlaşma olmaksızın aşağıdakileri zorunlu olarak kabul ettiğini beyan edebilir.

(a) Uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na sunulması; ve veya

(b) Taraflar aksini kararlaştırmamışsa, bu Sözleşmenin Ek'inde belirlenen usule uygun olarak kurulmuş ve işlemekte olan bir hakem mahkemesinde tahkim.

Bölgesel bir ekonomik bütünleşme örgütü olan bir Taraf benzer etkide bir beyanı, alt paragraf (b)'ye yönelik olarak yapabilir.

Bölüm VII

NIHAİ HÜKÜMLER

Madde 34

İmza

Bu Sözleşme, New York'taki Birleşmiş Milletler Merkezi'nde 21 Mayıs 1997 tarihinden 20 Mayıs 2000 tarihine kadar kadar ülkelerin ve bölgesel iktisadi bütünleşme kuruluşlarının imzalamasına açıktır.

Madde 35

Onay, Kabul, Tasvip veya Katılma

1. Bu Sözleşme, devletlerin ve bölgesel ekonomik bütünleşme örgütlerinin namına, kabulüne, tasvibine tabi ve katılımına açıktır. Ona, kabul, onay veya katılma belgeleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne bırakılacaktır..

2. Üyesi olan hiçbir devlet Taraf olmaksızın bu Sözleşme'ye Taraf olan bölgesel ekonomik bütünleşme örgütleri, bu Sözleşme'den doğan tüm yükümlülüklerle bağlı olacaktır. Bir veya daha çok üyesi bu Sözleşmeye Taraf olan bölgesel ekonomik bütünleşme Örgütleri için ise, bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinin icra edilmesinde herbirine düşecek sorumluluğu örgüt ve üyesi olan devletler belirleyeceklerdir. Böyle durumlarda, örgüt ve üyesi olan devletler, Sözleşme'den doğan haklarını aynı anda kullanma hakkına sahip olmayacaklardır

3. Bölgesel ekonomik bütünleşme örgütleri onay, kabul, tasvip veya katılma belgelerinde, Sözleşme de kapsanan meselelere yönelik yetkilerinin kapsamını beyan edeceklerdir. Bu örgütler ayrıca yetkilerinin kapsamındaki önemli değişiklikleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine bildireceklerdir.

Madde 36

Yürürlüğe Giriş

1. Bu Sözleşme otuz beşinci onay, kabul, tasvip veya katılma belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne tevdi edilmesi tarihinden itibaren 90. günde yürürlüğe girecektir.

2. Sözleşme'yi, otuz beşinci onay, kabul, tasvip veya katılma belgesinin tevdi edilmesinden sonra onaylanacak, kabul edecek, tasvip edecek veya katılacak her devlet veya bölgesel ekonomik bütünleşme örgütü için Sözleşme, bu devlet veya bölgesel ekonomik bütünleşme örgütünün onay, kabul, tasvip veya katılma belgesini tevdi etmesinden sonraki doksanıncı günde yürürlüğe girecektir.

3. Paragraf 1 ve 2'nin amaçları için bölgesel bir ekonomik bütünleşme örgütü tarafından tevdi edilen herhangi bir belge, devletler tarafından tevdi edilenlere ek olarak sayılmayacaktır.

Madde 37

Geçerli Metinler

Arapçası, Çincesi, İngilizcesi, Fransızcası, Rusçası ve İspanyolcası denk sayılan Sözleşmenin orijinal metni BM Genel Sekreteri'ne bırakılacaktır.

Yukarıdaki hususları tasdiken, hükümetlerince usulüne uygun olarak görevlendirilmiş aşağıda imzaları olan tam yetkili temsilciler bu Sözleşmeyi imzaladılar

Bindokuzyüzdoksanyediyılının Mayıs ayının yirmibirinci günü New York'ta tanzim edildi.

KAYNAKÇA

- ABDULLAHZADE, Cavid, (2006), Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmeleri, **MHB**, / <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/99337>, Erişim: 19.02.2018
- ACER, Yücel ve KAYA, İbrahim, (2010), **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**, USAK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, s.106
- AGAYEVA, Aygöl, (2017), Orta Asya'da Su Sorunu Havzalar ve Barajlar, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, 3.sayı.
- AKÇA, Çağatay, (2014), Sınırşan Sular ile İlgili Uluslararası Hukuk Metinlerinin Değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi, **Orman ve Su İşleri Bakanlığı**, Ankara.
- AKİPEK, Ömer İlhan, (1968), **Milletlerarası Adalet Divanı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İkinci Baskı, Başnur Matbaası, Ankara.
- ALLAHVERDİYEV, Anar, (2015), Orta Asya Su Sorunu, Yüksek Lisans Tezi, **Azerbaycan Devlet İhtisas Üniversitesi**, Bakü.
- Anual Report, 2006, Reviving the Northern Aral Sea, **The Word Bank**, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/EXTANNR/EXTANNREP2K6/0,,contentMDK:21052839~pagePK:64168445~piPK:64168309~theSitePK:2838572,00.html> , Erişim: 13.03.2018
- ARI, Tayyar, (2010a), **Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine**, MKM Yayıncılık, Bursa.
- ARI, Tayyar, (2010b), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 2.Baskı, MKM Yayınları, Bursa.
- ARIDEMİR, Hakan, (2003), “Ortadoğu Su Sorunu Bağlamında Fırat ve Dicle Nehirlerinin Uluslararası Hukuk Bakımından Değerlendirilmesi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kütahya.

- AYDIN, Hakkı, Devletler Ve İslam Hukuka Göre Milletlerarası Akarsular, Göller Ve Kanallar, / Cumhuriyet Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/311.pdf>, Erişim: 15.03.2018
- BAYCAUN, Saule, Orta Asya'da Krizin Diğer Adı: Su'dan Bahaneler, Su'dan Savaş mı?, **Stratejik Analiz Dergisi**, 13.sayı
- BIYIKOĞLU, Nadir, (2010), Orta Asya'da Su Sorunları, www.uzembassy.org.tr/files/Turkish_press/tr/press1_14072010_tr.pdf, Erişim: 07.02.2018
- BOZDAĞ, Emre Güneşer, 2012, Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Su Yönetim Sorunları, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, s.5
- BOZKURT, Enver; KÜRKÇÜ Akif ve POYRAZ, Yasin, (2003), **Devletler Hukuku**, 3.Baskı, Ankara.
- BOZKURT, Enver, (1999), **Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı**, Nobel Yayınevi, 2.baskı, Ankara.
- ÇAKMAKLI, Yonca Yakın, (2011), Orta Asya Ve Hazar Bölgesi'nde Enerji Odaklı Güç Mücadelelerinden Kaynaklanan Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları, **Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü**, İstanbul.
- ÇAMYAMAÇ, Anıl, (2015), 1997 tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşmenin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme, **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi** Cilt 16, Sayı: 2, Şubat 2016, http://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2016/02/anil_camyamac.pdf, Erişim: 17.03.2018
- CELEP, Kadir, (2016), Orta Asyada Su Anlaşmazlığı, **Yeni Ufuk Dergisi**, <http://www.yeniufukdergisi.com/orta-asyada-su-anlasmazligi>, Erişim: 07.01.2018

ÇELİK, Soner, (2013), “Sınıraşan Sular Kapsamında Dicle ve Fırat Nehirlerinin Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.

DALYAN ÖZBEK, Dolunay, (çev.), **Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme**, www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/download/1023004013/1023003608
Erişim 22.01.2018

DEMİR, Abdullah, “Türkiye-Suriye-Irak Arasındaki Sınıraşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye’nin Su Politikası” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006.

DENK, Erdem, (2008), Uluslararası Akarsulardan Yararlanmada Minimum Akış Doktrini, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 4, No 16, s.93

DOĞAN, İlyas, (2008), **Devletler Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.

DOUNGMANEE, Piamchan, 2016, The Nexus Of Agricultural Water Use And Economic Development Level, Research Center, **National Institute of Development Administration**, Bangkok 10240, Thailand, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2452315116000096>,
Erişim: 11.04.2018

Doing Business 2018 Reforming to Create Jobs Economy Profile Uzbekistan, **A World Bank Group Flagship Report**, <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Profiles/Country/UZB.pdf>, Erişim 23.01.2018

Drainage Basin of the Aral Sea and Other Transboundary Waters in Central Asia, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/assessment/English/G_PartIV_Chapter3_En.pdf , Erişim: 06.01.2018

Drainage Basin of White Sea, Barents Sea and Kara Sea, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/blanks/assessment/white_barents_kara.pdf, Erişim: 15.03.2018

DÜRSUN, Abdulkadir, (2006), Sınıraşan Sular Fırat ve Dicle Nehirlerinin, Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri Üzerine Etkileri, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Isparta.

Dünya Nehirleri, Tarım Nehri, (2012), <https://www.msxlab.org/forum/cografya/249473-dunya-nehirleri-tarim-nehri.html#ixzz59owIdJkb>, Erişim: 15.03.2018

EKMEN, Selahaddin Eyyüp ve FIRAT, Muhammed Sabır, (2016), Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü, **Ankara Barosu Dergisi**, 2017/2.

ERDAĞ, Ramazan, Türkiye'nin Sınıraşan Sular Sorunu, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 5, Sayı 9, <http://yusbed.yalova.edu.tr/article/viewFile/5000164974/5000149317>, Erişim 21.01.2018

ERDAL, Selen, (2016), Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme Uygulamasında Danışma Yöntemi, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, s.189

EROĞLU, Yunus, Sınıraşan Suların Hukuksal Boyutu, **Academia**, https://www.academia.edu/12840164/SINIR_A%C5%9EAN_SULARIN_HUKUKSAL_BOYUTU, Erişim 21.01.2018

Eurasian Development Bank, (2008), Water and Energy Resources In Central Asia: Utilization and Development Issues, **Industry Report** (2008), Almatı, Kazakistan, www20.iadb.org, Erişim 26.01.2018

Gabčíkovo-Nagymaros Project, **International Court of Justice**, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-20170721-PRE-01-00-EN.pdf>, Erişim: 12.02.2018

GÖNLÜBOL, Mehmet, (1996), **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

GÜNEŞ, Şule Anlar, (2006), Gabcikovo-Nagymaros Davası, **Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı** / <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/269/2420.pdf>, 16.02.2018

GÜNEŞ, Yasemin, (2011), Orta Asya Ülkelerinin Demografik Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, **Trakya Üniversitesi, Edirne.**

GÜNDÜZ, Aslan, (2014), **Milletlerarası Hukuk**, Güncellenmiş 7. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul.

HALLİK, Deniz, Orta Asya Su Anlaşmazlıkları, **Uluslararası İlişkiler Konseyi**, http://www.mbmtr.org/uploads/1/7/9/4/17943871/ulukon_2_denizhallik.pdf, 08.03.2018

Ili River, **The Biggest River in Kazakhstan**, https://kazakhstan.orexca.com/ili_river_kazakhstan.shtml, Erişim, 15.03.2018.

Info About Kazakhstan, **Caspian Environment Programme**, <http://caspien.iwlearn.org/caspian-1/countries-1/pix/kazakhstan>, Erişim: 15.03.2018

Interstate Commission for Water Coordination of Central Asia, Meetings, www.icwc-aral.uz, Erişim 25.01.2018

International Fund for Saving the Aral Sea Executive Committee, (2003), **10 years IFAS (decisions and events)**, Dushanbe, <http://www.preventionweb.net/publications/view/1773> Erişim 28.01.2018

International Law Commision, Origin and Background, <http://legal.un.org/ilc/ilcintro.shtml>, Erişim: 15.03.2018

IŞIKPINAR, Hasan Hallet, Pakistan ile Hindistan Arasında Yapılan Su Antlaşması, **Beynelminel, Türkiye Mühendislik Haberleri** 01.01.1962, <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/1688.pdf>, Erişim 23.01.2018.

JABBAROVA, Sharifa, (2012), “SSCB Sonrası Orta Asya’da Sınırşan Sular Meselesi ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.

- KARAAĞAÇLI, Abbas, (2013), Aral Gölünün Durumu: Trajik Bir Çevre Felaketi / **BİLGESAM**, www.bilgesam.org, Erişim: 16.03.2018
- KAPLAN, İsmail, (2006), Türkiye ile Suriye ve Irak Arasında Su Anlaşmazlığı, Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KAVUNCU, Orhan, (2012), Hazar'ın Öte Yakasındaki Su Problemleri, **Türk Ocakları Genel Merkezi**, <https://www.turkocaklari.org.tr/yazar/orhan-kavuncu/hazar-in-ote-yakasindaki-su-problemleri-1236>, Erişim: 09.01.2018
- KAYA, İbrahim, 1997 Uluslararası Akarsular Anlaşması: Genel Bakış ve Değerlendirmeler, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6 (1-2 (Prof. Dr. Süleyman ARSLAN'a ARMAĞAN)), 611-634. <http://dergipark.gov.tr/suhfd/issue/26617/280454>, Erişim: 15.03.2018
- KAYA, İbrahim, (2003), Aral Havzası Anlaşmazlığının Değerlendirilmesinde Hukuksal Çerçeve ve Uygulanabilirlik, **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, 2. Baskı, Ankara.
- KILIÇ, Seyfi, (2013), Sınırşan Sulardan Faydalanmaya Yönelik Temel Yaklaşımlar, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 53.
- KILIÇ, Seyfi, (2012), Uluslararası Suyollarının Ulaşım-dışı Kullanımına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve 2012 Değerlendirmesi, **ORSAM**, www.orsam.org.tr, Erişim: 17.03.2018
- KESİK, Ünal, (2009), ‘Orta Doğu’da Su Sorunu ve Türkiye’nin Sınırşan Suları’ Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi**, Bolu.
- LİNDSEY, Rebecca, (2000), **Shrinking Aral Sea**, **Earth Observatory**, https://earthobservatory.nasa.gov/Features/WorldOfChange/aral_sea.php, Erişim: 16.02.2018
- MERDANOĞLU, Süleyman, Orta Asya’da Su Sorunu ve Özbekistan’ın Durumu, **Özbekistan Uluslararası Altın Miras Vakfı**, www.altinmiras.com, Erişim: 07.01.2018

Meuse River, **International Court of Justice**, http://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_70/01_Meuse_Arret.pdf / [JUDGMENT OF JUNE 28th, 1937](http://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_70/01_Meuse_Arret.pdf), Erişim: 05.02.2018.

MOMINKULOV, Canat, (2014), Orta Asya'da Sınıraşan Nehirlerle İlgili Sorunlar, **Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği**.

NAG, Oishimaya Sen, (2017), **The Irtysh River**, <https://www.worldatlas.com/articles/where-does-the-irtysh-river-flow.html>, Erişim: 15.03.2018

NASA Earth Observatory, **World Of Change**, https://earthobservatory.nasa.gov/Features/WorldOfChange/aral_sea.php, Erişim: 06.02.2018

ÖĞÜTÇÜ, Özge Nur , (2016), Aral Denizi Havzası Güncel Durum ve Çevre Sorunları, Analiz No: 2016/6, **Avrasya İncelemeleri Merkezi**, <http://avim.org.tr/tr/Analiz/ARAL-DENIZI-HAVZASI-GUNCEL-DURUM-VE-CEVRE-SORUNLARI>, Erişim: 16.03.2018

ÖZ, Dilek Elvan, Sınıraşan Su Kavramı ve Bazı Örnekler Işığında Fırat Dicle İçin Bir Paylaşım Planı, **Adnan Menderes Üniversitesi**, Aydın :/ <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/9156.pdf>, Erişim: 17.02.2018

Pakistan's blue gem: **Neelum Valley**, <https://www.dawn.com/news/1207140>, Erişim 23.01.2018

PAZARCI, Hüseyin Pazarıcı, (2010), **Uluslararası Hukuk**, 9.Basım, Turhan Kitapevi, Ankara.

RUTHVEN, Jon Mark (2003), The Prophecy That Is Shaping History, **New Research on Ezekiel's Vision of the End**, United States of America, https://books.google.com.tr/books?id=7WQrrWVCNx8C&pg=PA100&lpg=P_A100&dq=tobol+river&source=bl&ots=SbqIritHBa&sig=Ozb4_CnXQ9B8g1o_yRAmd3zwGIFY&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiCievYyO7ZAhUoMJ0KHZE

[OCLkQ6AEIXDAK#v=onepage&q=tobol%20river&f=false,](https://www.osce.org/eea/31018?download=true)
15.03.2018

Erişim:

RÜŞTÜ, Ilgar ve SALEM, Khalef, (2004), Türkiye'nin Sınırtaşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açıdan Bir Bakış, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 10, İstanbul.

SAR, Cem, (1970), **Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Yararlanma**, Sevinç Matbaası, Ankara.

Second Preparatory Conference for the 16th OSCE Economic and Environmental Forum, (2008), **Ministry of Environment Protection of Kazakhstan**, <http://www.osce.org/eea/31018?download=true>, Erişim: 15.03.2018

Serving the People of Central Asia, **EC IFAS**, Mission, Vision, Strategy, <http://ec-ifas.waterunites-ca.org/about/>, Erişim 25.01.2018

SÜMER, Vakur, Sınırtaşan Sular Bağlamında Başarılı Bir Çözüm Örneği: Hindistan-Pakistan Arasında Kışhenganga/Neelum Anlaşmazlığı, **Ortadoğu**, Eylül-Ekim 2015, Cilt 7, Sayı 70, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/70/22vakursumer.pdf>, Erişim 23.01.2018

Tarım River, **The Editors of Encyclopaedia Britannica**, <https://www.britannica.com/place/Tarim-River>, Erişim: 15.03.2018.

The Aral Sea Crisis, **Environmental Impacts**, <http://www.columbia.edu/~tmt2120/impacts%20to%20life%20in%20the%20region.htm>, Erişim 10.01.2018.

The United Nations Today, **Department Of Public Information**, 2008, New York, <http://www.un.org/ar/geninfo/pdf/UN.today.pdf>, Erişim: 15.03.2018

Transboundary Water Cooperation In The Newly Independent States, (2003), **United Nations Economic Commission For Europe United Nations Environment Programme Regional Office For Europe Ministry For Natural Resources Of The Russian Federation Swedish Environmental Protection Agency Agency For Environmental Assessments «Ecoterra»**, Moskow, Geneva, A-24.

https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/documents/transbwatcoopnis_fin_e.pdf, Erişim: 15.03.2018

Transboundary Waters Challenges and Opportunities, **Unwater Coordinating the UN's work on water and sanitation**, <http://www.unwater.org>, Erişim 22.01.2018

TIRIL, Alpay, Sınıraşan Sular: Türkiye ve Paydaşlarının Sınıraşan Sular Politikasına Siyasal ve Ekolojik Bir Bakış, **Sinop Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu**, s.332, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_37.pdf, Erişim 22.01.2018

TİRYAKİ, Mutullah, (2008), Sınıraşan Sular ve Fırat ile Dicle Nehirlerinin Durumu, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.

TİRYAKİ, Orhan, (2003), **Sınıraşan Sular ve Orta Doğu Su Sorunu**, 2.baskı, İstanbul.

TOLUNER, Sevin, (2000), **Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, 1.Baskı, Beta, İstanbul.

TOLUMAN, Aziz (2002), **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, ASAM Yayınevi, Ankara.

TOKLU, Vefa, (2006), **Uluslararası İlişkiler**, İmaj Yayınevi, 3.Baskı, Ankara.

TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur, (1998), Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti, Karar İncelemesi, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakóltesi** İstanbul.

United Nation, (2011), Economic Commission for Europe, Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, **Second Assessment of Transboundary Rivers, Lakes and Groundwaters**, NewYork, <http://www.unece.org>, Erişim 25.01.2018

UNECE Environmental Performance Review (EPR) programme; **Ministry of Nature Protection of Armenia**, Ministry of Ecology and Natural Resources of

Azerbaijan and Ministry of Environment Protection and Natural Resources of Georgia, <http://www.unece.org>, Erişim 21.01.2018

USLU, Kamil, ÖNGEL, Volkan ve SÖZEN, İlyas, (2011), Aral Gölü Havzasındaki Su Kaynaklarının Orta Asya Ülkelerinin Sürdürülebilir Büyümesine Etkisi, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt XXX, Sayı I.

Uzbekistan expected to participate in construction of Kambar-Ata-1 HPP in Kyrgyzstan, (2017), **Uzbekistan Newslane**, <https://newslaneuz.com/article/745482/> , Erişim 21.01.2018

Water Problems of Central Asia, (2004), **International Strategic Research İnstitute Under The President Of The Kyrgyz Republic**, Bişkek, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/zentralasien/50116.pdf> , Erişim: 12.03.2018.

YAHYA, Mustafa, (2009), Cumhuriyet Döneminde Türkiye, Irak Ve Suriye Arasındaki Sınıraşan Suların Yönetimi, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Malatya.

YALÇINKAYA, Alaeddin, (2017), Aral Gölü Felaketi: Beklentiler ve Önceliklerde Farklılıklar Devam Ederken Ne Yapılmalı, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4.

YILDIZ, Dursun, (2014), Orta Asya'nın Su Sorunları ve Aral Gölünü Geri Döndürme Çabaları, **Hidropolitik Akademi**, <http://www.hidropolitikakademi.org/wp-content/uploads/2014/11/Orta-Asyan%C4%B1n-su-sorunlar%C4%B1.pdf>, Erişim: 10.01.2018

YILDIZ, Dursun, (2014), Yürürlüğe Giren 1997 BM Sözleşmesi Ne Getirir?, **Hidropolitik Akademi**, <http://www.hidropolitikakademi.org/2-gun-sonra-yururluge-girecek-1997-bm-sozlesmesi-ne-getirir.html>, Erişim: 13.01.2018

YÜCEL, Özlem, (1998), Sınıraşan Suların Milletlerarası Hukuktaki Durumu, Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.

ZEHİR, Cemal ve BİRPINAR Mehmet Emin, (2009), **Türkiye ve Yakın Çevresindeki Sınırşan Su Meseleleri, Tarihsel Gelişimi, Hukuksal Boyutu, Çözüm Önerileri**, İstanbul.

ZENGİN, Eyüp, (2010), Azerbaycan Devleti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme, **T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı**, Avrasya Etüdları 38/2010-2, s.148

ZORLU, Kürşad ve AKILLI, Erman, (2015), Ulus Devlet ve Bölgesel Dinamikler Zemininde Orta Asya Sınırşan Su Sorunu, **USAK**, Cilt 9, Sayı: 19

DİZİN

-A-

Amu Derya, IX, X, XI, 13, 64, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 92, 93, 101, 102, 105, 106
 Aral Gölü, IX, XI, 69, 70, 72, 77, 83, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 140
 aşağı kıyıdaş, V, 12, 13, 14, 51, 52, 53, 54, 61, 67, 71, 73, 78, 80, 81, 83, 86, 88, 90, 93, 102, 106, 108, 109, 111

-C-

Cenevre Sözleşmesi, VIII, 24, 25, 110

-D-

Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, VIII, 51, 52, 53, 109, 111

-G-

Gabcikovo-Nagymaros Projesi Davası, VIII, 47

-H-

Hakça ve Makul Kullanım Doktrini, VIII, 51, 55
 Harmon Doktrini, VIII, 51
 Helsinki Sözleşmesi, VIII, 26, 27, 60, 110

-K-

Kambarata Barajı, 87
 Kishenganga / Neelum Anlaşmazlığı, VIII, 49

-L-

Lanoux Gölü Davası, VIII, 46, 53

-M-

Meuse Akarsuyu Sularının Saptırılmasına İlişkin Dava, VIII, 45
 Montevideo Sözleşmesi, VIII, 24, 25, 26, 110
 Mutlak Egemenlik Doktrini, VIII, 51, 108, 111

-O-

Oder Akarsuyu Uluslararası Komisyon Yetkilisi Davası, VIII, 44
 Orta Asya, V, IX, X, XI, 2, 6, 13, 39, 53, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112, 131, 132, 135, 136, 137, 140, 141
 Ortak sular, 6, 8

-Ö-

Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini, VIII, 51, 54, 111

-S-

Sınıraşan sular, 11, 26
 Siri derya, 2, 67, 72, 75, 79, 80, 84, 88, 89, 101, 102, 105, 108, 110, 111
 Suyolu, VII, 5, 6, 10, 12

-T-

Thalweg hattı, 5

-U-

Ulusal Akarsu, VII, 7
 Uluslararası Adalet Divanı, XII, 22, 23, 26, 41, 45, 48, 49, 52, 107, 110, 112, 128, 131

Uluslararası akarsu, 8, 9, 10, 11, 20, 21, 29, 114, 127

Uluslararası Hukuk Derneği, VIII, 20, 50, 55, 57, 58, 59, 60, 110

Uluslararası Hukuk Enstitüsü, VIII, XII, 21, 50, 52, 57, 58, 110

Uluslararası Hukuk Komisyonu, IX, XII, 8, 15, 21, 50, 57, 61, 62, 98, 110

Uluslararası Teamüller, VIII, 39

Ural, X, 64, 66, 67, 79

-Y-

yukarı kıyıdaş, V, 13, 14, 51, 52, 53, 54, 61, 67, 71, 73, 78, 80, 83, 84, 88, 90, 93, 101, 102, 106, 108, 109, 111

Damla ERSOY

**ORTA ASYA ULUSLARARASI AKARSU SORUNUNUN ULUSLARARASI HUKUK BAKIMINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Dumlupınar Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
